

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах, коли одним із головних завдань освіти в Україні є спрямованість на ціннісну значимість людської особистості як носія духовності, проблема художнього смаку молоді набуває особливої актуальності. В державних документах – Законах України «Про освіту» [103], «Про вищу освіту» [101], Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [84], Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті [189], Концепції загальної мистецької освіти [174], Національній державній комплексній програмі естетичного виховання (проект) [188], Державній програмі «Вчитель» – [85] наголошується на необхідності формування особистості, яка характеризується шанобливим ставленням до культури, мистецтва, історії та має можливість формувати естетичні почуття, художній смак, інтереси та художні ідеали.

Оскільки духовний потенціал людства визначається розвитком кожної окремої особистості, то формування художнього смаку майбутнього вчителя є одним із найважливіших завдань сучасної системи професійної освіти.

Аналіз проблеми формування художнього смаку особистості в історико-культурологічних дослідженнях дав можливість визначити педагогічні, філософські і психологічні аспекти проблеми смаку як естетичної категорії, які висвітлено у дослідженнях Л.Антонової, Н.Арініної, О.Бурова, Х.Ейсенка, М.Кагана, М.Киященка, М.Колесника, Л.Левчук, М.Лейзерова, О.Лосєва, І.Маца, А.Молчанової, В.Розумного, В.Скатерщикова, Т.Хастінгса, Л.Чайлда, В.Шестакова, Є.Шимунека, Є.Яковлева [3; 9; 37; 282; 113; 122; 129; 153; 122; 163; 174; 183; 210; 224; 284; 285; 163; 258; 280] та ін.

Професійну підготовку майбутніх учителів та формування їхньої загальної та професійної культури обґрунтували С.Архангельський, Ю.Бабанський, І.Бех, І.Бондарук, Т.Борисенко, М.Букач, Г.Васянович, Р.Гуревич, І.Зязюн, С.Карпенчук, Л.Кондрашова, В.Кремень, М.Лещенко,

Б.Ліхачов, Н.Миропольська, О.Олексюк, О.Сухомлинська, Т.Ткаченко, С.Федоріщева, Г.Шевченко, О.Щолокова [10; 15; 23; 26; 28; 34; 43; 74; 106; 119; 131; 143; 156; 160; 180; 195; 233;244; 248; 261; 273] та ін.

Вивченням теоретичних й практичних аспектів проблеми музичного виховання молоді, зокрема розвитком її художніх смаків, займаються педагоги-дослідники: Л.Башманівська, О.Бузова, К.Васильковська, М.Лещенко, Л.Масол, С.Мацоян, В.Медушевський, Ю.Пітерін, Р.Тельчарова, [20; 33; 42; 156; 173; 175; 176; 201; 238] та ін. Проблему формування художнього смаку студентів висвітлили вчені-дослідники Л.Гончаренко, В.Дряпіка, О.Коробко, Г.Падалка, Н.Попович, В.Радкіна, О.Рудницька [66; 93; 136; 197; 206; 209; 215] та ін. Смаки та ідеали школярів досліджували М.Берхін, Б.Брилін, В.Бриліна, В.Бутенко, О.Ігнатович, Н.Калашник, Л.Литвиненко, О.Маленицька, Е.Печерська [22; 29; 31; 39; 109; 115; 158; 170; 200].

Вивченням впливу мистецтва на творчу діяльність особистості займалися Т.Бабенко, В.Бутенко, Н.Волошина, Т.Домбровська, А.Зісь, Є.Крупнік, В.Мазепа [16; 39; 53; 89; 104; 145; 168] та ін. Дослідники Г.Арзамова, О.Дивненко, Б.Лук'янов, А.Мелик-Пашаєв, Ж.Озолія, Ю.Петрова, С.Сисоєва, Г.Тарасенко, Ю.Фохт-Бабушкін вивчали взаємозв'язок між мистецтвом та розвитком високих моральних і духовних якостей особистості [7; 87; 166; 178; 194; 199; 223; 237; 251]. Необхідність виховання художнього сприймання з метою освоєння навколишньої краси як символу моральних почуттів та дій висвітлюється в наукових працях С.Долуханова, С.Жукова, І.Зязюна, М.Кагана, А.Капської, Л.Коваль [91; 99; 106; 113; 118; 124] та ін. В сучасних дисертаційних дослідженнях посилився інтерес до вивчення смаку в ВНЗ: Н.Бабенко, О.Берестенко, В.Вергетел, Н.Попович, В.Радкіна [16; 21; 47; 206; 209] та ін.

У професійній підготовці майбутніх вчителів музики є низка суперечностей: між вимогами до рівня підготовки майбутніх вчителів музики та їхнього практичною готовністю до майбутньої діяльності; між потребами

сучасного суспільства у творчому, ініціативному фахівці із розвиненим художнім смаком і споживацькою малоініціативною позицією студента; між системою підготовки вчителя музики і нерозробленістю засобів, форм і методів формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Ці суперечності окреслюють проблему теоретичного і методичного формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Разом з тим у сучасних дослідженнях, на нашу думку, залишається нерозкритою проблема формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Вимагає свого розв'язання питання розробки педагогічного інструментарію вивчення і формування художнього смаку майбутнього вчителя музики; також не визначено педагогічні умови і не розроблено адекватні методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики з урахуванням індивідуального підходу.

Актуальність питань розвитку художнього смаку майбутнього вчителя, недостатня розробка даної проблеми та потреби практики зумовили вибір теми дослідження – **«Формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки»**.

Дисертація виконувалась відповідно до плану наукових досліджень Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за темою «Дидактичне забезпечення якісного оновлення змісту освіти в системі педагогічної підготовки студентів III-IV рівнів акредитації» (№ 0102V000737).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 22.06.2005 р.), узгоджено з Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 25.04. 2006 р.).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка вчителя музики в системі вищої педагогічної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективність формування художнього смаку майбутнього вчителя музики підвищиться за таких умов:

- розвитку у майбутнього вчителя музики здатності до художньо-оцінювальної діяльності з метою реалізації контекстного підходу до професійної освіти;
- реалізації об'єктивного контролю за рівнем музично-професійних знань студентів з метою управління процесом формування художнього смаку майбутнього вчителя музики;
- створення внутрішньої та зовнішньої установок на сприйняття художньо-значущих музичних творів та їх педагогічного використання;
- формування готовності до сприйняття художньо-музичних образів як основи розвитку художнього смаку.

Згідно з об'єктом, предметом, метою і гіпотезою дослідження були визначені такі **завдання**:

1. З'ясувати теоретичні основи формування, зміст і структуру художнього смаку.
2. Розробити критерії, показники та рівні художнього смаку, встановити чинники впливу на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки.
3. Визначити педагогічні умови формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.
4. Розробити і впровадити методику формування художнього смаку майбутнього вчителя музики на заняттях вокального ансамблю, укласти методичні рекомендації для викладачів.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення філософії, етики, естетики про єдність емоційного та раціонального, а також про єдність теорії і практики; загально-теоретичні і методологічні положення філософії, психології, педагогіки щодо розвитку і всебічного формування особистості; концепція загальної мистецької освіти, положення основних державних документів у галузі професійної освіти; вчення про сутність художнього смаку особистості, вплив мистецтва на розвиток особистості; аксіологічний, системний, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи до формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Теоретичними джерелами дослідження є наукові праці класиків світової філософії (Е.Берк, Ф. Вольтер, К.Гельвецій, І.Кант, Дж.Локк, Ж.Ж.Руссо, Ф.Хатчесон, А.Шефтсбері, Д.Юм [24; 54; 60; 118; 162; 218; 254; 265; 279]); вітчизняних філософів (М.Драгоманов, М.Костомаров, Г.Сковорода, І.Франко [92; 139; 227; 252]); сучасних науковців (Л.Антонова, О.Буров, Ш.Герман, М.Каган, М.Киященко, М.Колесник, Л.Левчук, М.Лейзеров, О.Лосєв, І.Маца, А.Молчанова, В.Розумний, В.Скатурич, В.Шестаков, Є.Шимунек, Є.Яковлєв [4; 38; 62; 113; 122; 129; 153; 163; 174; 183; 210; 223; 163; 267; 280] та ін.); психологічний аспект (К.Альбуханова-Славська, І.Бех, С.Рубінштейн, Б.Теплов [1; 23; 212; 242]), соціологічний аспект (М.Лукшин, В.Мозгот, М.Сметанський, А.Сохор [165; 181; 227; 229]); етичний, естетичний та педагогічний аспекти – (Л.Гончаренко, Л.Гуляєва, В.Дряпіка, О.Коробко, С.Мацюян, О.Олексюк, Г.Падалка, Ю.Пітерін, В.Радкіна, О.Ростовський, О.Рудницька, Р.Тельчарова [65; 72; 93; 135; 175; 195; 196; 201; 209; 211; 214; 239] та ін.); мистецтвознавчий аспект (Б.Брилін, С.Долуханов, О.Маленицька, Л.Масол, Н.Попович [31; 91; 170; 173; 206]), в яких розкриваються питання професійної підготовки особистості, проблема формування художнього смаку в соціально-історичному, гносеологічному, онтологічному і аксіологічному аспектах, у педагогічному контексті.

У процесі дослідження як нормативно-законодавчу базу було використано: Закони України «Про освіту»[102], «Про вищу освіту»[101], Національну доктрину розвитку освіти [188], Концепцію загальної мистецької освіти [173] та ін.

Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези було використано такі **методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукових джерел з обраної проблеми, класифікація теоретичних джерел з філософської, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої наукової літератури щодо формування художнього смаку майбутнього вчителя музики з метою визначення змісту та структури художнього смаку майбутнього вчителя музики;
- емпіричні: педагогічне спостереження, опитування, бесіди, тестування, метод експертних оцінок, аналіз продуктів художньо-творчої діяльності;
- експериментальні: констатувальний та формувальний експерименти з метою перевірки педагогічних умов формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки;
- статистичні: кількісна та якісна обробка експериментальних даних з використанням методів математичної статистики здійснювались для якісного та кількісного аналізу ефективності художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Дослідження проводилось у три етапи протягом 2000-2008 рр.

На **першому** етапі дослідження (2000-2002 рр.) здійснювався аналіз філософської, мистецтвознавчої, культурологічної, психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; визначався зміст та структура художнього смаку; вивчався педагогічний досвід формування художнього смаку майбутніх учителів; сформулювався категоріальний апарат дослідження, конкретизувався об'єкт, предмет, мета, основні завдання, уточнювалася гіпотеза.

На **другому** етапі (2003–2004 рр.) проводився констатувальний експеримент; визначалися чинники, критерії та рівні формування художнього смаку майбутнього вчителя музики; виявлялися фактори та педагогічні умови формування художнього смаку майбутнього вчителя музики; розроблялася експериментальна методика формувального експерименту.

На **третьому** етапі (2005-2008 рр.) здійснювався формувальний експеримент під час якого впроваджувалася створена методика формування художнього смаку майбутнього вчителя музики; порівняльний аналіз експериментально-дослідної роботи; формувалися загальні висновки, оформлено текст дисертаційного дослідження.

Експериментальна база дослідження: Мелітопольський державний педагогічний університет, Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Херсонський державний університет, Кримський гуманітарний університет. На різних етапах дослідження було охоплено 527 студентів музичних спеціальностей, 38 науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, 24 вчителів музики.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів:

- *уперше* теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування художнього смаку майбутніх вчителів музики в процесі професійної підготовки;
- *розроблено* експериментальну методику формування художнього смаку майбутніх учителів музики в процесі занять у вокальному ансамблі;
- *визначено* критерії, показники та рівні художнього смаку майбутнього вчителя музики;
- *подальшого розвитку* в дослідженні *набули* теоретичні положення про сутність і структуру художнього смаку.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що **розроблено** методику формування художнього смаку майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки та впроваджено її у зміст професійної освіти;

розроблено й апробовано спецсеминар «Формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки».

Результати дослідження можуть бути застосовані в практиці роботи вищих педагогічних навчальних закладів, використані під час розробки навчальних планів, методичних рекомендацій, можуть застосовуватись викладачами мистецьких дисциплін у процесі формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у системі післядипломної освіти вчителів музики.

Упровадження результатів дослідження. Матеріали дослідження були апробовані та впроваджені в практику навчальних закладів освіти – Мелітопольського державного педагогічного університету (довідка про впровадження № 06/1423 від 15.05.2006 р.), Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського (довідка про впровадження № 08/682-1 від 06.07.2006 р.), Херсонського державного університету (довідка про впровадження № 06-12/1514 від 18.12.2006 р.), Кримського гуманітарного університету (довідка про впровадження № 116 від 18.09.2006 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка про впровадження № 10/17 від 07.04.2008 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичним та методологічним обґрунтуванням основних його положень; застосуванням комплексу методів дослідження, які є адекватними до об'єкта, предмета, мети та завдання; тривалим часом дослідницько-експериментальної роботи; поетапною структурою дослідження; застосуванням статистичних методів обчислювання одержаних результатів дослідження; отриманням позитивних результатів наприкінці дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати виконаної дисертаційної роботи доповідалися на конференціях: Ювілейній науково-методичній конференції, присвяченій 65-й річниці з дня заснування МДПІ «Педвуз сьогодні: стан і перспективи навчання й науки» (Мелітополь, 1995); Науково-методичній конференції МДПУ (Мелітополь,

2002); Регіональній науково-методичній конференції «Психолого-педагогічні та методичні засади організації самостійної роботи студентів» (Запоріжжя, 2003); Міжнародних педагогічних читаннях, присвячених 115-й річниці від дня народження А.С. Макаренка «А.С. Макаренко – видатний педагог ХХ століття» (Мелітополь, 2003); Третій міжнародній конференції «ХХІ століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія» (Київ, 2004); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Навчання, виховання та розвиток» (Бердянськ, 2004); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Професіоналізм педагога» Європейський вибір України (Ялта, 2005); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Професіоналізм педагога у контексті європейського вибору України» (Ялта, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти у контексті Болонського процесу» (Ялта, 2007).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані в 10 одноосібних публікаціях, у тому числі: 10 статей, з них 9 статей – у наукових фахових виданнях з переліку ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (285 найменувань, з них 4 – іноземною мовою) та додатків. Робота містить 30 таблиць і 5 рисунків. Загальний обсяг дисертації складає 209 сторінок, основний зміст викладено на 162 сторінках.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Проблема формування художнього смаку особистості в філософській та психолого-педагогічній науковій літературі

Проблема формування художнього смаку розглядається в контексті філософських, культурологічних, а також педагогічних питань розвитку особистості. Багатоаспектний характер сучасних досліджень у галузі естетичного виховання зумовлює звернення до різноманітних дисциплін – філософії, естетики, культурології, мистецтвознавства, педагогіки і психології.

Історико-філософський аналіз проблеми формування смаків особистості, вивчення соціокультурного простору формування уявлень про категорії «смак», «естетичний смак», «художньо-естетичний смак особистості» в історії філософсько-естетичної думки і естетичного виховання дозволяє обґрунтувати закономірності виникнення і функціонування поняття «художній смак» (М.Бучило, Л.Гончаренко, Л.Коваль, О.Коробко, Л.Литвиненко, М.Лукшин, О.Малигіна, С.Под'янова [40; 65; 125; 135; 158; 165; 171; 203]). Розвиток культури і наукової думки призвели до появи таких категорій: «смак як фізичне відчуття», «естетичний смак», «художній смак» і навіть «духовний смак» (Ф.Вольтер [110], Д.Юм [254]). Ми спираємось на думку В.Скатерщикова, який відзначав, що історія розвитку уявлень про смак – це історія уявлень людини про красу [224].

Слід наголосити на тому, що в художньому смаку сфокусовані критерії естетичної оцінки всіх сфер життєдіяльності людини. Художній смак виступає інваріантною основою для створення особистісно-унікальних форм поведінки, мислення і творчої діяльності особистості. Саме тому необхідно

визначити роль художнього смаку у контексті культурно-історичних умов його виникнення й розвитку.

Намагання художнього втілення явищ навколишньої дійсності було притаманне всім народам з давніх часів. Тисячі років тому художній смак у своєму примітивному вигляді вже був наявним та усвідомлювався первісними людьми. Так, смак мав відображення в предметах побуту, знаряддях праці, одягу, ритуалах, у наскельних малюнках, ремісничих виробках [96].

Перші згадування про поняття «смак» можна знайти у письмовому спадку древніх євреїв, індійців, китайців, японців та інших народів, що датуються часами до нашої ери. Так, у Старому Заповіті слово «смак» означало «досвід», «пізнання», «збагнення»: «Цар же приємь смак храбрости іудейскія, испытыва хитростию места» [25, Макк.13, 23]. У стародавній Індії це поняття позначалось словом «раса», що в буквальному перекладі із санскриту означає «смак». Цим терміном визначали емоційні почуття та стан людини, які у свою чергу поділялися на вісім типів емоційного забарвлення та мали, відповідно, символічний і колористичний аналог: еротичний – прозоро-зелений; комічний – білий; сумний – попелясто-сірий; гнівний – червоний; героїчний – світло-оранжевий; той, що наводить страх – чорний; викликає почуття огидності – синій, здивування – жовтий. Спираючись на давні традиції та загальні концепції культури Індії та Китаю, японські мислителі розподіляли смак на чотири види: «сабі» – природна врода, що породжується тимчасовим існуванням твору мистецтва; «вабі» – утилітарна краса предметів; «сібуї» – єдність природної й утилітарної краси, відображеної майстром у його творі (філіжанка красива й гарна, коли вона не тільки зберігає вроду глини, але з неї ще і зручно пити); «коген» – врода розуміння натяку, недомовленості, нескінченного, певного символу [114, 10-11].

Характерною рисою мистецтва ацтеків, інків, майя та інших народів Латинської Америки, на відміну від азійських народів, була вишуканість

художнього смаку. Стародавні мандрівники намагались копіювати священні дії космічних сил, таке копіювання відображалося в обрядах та церемоніях, піктограмах, кам'яних статуях та в унікальному будівництві храмів.

Першими, хто в історії розвитку світової художньої культури наблизились до теоретичного обґрунтування категорії «смак», були давні греки й римляни, які зазначали існування поняття «смаку» у вченні про кількісну природу прекрасного. Взагалі розвиткові художнього смаку давніх народів був притаманний реалізм. Так, поняття «краса» у давніх греків розглядалося як все те, що подобалося та привертало увагу, незалежно від того, про що йшла мова: про спостереження краси природи, про духовну та фізичну досконалість людини або про твори мистецтва [238]. Слід зазначити, що афінський філософ Платон у роздумах про красу звертав увагу не тільки на зовнішню вроду людини, але й на її внутрішню красу, яка, на його думку, вміщувала в собі здатність до наукового пізнання, гарні навички та інші чесноти. Філософ стверджував, що людина може жити тільки у спогляданні вищої краси [202, 169].

У своєму вченні про «сумірність краси», Аристотель вказував на те, що краса полягає в розмірі, порядку та нормативності. Поняття «смак» Аристотель використовував не тільки як суто фізіологічну категорію для оцінки якості харчових продуктів. Розвинений смак, на його думку, виражався у вмінні підбирати одяг та прикраси, у спілкуванні та в розумінні музичного мистецтва [8].

Після підкорення Афін культурна спадщина давніх греків була запозичена давніми римлянами. Сталося так, що грецькі полонені філософи, митці, педагоги збагачували Рим своєю художньою творчістю. Грецький етнос став чинником формування римських художніх смаків, хоча процес їх виховання не здійснювався в системі, а носив скоріше спонтанний характер. Так, представники римської влади стверджували, що спів не є пристойним заняттям для державних діячів, навіть гра на музичних інструментах вважалася ганебною справою для вільних римлян. В той же час вихованню

художнього смаку відводилося чільне місце у приватних школах (заклади Орбілія, Палемона) для дітей римської еліти, де підлітки ознайомилися із літературою, історією та мистецтвом.

Зазначимо, що відмінною рисою формування художнього смаку давніх римлян було їх прагнення виразності слова – ораторського мистецтва. Так, красномовність відомого римського оратора Цицерона навіть у сучасному світі є зразком досконалості в галузі риторики. Таким чином, давні римляни також зробили значний внесок у формування художнього смаку. Але слід відмітити і негативний аспект у процесі його формування в історії давніх народів: прагнення кривавих видовищ, що розігрувалися як у суспільних, так і домашніх театрах. Так, вказуючи на жорстокість гладіаторських боїв, Цицерон підкреслював їх привабливість: «Деякі можуть вважати наші двобої гладіаторів жорстокими і нелюдськими. У тому вигляді, як вони проходять зараз, вони такими і є» [146, 83]. Після падіння Римської імперії у період середньовіччя поступово та повільно відбувалася трансформація смаків. Релігійне мистецтво впливало на естетизацію та витонченість художнього смаку людини. Поступовий поділ християнської релігії на православ'я та католицизм призвів до формування та розвитку нових смаків.

У християнську епоху категорія «смак» розглядалася відповідно до давньозавітньої традиції про пізнання божественної краси і гармонії. Розкриваючи прагнення людини до Бога як істинної краси, св. Василій Великий писав, що занурення в духовну красу підводить творчий розум до Бога. Він зазначав, що у всіх людей від природи є прагнення споглядання прекрасного, але смак однієї людини відрізняється від іншої та носить особистісний характер [90].

З різкою критикою мистецтва, яке стверджує низинні людські почуття і проповідує пороки, виступав християнський богословський письменник Тертулліан, він називав відвідування театру і цирку світським злочином для християнина. Відзначаючи велику привабливу силу задоволення, він закликав «віддалятися від спокуси видовищ»: «...Якщо ми відкидаємо будь-

яку безсоромність, навіщо слухати те, що говорити не дозволено, знаючи, що Господь засуджує будь-яке блазенство і будь-яке довільне слово?» [243, 288].

Виступаючи проти почуттєвого пересичення, блаженний Діадох стверджував, що «зір і смак та інші почуття розсіюють пам'ять серця, коли користуємося ними без міри». Богослов закликав «зосередити всі духовні сили: розум, почуття, волю – у Богу єдиному» [90, 257]. Святий Калліст підкреслював, що головна життєва мета людини – «...очищення від пристрастей та пізнання смаку насолоди споглядання Бога і бесіди з Ним» [90, 293].

З прийняттям християнства в Київській Русі разом з духовним і освітнім розвитком давніх народів України удосконалювалися і художні смаки, що виявлялося в будівництві, виготовленні предметів побуту, прикрас та ін. У народній мудрості категорія смаку представлена великою кількістю прислів'їв і приказок, найбільш відомими з яких є: «У кожного свій смак», «На любов та смак товариш не всяк», «Поки не спробуєш, смаку не пізнаєш» [192] та ін.

В українській народній педагогіці зафіксований значний досвід залучення підростаючого покоління до прекрасного, до краси. За допомогою художніх засобів з давніх часів прикрашали побут, ушляхетнювали взаємини між людьми. Процес формування оцінних суджень про красу починався з раннього дитинства. Дослідники відзначають, що в українському фольклорі існує чимало дитячих пісень, які розвивають почуття ритму, гармонії рухів і слова (забавлянки, пестушки, веснянки, колядки, щедрівки та ін). Простота, художня досконалість, яскравість образів і сюжетна різноманітність народних дитячих пісень створювали особливу атмосферу занурення дитини у чарівний світ звуків і образів. Суттєво впливали на формування естетичних смаків дітей іграшки. У розмовній практиці закріпились вирази, які відображають особливе ставлення до естетики іграшки: «гарна, як лялька», «одягнулася, як лялечка», «чепурненька, як іграшка» [192].

Специфіка формування художнього смаку українського народу полягала в тому, що мистецтво не було відокремлене від християнської релігії. Визнавався тільки релігійно виправданий художній смак, що розвивався у сфері релігійних цінностей, хоча не тільки в храмовій творчості (іконопис, архітектура, церковний спів), але й у світській культурі [192, 547-548].

Про високий рівень розвитку художнього смаку українського народу давніх часів свідчать не тільки матеріальні здобутки та коштовності, але і його духовна культура. В її естетико-художній характеристиці риси національної свідомості виступають як внутрішня сутність, як неповторність образно-емоційного відродження, де реалізуються існуючі чи напівзабуті національні художні традиції, естетичні ідеали, почуття, смаки та норми, відбивається життя народу в його історичній та національній визначеності. Таким чином, розглядаючи історію виникнення й розвитку категорії «художній смак», ми висвітлили специфічні особливості та унікальний характер його формування у давніх народів.

В епоху Відродження виникає посилений інтерес до розуміння сутності смаку, до виявлення його оцінно-пізнавального характеру (Джордано Бруно [30], Леонардо да Вінчі [154], та ін.)

Зміцнення матеріалістичних засад у підході до проблем смаку, ствердження автономії мистецтва у художньому вихованні, подолання схоластичних догм стало історичним надбанням мислителів Відродження. Так, в результаті розвитку нових течій мистецтва, які ламали старі канони, категорія смаку стала предметом вивчення європейської науки у XVII ст. Епоха Відродження започаткувала розвиток індивідуальності, що вимагав суб'єктивної, самостійної оцінки художнього твору. Така оцінка ґрунтується на почутті естетичного задоволення, почутті художнього смаку. За дослідженнями О.Лосева та В.Шестакова, термін «смак» (латин. *gustus*) [163] не вживався в естетичному значенні в цей період і означав лише одне із смакових відчуттів. Як нова категорія естетики «смак» з'явився в естетичній

літературі на початку XVII ст. В цей період термін «смак» набуває більш глибокого змісту та стає поняттям, яке означає здатність розуміти і насолоджуватися красою та мистецтвом. Одним із перших, хто використав цей термін, був відомий іспанський філософ Грасіан-і-Моралес. У трактаті «Настільний віщун» (1647 р.), визначаючи три здібності людського пізнання: «творчий дух», «судження» й «пречудовий смак», Грасіан-і-Моралес смак відносив до пізнання прекрасного й оцінки творів мистецтва [163, 258]. В цей період смак стає однією з основних категорій естетики в Європі.

Ф.Ларошфуко (1613-1680) назвав смак індивідуальною якістю людини: «У деяких людей розуму більше, ніж смаку, в інших смаку більше за розум. Людський розум не є таким різноманітним та примхливим, як смак» [151, 214]. Французький філософ Ш.Батьє (1713 – 1780) у трактаті «Витончені мистецтва зведені до єдиного принципу» (1746 г.) порівнює смак у мистецтві з інтелектом в науці. Він вважав, якщо інтелект має можливість розрізнити істину і неправду, то смак має можливість розрізнити гарне, погане і посереднє. За його уявою, смак є чимось середнім між розумом та почуттями. Батьє вважав, що істинний смак – це природний смак, який можна виховувати і вдосконалювати [163, 261].

На початку XVIII ст. поняття «смак» зустрічається в творах Бельгарда («Листи про гарний смак» 1708 р.), дю Трамбле («Мова про смак» 1713 р.), Рамблена («Історичний і філософській нарис про смак» 1721 р.), Г.Жерарда («Про смак»), Вольпе, Гальвано Дела («Критика смаку»), Ф.Вольтера («Смак») [163, 259].

Певним підсумком та узагальненням попередніх досліджень стала праця (стаття) Ф. Вольтера «Смак» для його «Філософського словника», де автор характеризує чудовий смак не тільки як здатність розпізнавати прекрасний твір, але і як потребу розібратися у всіх його специфічних рисах, відмінностях тощо. Вольтер писав: «Недостатність розуму – джерело зіпсованого смаку» [54, 268-269]. Цим твердженням філософ виявляє перебільшення раціонального елемента в смаку. «Смак є схожим на

філософію, й тому є надбанням маленького числа вибраних,» [54, 279] – вважав він і не виключав можливості розвитку смаків у всіх інших людей, але шляхом зусиль й витрат великої кількості часу: «Натовпом легко керувати під час народних заворушень, але щоб розвинути її художній смак, необхідно багато років» [54, 279].

Одним з перших у XVIII ст., хто почав критикувати класичні вчення про смак, був Ж.-Ж.Руссо. В його розумінні смаку намітилося відхилення у бік раціоналізму. Руссо визначає смак як здатність до судження, яка «...судить про речі майже невловимі й слугує, якщо можна так сказати, балами для розуму» [218, 265]. Він стверджував, що смак надається всім людям від природи, а його розвиток і вдосконалення залежить від виховання й соціального оточення. Наявність естетичних смаків з розвитком соціального життя людей визначали також французькі філософи-матеріалісти XVIII століття – К.Гельвецій [60], Д.Дідро [83]. Вони розглядали смак не тільки як естетичну й гносеологічну, але й соціальну категорію.

У трактаті «Про розум» К.Гельвеція особлива увага приділялась історичним умовам формування смаку. Автор зазначав, що існує зв'язок між естетичними смаками та розвитком соціального життя людини. Французький філософ окреслив два основні типи смаку: смак звички, що формується під впливом моди, і свідомий смак. [60, 520].

На противагу французькому, а також італійському раціоналізму, в Англії філософською основою вчень про смак була сенсуалістична естетика, емпіричні принципи якої були близькими до матеріалізму (Дж.Локк [162], А.Шефтсбери [193], Ф.Хатчесон [253]). Наявність двох протилежних спрямувань – матеріалістичного (Т.Гоббс, Дж.Локк [62]), та ідеалістичного (Д.Юм [252]) й боротьба між ними визначили подальшу розробку проблеми смаку.

В цілому для англійської естетики було характерним сенсуалістичне трактування смаку. Смак розглядається як внутрішнє почуття, адекватне до таких здібностей душі, як симпатія (А.Сміт [254]), почуття задоволення.

Завдяки цьому почуття культивуються, приводяться в гармонійний порядок, з'являється здатність пізнання й моральні якості людини (Е.Берк, Дж.Локк, Ф.Хатчесон, А.Шефтсбері, Д.Юм [24; 162; 254; 265; 279]).

Найбільш цінним у вченні англійських мислителів є те, що вони звернули увагу на психологічну природу смаку, знайшли зв'язок між гносеологією та соціологією, а також виявили й охарактеризували основні протилежності смаку, наведені потім у відомих кантівських «антиноміях» смаку. Не випадково однією з головних проблем в естетиці XVIII ст. стала проблема норми смаку, якій присвятив свій трактат «Про норми смаку» відомий англійський філософ Давид Юм [254]. Він ставив питання про те, чи є можливою єдина естетична культура, коли в колі смаків і естетичних оцінок існує повна розбіжність, яка підтверджується виразом: «Про смаки не сперечаються». Даючи відповідь на це питання, Юм робить висновок, що «таку аксіому можна віднести як до фізичного, так й до духовного смаку». Таким чином, філософ під поняттям «духовний смак» розумів художній смак. Але «не всі здатні робити висновок про будь-який твір мистецтва чи підтвердити своє чуття як норми прекрасного.» [110, 152].

Англійський філософ Едмунд Берк був продовжувачем сенсуалістичної традиції у поясненні категорії смаку. Берк розкриває сутність фрази «про смаки не сперечаються». Філософ стверджує, що ніхто не може відповісти, яке задоволення чи страждання здобуде людина від смаку якогось предмета. Смак, на думку Е.Берка, є індивідуальним і поєднує у собі особисті та суспільні чинники [111].

На думку Дж.Локка, норми й правила суспільної поведінки будуть легкими й приємними для людини, якщо виховати у неї смаки, які б стали звичними для людини [162].

Англійський естет XVIII ст. А.Шефтсбері вважав, що гарний смак – це той світ, який нас миттєво сприймає й пронизує усе наше ество ще до того, як у дію вступає наш інтелект [193, 93].

Вчення про смак було поширеним у Німеччині. Категорію смаку німецькі просвітителі Й.Вінкельман, А.Менгс, Ф.Шіллер, Й.Гердер, Й.Зульцер, Р.Менгле вважали однією з пізнавальних здібностей людини та ставили в один ряд з «моральним почуттям» та «розумом» [110, 491].

Й.Вінкельман, оцінюючи стародавнє грецьке мистецтво, дійшов висновку про те, що мистецтво Греції розвинулось завдяки «гарному смаку». На його думку, для того, щоб стати відомим, необхідно втілювати в життя культурну спадщину [110, 491]. А.Менгс вважав, що смак є соціальною якістю та стверджував, що він може еволюціонувати та формуватися [110, 491].

Так, за вченням Й. Зульцера, смак є «...нічим іншим, як здатністю відчувати красу, в той час як розум є здатністю пізнавати справжнє, досконале, вірне, то моральне відчуття є здатністю відчувати добро» [110, 491]. Й.Зульцер зумів теоретично обґрунтувати та систематизувати класичну теорію смаку. У «Загальній теорії красеного мистецтва» він зазначив, що смак є пізнавальною здібністю поряд з «моральним почуттям» і «розумом». Ми поділяємо думку відомого німецького філософа з приводу того, що така здібність є не тільки реакцією пасивного сприйняття, але й засобом художньої творчості. На нашу думку, справжній митець формується лише тоді, коли він здатний поєднати власний таланти зі смаком і розумом.

Проблема смаку в епоху німецького просвітництва цікавила таких видатних філософів, як і І.Кант [117], Ф.Шеллінг [263] та Г.Гегель [59]. Вагомий внесок у розробку проблеми смаку зробив німецький філософ Іммануїл Кант. В його "Критиці здатності до судження" (1790 р.) смак виступає як центральна категорія естетики. На думку цього філософа, смак, як рефлексивна здібність, не може будь-де запозичувати свої закони, а тому він приписує їх природі. Він вважає, що смак – це не здатність до пізнання, віддзеркалення, а лише «...здатність судити про предмет чи про спосіб уявлення на підставі задоволення чи незадоволення, позбавленого будь-якого інтересу» [117, 212].

За твердженням І.Канта, смак є явищем не тільки індивідуальним, а й суспільним за своєю природою. Ця природа і є джерелом постійних суперечок про смаки: симпатії та антипатії, прояву зацікавленості до предметів чи явищ однієї категорії і виявлення повної байдужості до предметів чи явищ іншої категорії. Такі суперечки про естетичні і художні смаки мають великий виховний потенціал, бо за їх допомогою стверджуються смаки. Ці суперечки активізують розвиток естетичної культури, а особливо художньої творчості [6, 41].

Великим науковим надбанням німецького мислителя вважається виявлення й формулювання антиномії смаку. Треба зазначити, що у вченні Канта існує багато діалектичних моментів, однак, прийнявши здатність естетичного судження за апріорну дану суб'єкта, цей видатний мислитель в розумінні смаку залишився на позиціях ідеалізму [117].

Філософія І.Канта мала великий вплив на формування естетичних поглядів його сучасника Ф.Шиллера. Великий теоретик вірив у силу естетичного виховання і покладався на те, що лише через прекрасне лежить шлях до свободи, коли писав: «...лише смак привносить гармонію в суспільство, бо він створює гармонію в суб'єкті» [266, 356]. Представник об'єктивного ідеалізму німецький філософ Г.Гегель дав критичний аналіз вченню Канта про смак. Даючи оцінку теорії Канта, філософ стверджував: «Вона є вихідною точкою для справжнього осягнення прекрасного в мистецтві. Але все ж таки тільки шляхом подолання недоліків кантівського розуміння це осягнення могло прокласти собі шлях як найвище розуміння справжнього поєднання необхідності та волі, особливого та загального, чуттєвого та розумового» [59, 65].

У своєму вченні, розглядаючи сучасну дійсність, Гегель дійшов висновку про те, що цей світ є ворожим красі та художній творчості. Діалектик бачить антиестетичність оточуючого його світу у характері самого виробництва, яке пригнічувало свободу та ініціативу індивіду, призводило до відчуження його від суспільства. Висунення цієї проблеми було цінним та

значним, але Гегель не розкрив справжні причини, що вели до деградації естетичного в капіталістичному суспільстві [59].

У XVII ст. проблемою смаку починають займатися відомі філософи, художники і теоретики мистецтва Росії. Погляди і теорії французьких, німецьких та англійських вчених щодо категорії смаку знайшли віддзеркалення у працях російських мислителів. Проблема смаків цікавила художника і педагога І.Урванова, теоретика мистецтв П.Чекалевського, вченого М.Ніколаєва [110].

Один із відомих російських поетів М.Державін у своїй творчості також приділяв увагу проблемі смаку [110, 817]. Так, на його думку, смак є головним засобом пізнання краси і оцінки всіх речей. Прагнучи об'єктивного підходу до визначення поняття «смак», поет стверджував, що смак – це відносне поняття, яке залежить від часу, історичних подій і традицій. М.Карамзін вказував, що судження смаку є зрозумілими для розуму і не підлягають законам свідомості [140].

О.Сумароков був одним із перших у Росії, хто детально пояснив необхідність виховання смаку. У своїй статті «О разумении человеческого, по мнению Локка» автор доводив той факт, що людина може бути вченою, але тільки наявність розвиненого смаку дає підставу вважати її шляхетною [232].

Майже всі вчені, які вивчали проблему смаку у XVIII ст., визначали існування суперечок між загальним та індивідуальним, а також між смаками різних народів. Проблема виховання й розвитку смаків також була актуальною на той час серед учених Росії, Німеччини, Англії, Франції. Так, французькі просвітителі вбачали суспільний прогрес у реформі естетичних смаків, де можна було б пов'язати досягнення нової моральної та естетичної культури із формуванням високих естетичних смаків. Англійські просвітителі, спираючись на принципи виховання та розвитку смаку, прагнули до побудови єдиної естетичної культури, яка могла б привести до

гармонії такі протилежні якості людини, як себелюбство й симпатію, суспільні й приватні інтереси, егоїзм та товариськість.

Таким чином, можна відмітити той факт, що видатні мислителі минулих століть відзначали емоційність та щирість як ознаки смаку, вказували на зв'язок смаку з чуттєвим і розумовим боками. Деякі вчені ставили питання про цілісність смаку як синтезу основних людських здібностей (Е.Берк, Й.Зульцер, І.Кант [24; 110; 117] та ін.) Такі видатні науковці, як Е.Берк [24], І.Кант [117], Д.Юм [254] та ін. визначили суперечливу природу смаку. Через неспроможність аргументовано пояснити виявлені суперечності, вони наділили смак перевагами всіх видів пізнання – почуття й розуму, досвіду та інтуїції. Досить цінним внеском в теорію про смак слід визнати тези про вплив суспільних стосунків на розвиток смаку (А.Сміт [254]), про історичні зміни смаків (Г.Гегель [59], І.Гердер [61] та ін.), про суспільну значущість смаку (Й.Зульцер [110], І.Кант [117]), про зв'язок смаку із розвитком соціального життя (Г.Гегель [59], К.Гельвецій [60]), та про проблему виховання смаку. Можна зробити висновок про те, що філософи минулого не вбачали діалектичного єднання природи смаку, а також єднання безпосереднього та опосередкованого, загального, окремого та особливого, чуттєвого та раціонального у категорії смаку.

У другій половині ХІХ ст. почалася різка поляризація суперечностей. У цей період ми відзначаємо дві основні суперечливі тенденції в тлумаченні смаку – ірраціональну и позитивістську. Англійський письменник-психолог Грант Ален у «Фізіологічній естетиці» подає приклад позитивістського розв'язання проблеми смаку. Ален приходить до створення типово-елітарної концепції, надаючи логічне уявлення про фізіологічну природу смаку. Сутність його елітарної концепції полягає у тому, що гарний смак можуть мати тільки деякі високоорганізовані та витончені натури, а поганий смак притаманний тільки тим, у кого немає високої емоційної конституції [163].

Ірраціоналістичне заперечення будь-якої об'єктивної та загальнозначущої естетичної оцінки є іншим полярним розв'язанням у

трактуванні смаку світовими філософами. Ф.Ніцше, який писав про абсолютну суб'єктивність судження смаку, виступив із критикою смаку: «Я маю смак, – казав він, – але не маю жодної основи, жодної норми, жодного імперативу для цього смаку» [163, 289].

Криза світової естетики відобразилась у роздумах таких мислителів, як, наприклад, В.Вайсбах, який стверджував, що «головний чинник падіння та знецінення смаків потрібно шукати в соціологічному чиннику загального масовізму, тому що ставлення мас до питання смаку є байдужим й однаковим» [163]. Вернер Цигенфусс, представник світової естетики, в праці «Подолання смаку» відзначав кризу в мистецтві, анархію художніх смаків та зникнення стилю. Вернер Цигенфусс стверджував, що категорія смаку повинна бути цілком витісненою категорією стилю. Він також вважав, що деградація та знецінення смаку знаходяться в прямій залежності від панування індустріального виробництва [163, 290]. Одним з найвизначніших теоретичних фундаментів для розвитку поняття «смак» була праця видатного діяча американського мистецтва ХІХ ст. Томаса Хастінгса. У «Дисертації про музичний смак» 1822 р., він стверджував, що геніальний класичний смак має право виправляти недоліки художнього мистецтва, він також критикував твори, де висвітлюються погані цілі, покриті багном і порочні почуття у приємному вбранні. На думку Хастінгса, «смак» кожного індивіда прогресує [284].

Відомі російські письменники Ф.Достоевський та А.Чехов у своїй творчості також приділяли увагу поняттю «смак», вони стверджували, що без розвиненого почуття міри не може бути дійсно розвиненого естетичного смаку людини. Так, Ф.Достоевський вважав, що від почуття міри, ступеня його розвитку залежать естетичні смаки особистості, письменник зауважував, що справжні митці знають міру та з дивовижним тактом відчують її «надзвичайно правильно» [217, 174]. На думку А.Чехова, «без почуття міри не може бути митця» [217, 333].

Перший ректор Харківського університету І.Рижський (1759 – 1811 рр.) роль естетики вбачав у вихованні й удосконаленні смаку та поширенні його на всі сфери людської діяльності, для нього смак був критерієм прекрасного в мистецтві. Й.Кронеберг (1788–1838 рр.), професор Харківського університету, розкрив недостатність естетики класицизму у своїй критиці теорії «витонченого наслідування витонченої природи». Він також заперечував вчення І.Канта про смак і стверджував, що смак – це «не здатність відчувати витончене, а здатність задоволення», яку знаходять у будь-чому [108, 123].

Київські філософи середини ХІХ ст. прагнули синтезувати ідеї просвітництва й романтизму. Акцентуючи увагу на важливості почуттів, людських переживань у духовній діяльності людини, вони відзначають недостатність абсолютизації ролі розуму [69, 131]. Представники релігійно-філософської школи у третьому десятиріччі ХІХ ст. намагалися синтезувати ідеї найвизначніших мислителів світової філософської думки (насамперед, Г.Гегеля [59], І.Канта [117], Ф.Шеллінга [263] та ін.) з вітчизняною духовною традицією [69].

У цей період члени Кирило-Мефодіївського товариства (В.Білозерський, М.Гулак, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко та ін.) починають розробляти українську ідею як теоретичну самосвідомість українського національного відродження. М.Костомаров у листі в Герценівський «Колокол» пізніше згадував, що товариство прагнуло того, щоб “кожна народність зберігала свої особливості, зберігаючи загальну особисту і суспільну свободу», щоб члени його були пройняті «співчуттям до неосвіченості народу», прагненням просвітництва, морального й естетичного розвитку людства [139, 657].

Відродженню української народності, культури та мистецтва значно сприяв великий український поет Т.Шевченко, за яким людина є величезним діапазоном естетичних почуттів, прагнень, стосунків та смаків. Так, на думку М.Драгоманова, Шевченко зумів відродити, зцілити та утвердити українську

людину, і цим багатством «трагедії» і «жартів» він потрапив «якраз у народний смак» [92, 397]. Поет звертався у своїй творчості до багатьох проблем естетики, наприклад, до сутності прекрасного, до зв'язку мистецтва і природи, до специфіки художньої творчості та її ролі у житті суспільства, до реалізму і народності [108].

Естетико-психологічний трактат І.Франка «Із секретів поетичної творчості», в якому поет привертає увагу до специфіки естетичного засвоєння дійсності, став вагомим внеском у розвиток української естетики ХІХ століття. І.Франко вважав, що не краса є метою мистецтва, а відчуття естетичної насолоди, яке виникає під час сприйняття твору мистецтва [69]. У своїй праці «Про механізм музичних вражень» композитор і музикознавець П.Сокальський зробив спробу матеріалістично пояснити основи психології сприйняття музичного твору. Сокальський прагнув показати, як у галузі психічних процесів виявляється індивідуальна й національна відмінність музичного почуття [108, 218].

У працях таких відомих вітчизняних науковців, як М.Драгоманов, М.Костомаров, Г.Сковорода, І.Франко [92; 139; 227; 252] та ін., відображено підхід до смаку особистості як до феномена естетичної культури, що виявляється у внутрішньому відчутті краси й гармонійної цілісності світу.

Треба зазначити, що у другій половині ХІХ і на початку ХХ ст. інтерес до проблеми смаку дещо згаснув (В.Шацька [259]). Починаючи з 60-х років ХХ ст., проблему формування і розвитку смаків стали досліджувати такі відомі педагоги та філософи, як: Л.Антонова, Г.Апресян, Н.Арініна, Ю.Борєв, О.Буров, Ж.Вартанова, Є.Квятковський, М.Кіященко, Л.Коган, А.Комарова, Л.Левчук, В.Ліпський, Н.Лейзеров, І.Маца, А.Молчанова, М.Овсянников, В.Розумний, В.Скаторщиков, А.Сохор, Л.Столович, Ю.Фохт-Бабушкін, Ю.Шаров, Л.Шульц, В.Яковлев, [4; 6; 9; 27; 37; 41; 121; 122; 128; 130; 153; 157; 122; 174; 182; 193; 210; 225; 227; 231; 251; 258; 270; 281] та ін. Саме в цей історичний період з'являється ціла низка наукових, науково-популярних праць з цієї проблеми [3; 122; 174; 182; 225].

У своїх фундаментальних працях з психології мистецтва і музичних здібностей такі науковці як Л.Виготський, О.Костюк, А.Молчанова, С.Рубінштейн, Б.Теплов [57; 141; 183; 212; 239] та ін.. висвітлюють психологічні аспекти розвитку смаку. Вчені вважають, що смак як форма ставлення особистості до дійсності й один з важливих компонентів психологічної структури виявляється в безпосередніх оцінних судженнях.

На думку І.Маца, смак – це оцінні категорії, що являють собою сукупність суджень про відповідність того чи іншого предмета, явища, дії чи уявлень людей [174, 6-7]. Смак, за твердженням вченого, є ширшим за естетичне судження, але естетичний момент відіграє важливу роль [174, 15].

Вчені А. Лосєв та В.Шестаков, які досліджували історію естетичних категорій, стверджують, що, розвиваючи свої творчі здібності, можна навчитися гарно розуміти й оцінювати красу. Вони вважають, що «смак є діалектичною єдністю безпосереднього і опосередкованого, загального і індивідуального, чуттєвого і раціонального в естетичному пізнанні. Тільки враховуючи цю діалектичну в своїй основі природу смаку, можна накреслити шляхи дослідження смаку як однієї із найважливіших категорій сучасної естетичної науки» [163, 292].

Л.Салтовська, наприклад, розглядає смак як людське уявлення про прекрасне та відображення цього уявлення у творчій діяльності. Вона припускає, що вроджена схильність до будь-чого відіграє важливу роль у розвитку смаку, особливо у світі мистецтва. Так, дослідниця стверджує, що у розвитку смаку «...все залежить від самої людини, від її бажання та волі, від умов життя, від людей, які її оточують» [220, 8].

Монографія А.Молчанової, що була написана у 60-ті роки ХХ ст., стала своєрідним підсумком досліджень з проблеми розвитку смаку [182]. У цьому теоретичному нарисі про естетичний смак дослідниця дає теоретичні погляди на природу смаків. Дослідниця також висловлює думку про смак як чинник, який “обумовлений культурою сприймання особистості”, а його формування – “як виховання здібності сприймання” [182, 177]. «Смак – це свобода

індивідуальних оцінок естетичного, що є обмеженою рамками естетичного ідеалу», – робить висновок дослідниця [182, 169]. Свою думку А.Молчанова підтверджує у статті, присвяченій проблематиці смаку: «Саме смак та ідеал – ті вузлові категорії, за якими визначається система характеристик естетичного суб'єкта. Смак виражає варіативність естетичного судження, а ідеал – ближчий до нормативності» [183, 48].

Л.Коган також займався дослідженням художніх смаків, вчений зазначає, що «підхід людини до оцінки явищ з позицій його художнього смаку завжди аксіологічний (ціннісний), разом з тим цінність гарного твору мистецтва визначається його здатністю дати нам естетичну насолоду, радість естетичного переживання», [128, 25]. Він розглядає смак як сукупність оцінок естетичної цінності, бо смак, на його думку, завжди пов'язаний з оцінкою явищ. «Здатність вказує лише на можливість правильно оцінювати естетичну цінність явищ, між тим гарний художній смак є реалізацією цієї можливості, системою оцінок, за якою ми робимо висновок про ступінь розвитку смаку», – вважає Л.Коган [128, 22].

О.Буров дотримується іншої думки щодо визначення поняття смаку, він присвячує свою книгу актуальним проблемам естетики, де, аналізуючи різні погляди на дану проблему, підводить підсумки дискусій і утверджує методологічні принципи, на основі яких повинна йти розробка єдиної естетичної теорії [37]. Автор стверджує: «Смак – не оцінка чи система, не сукупність оцінок, а схильність і готовність до естетичної оцінки» [37, 129].

Аналіз наукових робіт видатних вчених та естетів минулого дали змогу зробити висновок про те, що більшість науковців вважали здібності за основу смаків людини; деякі вчені стверджували, що смак є здатністю до оцінки естетичних явищ дійсності, а інші зазначали, що він є здібністю до естетичного відображення дійсності.

Ствердження принципів демократії, гуманістичних пріоритетів у розвитку художньої культури України визначають глибокі зміни у сфері формування художнього смаку особистості, що набуває особливої

актуальності в наш час. Аналіз останніх праць (А.Ахметов, Л.Башманівська, Б.Брилін, О.Васильченко, Н.Виднеєв, Л.Виготський, О.Ворожейкіна, Л.Гончаренко, Ю.Єршова, М.Жуленков, М.Каган, Н.Калашник, О.Лармін, Т.Лісинська, Ф.Макоєв, О.Маленицька, Л.Масол, И.Маца, В.Мозгот, А.Молчанова, С.Наумов, Г.Падалка, Н.Попович, В.Розумний, Л.Салтовська, В.Скатерщиков, Е.Таллін, О.Торшилова, И.Трофимова, Р.Хасанов Е.Яковлєв [14; 20; 31; 43; 48; 58; 55; 66; 97; 100; 113; 115; 150; 161; 169; 170; 173; 174; 181; 183; 186; 196; 206; 210; 220; 224; 235; 245; 246; 253; 281] та ін.) дає уявлення про сучасний стан розробленості проблеми в цілому.

На думку М.Кагана, під категорією «смак» слід розуміти здатність людини, сформованої історично (і щоразу таку, що сформувалася з самого початку у процесі виховання окремої особистості), пізнавати, вловлювати, сприймати і переживати естетичну цінність предметів і явищ реального життя [113]. При цьому М.Каган відзначає мінливість смаків, зумовлену історичними умовами, й певну самостійність смаку, яка відображає рівень естетичного і художнього розвитку особистості, усвідомлення її права на свободу думок і на персональну відповідальність за них [113]. Надзвичайно важливим положенням у контексті цього дослідження є думка вченого про функціональну заданість смаку [113]. Ми вважаємо, що розвиток художнього смаку виступає важливою передумовою формування гармонійно розвиненої особистості. Смак як суспільна норма прекрасного та відображення системи естетичних цінностей особистості виступає як спосіб її творчого самовираження. У художньому смаку сфокусовані критерії естетичної оцінки різноманітних сфер життєдіяльності. Смак не тільки відбиває сучасні норми та ідеали естетичного, але й виконує прогностичну функцію, тобто закладає основи для вибірковості форм соціокультурної поведінки, напрямків художньо-творчої діяльності, самовдосконалення кожної особистості.

Розробляючи питання естетичного та художнього смаків, В.Скатерщиков зазначав, що гарний смак є важливою передумовою сприймання творів мистецтва і правильної їх оцінки. Вчений стверджує:

«Відображення дійсності розвиває естетичний смак, а сприйняття творів мистецтва розвиває смак художній» [224, 36]. Досить часто можна зустріти посилення на визначення смаку в обґрунтуванні Ш.Германа та В.Скатуричова. Естетичний смак, на думку цих авторів, є «системою конкретних емоційних оцінок явищ дійсності і творів мистецтва, що складаються в людині на основі її уявлень про прекрасне і потворне, про красу і художність...» [62, 44].

М.Овсяніков дає власну характеристику естетичному смаку. Він вважає, що смак є здатністю безпосереднього й правильного розпізнавання прекрасного та потворного в продуктах матеріального й духовного виробництва, в способах життя та в образах мистецтва [193, 22-23].

В.Букін у книзі «Сходження до прекрасного» стверджував, що людина з несформованим смаком ототожнює зображення предмета мистецтва із реальністю. Вчений зазначав, що «примітивний смак проявляється у різних формах, одна з них – це сліпе слідування за сюжетом твору, приймаючи дію, що відбувається, за єдину ознаку досконалості.» [35, 51].

В.Мазепа розглядає смак як здатність людини висловлювати судження про естетичні цінності предмета, а також здатність до переживання, рефлексії, емоцій, у яких реалізується суб'єктивний стан і індивідуальна неповторність особистості [168, 145].

У дослідженнях А.Комарової [130], В.Липського [157] та Є.Яковлева [280] можна простежити думку про гармонійну єдність чуттєвого й раціонального компонентів смаку. Так, Є.Яковлев пов'язує художній смак з емоційною культурою людини та вважає, що він є найважливішим елементом естетичного смаку. [281, 41]. Вчений дає характеристику естетичного смаку як «одного із найважливіших елементів естетичної свідомості, який об'єднує у собі естетичне почуття та ідеал» [281, 3]. Він проаналізував смак з точки зору онтології, феноменології і гносеології та дійшов висновку про те, що смак, з точки зору онтології, є гармонійним синтезом свідомого та інтуїції, суджень та переживань. Є.Яковлев

стверджував, що саме це робить смак суспільним та індивідуальним. З точки зору феноменології вчений розглядає смак як різноманітність індивідуальних раціонально-емоційних оцінок, «антиномію» загального і одиничного, яка розв'язується через діалектичну єдність втілення естетичного ідеалу і естетичного почуття. З точки зору гносеології смак – це субординуюча ланка між естетичним почуттям і естетичним ідеалом [280, 77-82].

На думку дослідників М.Киященка та М.Лейзерова [122], характер смаку є особистісним, оскільки відображує ставлення особистості до мистецьких цінностей. Спираючись на установчу функцію смаку, вчені зазначають такі рівні прояву смаку:

- Гносеологічний рівень: на цьому рівні індивідуальний прояв смаку базується завжди на унормованих в суспільному житті уявленнях про різноманітні прояви естетичного. «Смак кличе людину до пошуку щирої духовної гармонії із самим собою і з навколишнім середовищем у її естетичному чуттєво-раціональному вираженні» [277, 123];

- Психофізіологічний рівень: це рівень, на якому смак постає як одна з рушійних мотиваційних психічних якостей, що постійно коригує вчинки та діяльність особистості;

- Соціальний рівень: смак виступає як діалектична єдність суспільного, особливого та особистісного, колективного та індивідуального: «естетичний смак незмінно і здебільшого непомітно виконує свою посередницьку роль між повсякденною і теоретичною свідомістю» [277, 124];

- Онтологічний рівень: смак на цьому рівні розвивається разом із розвитком людини: навіть будучи сформованим, він не залишається незмінним.

Отже, на думку багатьох дослідників, смак є особливою всебічно обумовленою здатністю людини, до якої належать різноманітні властивості свідомості, почуттів та інтелектуальна обґрунтована система переваг і оцінок.

М.Г.Жуленков пояснює особливість художнього смаку в образотворчому мистецтві як відносно стійку властивість особистості, що виникла у процесі практичних занять образотворчою діяльністю. Художній смак – це якість особистості, обов’язково пов’язаної з певною художньою діяльністю, а у творчості художній смак – це не володіння стереотипом дій, а наявність внутрішньої міри, що спирається на якості, здібності та властивості особистості [100, 10].

Є.Шимунек, відомий словацький філософ, вважає: «Мірило смаку – людський досвід, який є всебічно обумовленим – починаючи з психологічної схильності і закінчуючи суспільно-історичною обумовленістю людської свідомості... Смак – це відображення і внутрішній прояв людської індивідуальності» [267, 79]. На думку автора, «Смак – є кваліфікацією дійсності з погляду досвіду, набутого під дією обставин, в яких людина дозріває. Він проявляється у формі естетичного переживання дійсності як складова частина ідеалів людини, всієї її життєвої позиції. Смак має більшою мірою суб’єктивний характер, що, однак, не означає, ніби він не має чи не повинен мати об’єктивного значення» [267, 81].

Л.Левчук також говорить про індивідуальність естетичного смаку: «Вміння людини послідовно та цілеспрямовано розвивати і культивувати особисті соціокультурні властивості через вибір та засвоєння певних культурних цінностей і є індивідуальним естетичним смаком» [153, 57].

Дослідники Г.Корольова та Г.Петрова стверджують: смак є здатністю особистості до оцінки явищ дійсності і творів мистецтва, а також здатністю обґрунтувати, доказувати надану оцінку [137, 29].

Г.Падалка вважає, що у людини з розвинутим смаком, обов’язково присутній ідеал, який орієнтує її на оцінку будь-яких явищ. Дослідник погоджується з тлумаченням смаку як системи «чуттєво-раціональних переваг особистості, що виростають на основі історично детермінованих уявлень кожного індивіду про прекрасне, які спонукають його до активної,

відповідної ідеалу, життєдіяльності» [197, 27]. Смак, на думку Г.Падалка, відіграє важливу роль у формуванні естетичних ідеалів особистості [196].

В.Мозгот розглядає смак у двох аспектах:

1) духовно-ціннісний, до якого належать соціально й історично сформована система цінностей особистості та основні проблеми, які пов'язані з ними: сенс життя, шляхи досягнення гармонії, краси і досконалості;

2) соціокультурний, що спрямований на усвідомлення необхідних форм і напрямків художньої оцінки людиною всього розмаїття навколишнього світу мистецтва [181].

О.Маленицька стверджує, що смак завжди виступає як синтез логічного аналізу, емоційних вражень, суджень і переживань, свідомого та інтуїції. Смак є рухом до гармонії в емоційній та інтелектуальній сферах. Смак є здатністю індивіда давати оцінку естетичним предметам і явищам згідно з власними естетичними потребами на основі сприймання та емоційно - усвідомленої реакції [170].

Поряд з поняттям «художній смак» у науковій, філософській і естетичній літературі використовується поняття «естетичний смак». В останні роки затвердилася диференціація цих понять. Разом з цим в окремих дослідженнях зустрічається вільне використання цих понять у ставленні до однакових явищ. Наприклад, С.Долуханов не подає визначення художнього смаку, а вільно переходить від естетичного до художнього, розглядаючи одні й ті ж естетичні явища [91].

Для О.Ігнатович художньо-естетичний смак – це логічний ланцюг: естетичний досвід – естетична оцінка – естетичне задоволення. Дослідниця визначає його як перехідний стан між естетичним досвідом і естетичною оцінкою творів мистецтва, не пов'язуючи художньо-естетичний смак із наявністю спеціальної художньої підготовки людини і діяльністю у галузі мистецтва [109, 44]. Смак, за твердженням Н.Калашник, – це «метр, який не можна побачити», який ми постійно виймаємо та прикладаємо до багатьох

явищ мистецтва та позахудожньої сфери. Поняття «смак» у звичайному розумінні належить до вміння розпізнавати протилежні якості гарного та поганого, гармонійного та дисгармонійного, ніжного та брутального, привабливого та відштовхуючого, досконалого та недосконалого». Розглядаючи художній смак, дослідниця дає визначення, що він «... не є зовнішньою прикрасою особистості, він формується у процесі всього життя людини, він пов'язаний з її ставленням до дійсності, до людей, до природи» [114, 36].

Л.Башманівська найбільш прийнятним визначенням художнього смаку в сучасній науці вважає таке: «...художній смак – це здатність особистості визначати естетичну цінність художніх творів, висловлювати своє ставлення до них, сприймати, аналізувати, оцінювати, розвиваючи при цьому свої творчі здібності і використовуючи їх у своїй діяльності.... Різні думки, переживання, які виникають під час сприймання художніх творів, закріплюються в художньому смаку відповідно до закономірностей, які визначають діяльність особистості [20, 16].

Проаналізувавши наукові джерела, ми помітили, що в деякі вчені вважають недоцільним ототожнювати поняття «естетичний смак» та «художній смак». Так, наприклад, Р.Шульга вважає, що «естетичний смак не зводиться до художнього смаку, бо сферою його застосування є естетичні цінності дійсності і її прояви. Сфера ж художнього смаку – мистецтво, художні цінності» [269, 111]. Дослідник В.Скатурич вважає, що художній смак є вираженням ставлення особистості і суспільства до мистецтва. Оцінюючи набутки і недоліки художньої творчості, людина спирається не тільки на естетичний критерій, але й на такі критерії оцінки творів мистецтва як значущість проблем, актуальність ідей, правдивість художнього відображення, художня майстерність, вплив мистецтва на людину. Вчений пропонує диференціювати поняття «художній смак» на «літературний смак», «музичний смак» тощо [224, 30].

Т.Домбровська надає естетичному смаку емоційно-інтелектуального характеру. Саме він зумовлює проміжне становище смаку в структурі естетичної свідомості, його місце між головними рівнями: соціально-психологічним та ідеологічно-теоретичним [89, 20].

Процес розвитку смаку, як вважає Л.Калініна, «...передбачає формування здібностей художньо – естетичного сприйняття явищ дійсності і мистецтва, навичок естетичної оцінки і суджень, формування системи естетичних критеріїв у сфері художньо – творчої діяльності» [116, 6]. Це підтверджує той факт, що смак є відносно стійкою системою, яка впливає на естетичне ставлення особистості до явищ дійсності і мистецтва, а також стимулює її художньо - творчу діяльність.

На думку Т.Бабенко, «...смак є нормативно-оціночною категорією, що характеризується діалектичною єдністю чуттєвого та раціонального». Він також є «...важливим елементом ціннісних орієнтацій особистості, суто суб'єктивним утворенням, що формується й розвивається як у процесі набування власного естетичного досвіду, так і під впливом соціального середовища»[16, 7].

На основі ґрунтовного вивчення світової й національної філософської спадщини, теоретичного аналізу праць сучасних українських учених-педагогів і психологів ми дійшли висновку, що художній смак майбутнього вчителя повинен формуватися на підставі інтеграції позитивних аспектів виділених нами тенденцій: релігійної (духовної) та світської (емоційної та раціональної). Особливістю формування художнього смаку майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки є те, що і відбувається під час активного спілкування з високохудожніми творами мистецтва, які й покликані формувати найстабільніший мотив їхньої професійної діяльності – художньо-естетичний.

В основу формування художнього смаку майбутнього вчителя покладено безпосереднє сприйняття художнього об'єкта. Цілісність сприйняття дозволяє на професійному рівні оцінити зміст предмета (явища)

через форму, відчуті його досконалість (чи недосконалість). Ми вважаємо, що ніякими лекціями і теоретичними працями про красу не можливо розвинути смак. Він не може також розвиватися без живого, безпосереднього залучення до краси, без сприйняття творів мистецтва. Повноцінним сприйняттям можна вважати здатність побороти, з одного боку, наївно-реалістичне сприйняття, а з другого – однобоко-аналітичний підхід до мистецтва, уміння піднятися на синтетичний, творчий рівень художнього осмислення твору.

Вважаємо за потрібне зазначити, що складний і суперечливий процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки включає не тільки розвиток здібностей художнього сприйняття явищ мистецтва і дійсності, а й розвиток навичок естетичної оцінки і суджень, формування системи естетичних потреб та інтересів. У процесі розвитку художнього смаку повинна створюватися система особистісних критеріїв майбутніх вчителів не тільки у сфері художньо-естетичної діяльності, але і в ціннісних орієнтаціях професіонала. Саме такі ціннісні орієнтації характеризують готовність майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки до формування світосприйняття школярів.

Систематизувавши теоретичний матеріал щодо історії змін поглядів науковців на поняття «художній смак», ми вивели власне трактування поняття «художній смак майбутнього вчителя музики». «Художній смак майбутнього вчителя музики» ми визначаємо як здатність адекватно сприйняти та оцінити художньо-естетичні явища, яка забезпечує прищеплення художньо-естетичних почуттів і внутрішніх установок у вигляді потреб учнівській молоді. У такому випадку для формування художнього смаку вагомим постає не тільки предметний світ, світ речей, явищ, який оточує майбутнього вчителя музики, а й світ мистецтва та художніх явищ. Саме вивчення сутності ідеї культури сприйняття є найбільш важливою для методології формування художнього смаку майбутніх вчителів музики у процесі професійної підготовки. Звідси перед нами постає головне

завдання у формуванні художнього смаку – визначити оптимальні педагогічні умови для формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

1.2. Художній смак майбутнього вчителя музики: структурно-компонентний аналіз

Безперечним є той факт, що для визначення критеріїв та створення сприятливих педагогічних умов формування художнього смаку майбутніх вчителів музики у процесі професійної підготовки, потрібно ретельно з'ясувати компонентний склад досліджуваного феномена. Тобто необхідно визначити структуру художнього смаку. Чимало дослідників займалися проблемою структури художнього смаку особистості. Значна кількість праць в галузі філософії, соціології, психології та педагогіки (С.Гольдентріхт, Л.Гончаренко, К.Горанов, В.Дряпіка, Х.Ейсенк, К.Іванвік, Л.Коваль, М.Колесник, А.Комарова, В.Ліпський, Г.Петрова, І.Попович, Л.Чайлд, Є.Яковлев та ін.) [64; 66; 68; 93; 280; 281; 126; 129; 130; 157; 198; 206; 285; 281] присвячена саме цьому тематичному спрямуванню.

У своєму прояві художній смак має онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, соціологічний, психологічний та педагогічний аспекти. Також важливе місце у художньому смаку посідає його духовно-ціннісний аспект через ціннісно-пізнавальну природу мистецтва [182, 125]. Художня норма саме через смак здійснює регулюючий вплив на розвиток усіх художніх і духовних потреб людини, формування всієї системи художньо-естетичної, духовної культури особистості. Треба зауважити, що, існуючи на соціально-психологічному рівні художньо-естетичної свідомості, художній смак не належить тільки до цього рівня, а набуває рис духовності у своєму розвитку. Художній смак як форма виразу духовного потенціалу особистості є явищем не тільки соціально-психологічним, а й духовним. Саме наявність такого взаємозв'язку дозволяє здійснювати процес формування художнього смаку у декількох аспектах: шляхом впливу на художню свідомість особистості та її

духовний потенціал і шляхом виховання почуттів і заохочення до творчої діяльності.

Онтологічний аспект художнього смаку свідчить про ступінь здатності до сприйняття та розуміння змісту художніх творів. Цей аспект художнього смаку пов'язаний із специфічністю об'єкту, що засновується на художніх законах – на законах ритміки, гармонії, жанру, стилю, на важливих засобах художньої виразності, які є необхідними для формування художнього смаку. Осягнувши «ідейно-змістовий» та образно-смысловий» рівні твору, можна повноцінно охарактеризувати його духовно-моральне значення [51, 51].

Ступінь розвитку художнього смаку знаходиться у прямій залежності від художньої цінності творів, що сприймає об'єкт. У смаку відображається естетична реальність художнього твору, однак засвоєння естетичних якостей залежить від ступеня розвитку художнього смаку. Для повного розгляду структури смаку аналіз онтологічного аспекту не є достатнім, бо він розкриває тільки матеріально-фізичні та художні основи твору мистецтва. Тому ми вважаємо доцільним розглянути гносеологічний аспект, який тісно пов'язаний із онтологічним аспектом.

Гносеологічний аспект художнього смаку передбачає розкриття закономірностей, умов, форм та етапів художнього пізнання, тобто цей аспект має зв'язок із пізнавально-оцінною функцією. Наявність пізнавально-оцінювальної функції є найважливішою ознакою розвитку смаку, яка виражає соціально значущу систему цінностей, що дозволяє людині правильно орієнтуватися у художньому засвоєнні світу. Художній смак є формою відображення художньої значущості предмета, він також є засобом пізнання. Смак – це також форма пізнання дійсності, краси та гармонії як художніх аспектів та особливостей ставлення людини до них.

Художньо-перцептивна діяльність, яку пронизують суб'єктивний, емоційний та почуттєвий елементи, є найбільш суб'єктивною та індивідуальною серед соціальних видів діяльності [205]. Почуттєва та культурно-пізнавальна насиченість художньої перцепції забезпечує досить

високий аксіологічний рівень її значущості в діяльності особистості. Л.Коган стверджує, що «підхід людини до оцінювання явищ з позицій її художнього смаку завжди є аксіологічним (ціннісним)». Дослідник вважає, що цінність гарного твору мистецтва можна визначати його здатністю принести естетичну насолоду [128, 25]. «Смак – вимірник цінності того чи іншого твору мистецтва чи результату художньої творчості особистості, визначення головного для особистості, для мікрогрупи, референтної (авторитетної) для даної людини у проявах її смакових критеріїв» [114, 55]. Отже, розуміння художніх творів пов'язане із оцінювальним аналізом, а оцінка – із художньою творчістю. Саме це й пояснює те, що художній смак має інтегровану пізнавально-оцінювальну функцію. У результаті взаємодії раціональних та емоційних оцінок відбувається оцінювальний аналіз художнього твору. Формування цілісної художньо-естетичної оцінки, яка складає основу для судження смаку, відбувається у процесі художнього сприйняття та емоційного переживання. Художній смак є інтегративною формою свідомості людини, для створення можливості його повноцінного розвитку та формування потрібно функціонування сукупності елементів художньої свідомості (емоцій, почуттів, потреб, оцінок тощо) [239].

Соціологічний аспект характеризує художній смак з позиції діяльності людини, на відміну від гносеологічного, онтологічного та аксіологічного аспектів, що виявляють його структурні та функціональні особливості.

Художній смак є історичним явищем, яке не стоїть на місці, а рухається та змінюється разом із історичними змінами у суспільстві. «Соціологічний аспект проблеми смаків розглядає ступінь масового розповсюдження тих чи інших смаків, суджень та оцінок в їх рухливості та змінах. ...соціологічні дослідження можуть показати ступінь впливу смаків на окремі сфери розвитку свідомості та самосвідомості», – вважає Н.Калашник [110, 54]. Дослідниця також стверджує, що екстенсивні праці соціологів сприяють прогнозуванню правильного виховання смаків у дітей. Вона висловлює думку про те, що без діяльності соціологів у напрямку виявлення смакових

переваг у людей, було б неможливо виявити «витоки народження та відмирання смаків» [114, 54].

Відомо, що художній смак формується у конкретних умовах, відповідно до ідеалів суспільства. Художній смак залежить від життєвого та художнього досвіду, рівня культури, професії та психофізіологічних характеристик особистості. Звернення до соціологічного аспекту дає нам можливість проаналізувати всі форми художньої діяльності особистості: участь у художній діяльності, відвідування концертних залів, музеїв, художніх галерей, прослуховування високохудожніх музичних творів, використання новітніх технологій для ознайомлення із різними видами мистецтва тощо.

У психологічному аспекті художній смак проявляється у повсякденній свідомості як «співвідношення смаку із регуляторами особистості (системою мотивів та спонукань людини, які визначають її внутрішню та зовнішню діяльність)» [114, 53]. Проаналізувавши психологічний аспект смаків, Н.Калашник робить висновок, що смаки відіграють значну роль у ставленні вихованої та активної людини до дійсності [114].

У структурі суспільної свідомості ми можемо виділити два рівні: рівень суспільної психології та рівень суспільної ідеології, вчені виокремлюють також і підрозділи цих рівней. Так, рівень суспільної психології розподіляють на два підрозділа: емоційний та побутово-логічний. Саме до побутово-логічного підрозділа належить смак через відсутність у ньому будь-якої логічної системи, з одного боку, та через наявність деякого ступеня узагальнення та підпорядкованості – з іншого.

Питання про структуру художнього смаку має складний характер, не всі вчені є одностайними у визначеннях змісту та функцій категорії смаку, однак більшість сучасних дослідників погоджуються із думкою А.Молчанової про те, що смак є складним структурним утворенням [183].

А.Молчанова [183], Р.Тельчарова [239] та ін. вважають, що смак, який є системною категорією, має також внутрішню структуру, яка у свою чергу є

складним діалектичним співвідношенням емоційного, раціонального, свідомого, інтуїтивного, індивідуального і загального та суб'єктивно-об'єктивного. Багатофункціональність художнього смаку становить органічну єдність. Смаку притаманна ціла низка функцій: пізнавально-оцінююча, виховна, адаптивна, соціальна, комунікативна, гедоністична В.Скатерщиков [225], А.Сохор [229] та ін.

Треба зазначити, що специфіка художнього смаку полягає не стільки у його функціональних особливостях, скільки у внутрішній структурній наповненості. Особистість, у якій сформований художній смак, сприймає все, що належить сутності даного явища, процес сприйняття завжди є швидким та цілісним, тобто характерною рисою категорії смаку є процесуальність. Чимало дослідників зазначають, що процес розвитку смаку не зупиняється [109]. Так, А.Щербо вважає, що важливою якістю смаку є його «спроможність змінюватися, розвиватися» [272, 22].

Перегляд та аналіз сучасних дефініцій художнього смаку дали нам можливість визначити його структурні компоненти: психофізіологічний; емоційно-емпатійний; спонукально-мотиваційний; ціннісно-орієнтаційний; асоціативно-інтелектуальний; діяльнісно-творчий [20; 114; 170; 206; 209].

1. Психофізіологічний компонент складається із природних задатків, здібностей особистості, вмінь усвідомлювати свої переживання.

- Природні задатки. Рівень емоційно-естетичного сприйняття певною мірою залежить від природних задатків людини, які є дуже важливими для формування художнього смаку. Природні задатки не можна змінити, але вони можуть коригуватися зовнішніми чинниками. Це означає, що психофізіологічний компонент художнього смаку піддається незначному впливу ззовні. Л.Левчук вважає, що смак не повинен зводитися до психофізіологічних реакцій, він не природна властивість людини. На думку вченої, смак є духовною якістю людини, що формується у процесі виховання та навчання [153, 55].

О.Лук підтверджує думку про те, що сприйняття у певній мірі залишається зумовлене психофізіологічними властивостями людини. Так, вчений вважає, що «гени визначають лише видові риси, а деталі формуються під впливом зовнішніх умов» [164, 121]. Він зазначає, що «...для немuzичного вуха найпрекрасніша музика позбавлена змісту, вона для нього не є предметом, тому що зміст будь-якого предмета для мене простягається рівно настільки, наскільки простягається моє почуття» [164, 117].

- Здібності особистості. Дана складова психофізіологічного компонента означає чутливість до прояву естетичного, емоційне сприймання естетичного у побуті, у творах мистецтва та в природі [209].

- Вміння усвідомлювати свої переживання є суто психічним явищем, яке відноситься до сфери самосвідомості людини. Суспільні умови життя детермінували виникнення самосвідомості, потребуючи від кожної людини вміння оцінювати власні дії, слова та думки. Самосвідомість тісно пов'язана із феноменом рефлексії – роздумів особистості про саму себе, про власне духовне життя; рефлексія належить природі людини, її соціальній наповненості. Рівні рефлексії можуть бути різними – від елементарної самосвідомості до глибоких роздумів над проблемами буття та їх моральною наповненістю. Людина, яка вміє усвідомлювати власні переживання, викликані спілкуванням з мистецтвом, а також давати їм аргументоване пояснення, має високий рівень рефлексії.

2. *Емоційно-емпатійний компонент* характеризується естетичними почуттями та переживаннями, емоційно-естетичним сприйняттям, естетичним відгуком на сприйняте та естетичну насолоду. Для повноцінного розуміння художнього твору особистість не може обійтися без накопичених знань та досвіду, без практичних навичок, які спрямовують її до подальшого самовдосконалення.

- Адекватне, емоційно-естетичне сприйняття художніх творів. Художнє сприйняття, почуття, переживання складають емоційний початок художнього смаку. Усі логічні моменти пов'язані із художньо-образним

мисленням. Б.Теплов вважав, що «зрозуміти художній твір – означає насамперед відчутти його, емоційно пережити його, а потім вже подумати над ним» [242, 10]. Оцінювання, яке присутнє в естетичних емоціях, переживаннях і почуттях вже на підсвідомому рівні, несе у собі потенційні можливості утворення смаку. Емоції корелюють взаємини особистості із середовищем переважно на психофізіологічному рівні, така взаємодія властива лише смаку. Таким чином, ми бачимо, що емоційно-емпатійний компонент дає можливість зародитися смаку. Аналізуючи життєві ситуації, можна зробити висновок про те, що одна й та ж подія викликає різні емоції та реакції у людей. Дати визначення та здійснити аналіз виникнення емоцій намагалася значна кількість учених. Так, наприклад, О.Никифоров розглядає емоції як «узагальнені чуттєві реакції, що виникають у відповідь на різноманітні за характером екзогенні (ті, що виходять із власних органів і тканин) сигнали, що обов'язково спричиняють певні зміни в фізіологічному стані організму» [190, 10].

П.Симонов відносить емоції до людських потреб, вчений стверджує, «що емоції – це відображення мозком людини і тварини якоїсь актуальної потреби людини (її якості й величини) і вірогідності (можливості) її задоволення, яку мозок оцінює на основі людського і раніше набутого індивідуального досвіду» [222, 24].

Без емоційного контакту суб'єкта із художнім об'єктом неможливо адекватно сприймати художній твір. Художні емоції виникають завдяки слуховим та зоровим відчуттям. В.Днепров вважає, що «в елементарних емоціях музика відкриває складність та вразливу змістовність» [88, 99]. Надаючи оцінку сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики з точки зору психологічного механізму, важливо враховувати емоційну сторону, тому що осягнення мистецтва людиною відбувається через її емоційну сферу. Таким чином ми можемо зробити висновок про те, що головним завданням формування художнього смаку повинно бути цілеспрямоване виховання «емоційної культури» особистості. Так, Б.Теплов

відзначав, що емоційне ставлення до творів мистецтва треба виховувати, розвиваючи художній смак від елементарних визначень ставлення «подобається» і «не подобається» до оволодіння розгорнутими оцінками [239, 104].

Л.Рувінський писав: «Саме формування особистісного змісту у процесі діяльності, і здатності людини до усвідомлення цього особистісного змісту», – лежить в основі знань і переживань, утворення інтелектуально-емоційних комплексів усвідомленості [213, 34]. Отже, важливим завданням у формуванні художнього смаку майбутнього вчителя музики стає емоційна передача етичних, мистецьких і музичних знань, які характеризують основи суспільства, підкреслюють значущість цих знань для майбутньої професійної підготовки. Згідно з науковими дослідженнями саме в період фахової підготовки молоді їх смакові судження набувають стійкості та аргументованості [114; 206; 209]. У процесі активної пізнавальної та творчої діяльності відбувається формування художнього смаку майбутнього вчителя музики завдяки прагненню опанувати необхідними науковими знаннями, засвоїти суспільний і накопичити власний досвід.

- Естетична насолода. Цю складову можна віднести до структури художнього смаку, якщо розглядати художній смак з точки зору його функціональної належності. Так, серед таких основних функцій смаку, як пізнавально-оцінна, виховна, перетворююча, адаптивна, соціальна, комунікативна, дослідники визначають й гедоністичну функцію [225]. Треба зазначити, що художні почуття та переживання, які можуть виникати у процесі художньо-естетичного сприйняття, викликають у суб'єкта сприйняття насолоду, яка йде саме від емоційно-художніх вражень. Тобто мотивом для формування художнього смаку нерідко можна визначити одержання задоволення від художнього твору.

3. До *асоціативно-інтелектуального компонента* можна віднести художнє чуття, інтелектуальний розвиток, погляди і уявлення, асоціативність та творчу уяву. Розуміння художнього змісту твору поглиблюється під час

емоційного сприйняття та асоціативного аналізу, який формує художній смак особистості.

- Художнє чуття. На думку В.Мазепи, саме художній смак впливає на формування індивідуальності особистості. Чим більш спрямованою на формування власного художнього смаку є особистість, тим більш розвиненим стає в неї художнє чуття. Засобом формування смаку виступає художній образ, дослідник визначає художній смак як «найголовніший елемент естетичного смаку, що є властивістю особистості як індивідуальності, безумовно, у художньому смаку присутній естетичний ідеал, але більш опосередкований, через індивідуально сприйняті, засвоєні і внесені в духовно практичне життя людини художні образи» [168, 152].

- Інтелектуальний розвиток (теоретичне мислення). Внесення цієї складової у структуру художнього смаку ми вважаємо необхідним, бо, окрім емоційного відчуття, яке здатний викликати мистецький витвір, людина потребує певного рівня інтелектуального розвитку для теоретичного аналізу, адекватного сприйняття твору та правильного його оцінювання. Особистість не може дати розгорнуту естетичну оцінку дійсності та мистецтву, хоча здатна переживати естетичне, емоційно реагуючи на них. «Задоволення і невдоволення можуть бути інтенсивними і тривалими, але вони ніколи не бувають прозорими» [58, 218]. Якщо смак лише емоційно спрямований, то його оцінка є нерозгорнутою, мало аргументованою, тобто майже не впливає на діяльність особистості. Л.Левчук розглядає художній смак як особливу модифікацію естетичного смаку, яка значною мірою визначається художньою освітою людини, тобто знанням нею історії мистецтв, законів формотворення різних видів мистецтва, знайомством із літературно-художньою критикою. Дослідниця розглядає художній смак як: 1) перетворення естетичного смаку; 2) результат взаємовідносин особистості з творами мистецтва під впливом рівня художньої освіти; 3) показник взаємовідносин особистості і суспільства через мистецтво [153].

- Погляди і уявлення (естетичні, художні). Естетичні та художні уявлення людини формуються під час творчої діяльності та набуття досвіду. Якщо внутрішній світ особистості не прагне до подальшої естетичної досконалості, то розвиток смаку не рушить з місця. Займаючись самовдосконаленням, практикуючись у творчій діяльності, людина набуває певного естетичного досвіду, який поступово формує її естетичні та художні погляди та допомагає встановити естетичний ідеал, що стає основою для судження смаку.

- Асоціативність. Л.Коган вважає, що основою для оцінювання людиною предметів, творів мистецтва чи явищ є сформований ідеал. Наявність такого ідеалу допомагає сформувати гарний художній смак. «Мати вірний естетичний ідеал замало, важливо вміти його використати, а таке вміння формується лише у процесі певної практики», – стверджує вчений [128, 35]. Естетичний ідеал допомагає зіставляти уявлення людини про ідеальний предмет чи явище із наявним предметом чи явищем, в результаті такого зіставлення ми набуваємо судження смаку. Для того, щоб вміти зіставляти та надавати власну оцінку естетичним явищам, людина повинна мати асоціативне мислення. «Гарний художній смак передбачає наявність розвинутої сукупності асоціацій» [128, 38].

4. *Ціннісно-орієнтаційний компонент* художнього смаку має такі складові: емоційно-естетичне ставлення, художнє відчуття міри, естетичні оцінні судження. У процесі творчого усвідомлення художнього образу музичного твору важливу роль відіграє вміння оцінювати художній твір і почуття міри.

- Емоційно-естетичне ставлення до оточуючого світу, до своєї особистості залежить від культури почуттів сприйняття: чим тоншими є почуття і сприйняття людини, чим більше вона здатна побачити та почути в оточуючому світі відтінків, тонів, напівтонів, тим глибше виражається емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширший емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини [231, 48].

- Уміння оцінювати художній твір. Величезна кількість чинників впливає на сприйняття і оцінку того чи іншого художнього твору: вік, настрої людини, наявність поряд людей (близьких, незнайомих), місце, де знаходиться сприймаючий, стан його здоров'я. Так, Л.Левчук стверджує, що «вік, життєвий шлях, багатство художнього досвіду людини шліфують і відточують її смак, а нерідко вони здатні надовго консервувати уподобання або, навпаки, робити людину терплячою і багатогранною» [153, 58]. З цього приводу В.Скатурич зазначає, що все, що стосується мистецтва, ми називаємо художнім, тому естетичний смак щодо мистецтва варто іменувати художнім смаком. Головна особливість художнього смаку, на думку вченого, полягає в тому, що художній смак є здатністю правильно розуміти і естетично оцінювати художній витвір мистецтва [225, 34-35].

Так, О.Коробко дає таке визначення художньому смаку: смак – це «концентроване вираження естетичного досвіду людини та регулятор спрямованості естетичних відносин.... Він є нерозривною єдністю емоційного та інтелектуального начал у психіці людини». Дослідник вважає, що саме підсиленням аналітичного начала художній смак відрізняється від естетичного [134, 21].

- Почуття міри (художньої, естетичної). Великі вчені Відродження та античних часів (Аристотель, піфагорійці, Альберті, Дюрер) вбачали художню міру у гармонійності, розмірах та пропорціях предмета, але Лессінг у своїй статті «Лаокоон» пов'язував поняття художньої міри із правдивістю виразу почуттів. Л.Коган з приводу художньої міри зазначає, що будь-яка естетична оцінка завжди пов'язана із аналізом предмета чи явища, – «художній смак означає вміння правильно аналізувати міру явищ, що оточують» [128, 26].

5. В основі *спонукально-мотиваційного компонента* художнього смаку покладені естетичні інтереси і потреби особистості. Під впливом художнього інтересу особистість починає естетичну активність.

- Художній інтерес проявляється у бажанні сприймати прекрасне в мистецтві та в оточуючому світі. Художній інтерес формується в процесі творчої діяльності. На основі художнього інтересу до мистецтва починає зароджуватись художня потреба, що характеризується бажанням сприймати художньо-естетичні цінності та здобувати від цього спілкування естетичну насолоду. Основною мотивацією у прагненні до формування високого художнього смаку є усвідомлення майбутніми вчителями музики факту, що розвинений художній смак є свідченням професійної компетентності. Художній інтерес становлять реалізація й конкретизація потреби. «У загальному вигляді музичний інтерес розуміється як реалізація музичної потреби, розкриття її у свідомому виборі твору для прослуховування» [36, 63]. Художній інтерес проявляється у спрямованості особистості на конкретну форму художньої діяльності, певне коло творів мистецтва.

- Художньо-естетична потреба. Якщо систематично виховувати художнє сприйняття та переживання, то можна сформувати художню потребу. Так, А.Сохор, виходячи із багатоманітності соціальних функцій музики, зазначав існування чотирьох музичних потреб: перетворення світу, пізнання, спілкування, оцінки [229, 135]. О.Семашко стверджує, що в категорії «художній смак» немов знімаються враження від художнього твору, накопичений досвід, а потім здійснюється регулювання задоволення потреб за допомогою раціональних засобів пізнавальної діяльності (оцінок та суджень). Автор підкреслює: «рух художньої потреби особистості залежить від рівня сформованості художнього смаку. Такий рух можливий через те, що в смаку «налагоджена» художня норма, під впливом художніх поглядів, як компонента світогляду, що через смак впливає на плин і розвиток художньої потреби» [221, 112].

6. До *діяльнісно-творчого компонента* художнього смаку належить готовність майбутніх вчителів музики до творчої діяльності, а також художньо-творчі уміння.

- Художньо-естетична готовність. Н.Попович вважає, що «Максимальна реалізація основної (художньої) функції мистецтва залежить від готовності сприймаючої особистості, тобто від рівня її художнього розвитку» [206, 8]. На думку В.Скатерщикова, особливість смаку полягає у вмінні особистості створювати естетично виразні твори мистецтва. Наявність цього вміння залежить від того, наскільки добре особистість розбирається в мистецтві, наскільки глибоко його розуміє [225, 34-35]. Важливим завданням у формуванні художнього смаку є цілеспрямоване збагачення художніх вражень особистості шляхом сприйняття найкращих творів мистецтва, бо «чуттєве сприйняття» є основою культури особистості [242, 10]. Слушною є думка Л.Коваль з приводу рівня розвитку смаку особистості: «По тому, що подобається людині, чому вона надає перевагу і обирає для себе в ситуаціях вільного вибору, можна визначити саму особистість, коло її інтересів і загальний рівень культурного розвитку» [127, 42]. Спеціальні знання з різних видів мистецтва, якими насичена програма вищих навчальних закладів, допомагає студентам розвинути якість вибірково-оцінного ставлення до прекрасного та потворного, до трагічного та комічного, правдивого та неправдивого. Досвід наукових пошуків О.Гулиги, які можна знайти у його дослідженні “Принципи естетики”, свідчить, що художнє сприйняття розвивається успішно, коли здійснюється систематичне спілкування з творами мистецтва [71]. Поступово із накопиченням досвіду, оцінка художніх явищ майбутнім фахівцем стає більш розширеною, усвідомленою та аргументованою. Отже, художнє сприйняття може бути повноцінним тільки завдяки накопиченому досвіду, він є основним змістом та специфікою художнього смаку особистості.

- Художньо-творчі уміння є завершальною складовою структури художнього смаку, бо саме вони є показниками його сформованості. Оскільки кращим засобом виховання емоцій є заохочення особистості до багатосторонніх стосунків із середовищем, прилучення до активної діяльності, то й кращим засобом формування художнього смаку майбутнього

вчителя музики також слід визнати безпосереднє залучення до процесу художньої творчості. Уміння, які особистість проявляє у художньо-творчій діяльності, становлять основу для визначення її професійної компетентності та загального культурного рівня.

Всі визначені компоненти художнього смаку взаємопов'язані, взаємообумовлюючі та впливають один на одного. Але треба зауважити, що творча діяльність особистості має велике значення для розвитку художнього смаку. Підтвердження цьому факту можна знайти у працях таких дослідників, як Н.Киященко, Г.Лейзеров [277], Г.Корольова, Г.Петрова [137] та ін. Тобто діяльність визначає кількісно-якісний характер смаку (розвинутий/нерозвинутий, добрий/поганий), а також рівень його сформованості. Таким чином, ми з'ясували, що художній смак є однією із форм художньої свідомості, регулятором художньої діяльності людини. Він виступає внутрішнім «реле» поведінки, що сигналізує про проходження діяльності у межах естетичного і виражається в емоційних станах. Художній смак також інтегрує у собі зміст художніх потреб, інтересів, почуттів та емоцій.

Якщо розглядати художній смак з позицій педагогічних можливостей, то треба зазначити, що в умовах соціального прогресу виховання та формування гарного художнього смаку стає невід'ємною частиною сучасної освіти. Педагогічний вплив спрямований на виховну роботу, завданням якої є створення умов для формування художнього смаку. «Педагог впливає на особистість не тільки адміністративними заходами, а й виховує оптимістичні погляди молодих людей на життя. Виховання смаку до життя відіграє головну роль» [114, 55]. Відомо, що виховання смаків до різних видів мистецтва забезпечує творчий потенціал людини, ознакою загальної культури якої є сформованість її художнього смаку.

У нашому дослідженні ми зверталися до проблем засвоєння майбутнім учителем музики необхідного досвіду професійних знань, навичок у процесі розвитку смаків засобами музичного мистецтва у процесі професійної

підготовки. Розв'язанню цих проблем сприяв аналіз наукових досліджень, в яких розглядаються закономірності розвитку особистості, психологічні засади її формування та становлення, розвиток художніх здібностей і таланту людини, емоційні та раціональні процеси художнього сприйняття. Праці таких вчених, як: Г.Базеяна, Н. Бучило, О.Вишневського, З.Гіптерса, Б.Коссова, О.Костюка, О.Леонтєва, С.Рубінштейна, О.Рудницької, О.Сластьоніна допомагали нам у розв'язанні складних питань [17; 40; 49; 63; 138; 141; 155; 212; 214; 250]. Важливого значення ми також надавали науковим працям Л.Виготського, В.Медушевського, Б.Теплова та ін., які стосувалися дослідження психології художньої творчості [57; 176; 242].

У ході порівняння сучасних педагогічних підходів ми визначили мету формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. У найбільш загальному вигляді її можна сформулювати як трансформацію суспільно значущих форм, принципів, регулюючих взаємовідносин, загальнолюдських та загальнонаціональних моральних цінностей в індивідуальні моральні якості майбутнього вчителя музики. Це визначення поставило проблему: які професійні якості характеризують структуру смаку майбутнього вчителя музики? Відзначимо, що розробка структури художнього смаку майбутнього вчителя музики дає можливість пошуку шляхів вдосконалення навчально-виховного процесу, дозволяє розкрити різнобічність розвиваючого потенціалу смакових параметрів, які супроводжують процес сприйняття мистецтва. Структурний аналіз художнього смаку, розробка та детальне уточнення змісту його компонентів та складових дозволили нам визначити професійні якості майбутнього вчителя музики.

На основі *психофізіологічного компонента* художнього смаку було виявлено такі професійні якості майбутнього вчителя музики: музичний слух та пам'ять; наявність вокальних та виконавських даних; почуття ритму, високий рівень рефлексії (уміння усвідомлювати свої переживання та аргументувати їх).

Визначення складових *емоційно-емпатійного компонента* художнього смаку дало змогу виявити наступні професійні якості майбутнього вчителя музики: розвинуті перцептивні навички; професійні уміння сприймати, аналізувати, оцінювати художній твір; вміння глибоко та адекватно сприймати художній твір, образно узагальнювати та емоційно співпереживати його; відчуття єдності форми і змісту художнього твору; здатність здобувати естетичну насолоду від художнього твору.

Аналіз складових *асоціативно-інтелектуального компонента* дозволив виділити такі професійні якості майбутнього вчителя музики як: наявність широкого культурного світогляду; загальнокультурну ерудицію; вміння логічно обґрунтовувати естетичні судження; здатність зіставляти художній образ із художнім ідеалом; обізнаність в різних галузях мистецтва; професійні знання (естетичні, художні).

На основі *ціннісно-орієнтаційного компонента* художнього смаку було виявлено такі професійні якості майбутнього вчителя музики: розуміння естетичної значущості художнього твору; якість і змістовну узгодженість естетичних і художніх оцінок; відчуття міри у процесі відбору найбільш характерних художніх фактів і явищ; відчуття композиційного рішення; вміння оцінювати художній твір.

Визначення складових *спонукально-мотиваційного компонента* художнього смаку дало змогу виявити наступні професійні якості майбутнього вчителя музики: бажання одержувати естетичну насолоду від творів мистецтва; наявність стійкого інтересу до певної художньо-творчої діяльності.

Аналіз складових *діяльнісно-творчого компонента* дозволив виділити такі професійні якості майбутнього вчителя музики як: прагнення самовдосконалення та творчого пошуку; сформованість імпровізаційних вмінь та навичок; творча ініціативна активність, що визначається змістом самодіяльності; здатність до організації професійної діяльності відповідно до законів гармонії та краси; розвинуті навички творчої діяльності; вміння

оригінально інтерпретувати музичні твори та нестандартно вибирати характерні засоби виразності; наявність художньо-образного мислення; завершеність художнього задуму.

На основі розробки та детального вивчення структурних компонентів художнього смаку ми виявили критерії, за якими можна оцінити рівень сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики. Виявлення емоційно-інтелектуального критерію спирається на психофізіологічний, емоційно-емпатійний та асоціативно-інтелектуальний компоненти, відповідно ціннісно-орієнтаційний критерій на ціннісно-орієнтаційний компонент. Такі компоненти, як спонукально-мотиваційний та діяльнісно-творчий допомагають виявити діяльнісно-творчий критерій (Додаток Б).

Висновки до першого розділу

На основі аналізу наукових джерел з проблеми формування художнього смаку було з'ясовано, що проблема розвитку художнього смаку студентів у процесі професійної підготовки є однією з вагомих і актуальних проблем сучасної педагогічної теорії і практики.

Складний і суперечливий процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки включає розвиток здібностей художнього сприйняття явищ мистецтва і дійсності, навичок естетичної оцінки і суджень, формування естетичних потреб та інтересів. У процесі розвитку художнього смаку створюється система особистісних критеріїв майбутніх вчителів не тільки у сфері художньо-естетичної діяльності, але й в ціннісних орієнтаціях професіонала.

Теоретичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та музикознавчої літератури дає змогу визначити сутність поняття «художній смак» як категорію, що існує не тільки на рівні суспільних потреб, але має й особистісний, індивідуальний характер, тобто смак – це естетичне переживання дійсності з певної позиції. На підставі зробленого теоретичного аналізу нами було виведено поняття «художній смак майбутнього вчителя

музики», яке ми визначаємо як здатність адекватно сприйняти та оцінити художньо-естетичні явища, яка забезпечує прищеплення художньо-естетичних почуттів і внутрішніх установок у вигляді потреб учнівській молоді.

На основі здійсненого теоретичного аналізу наукової літератури з цього питання, враховуючи специфіку формування художнього смаку майбутнього вчителя музики, було визначено внутрішній компонентний склад категорії «художній смак».

Аналіз сучасних дефініцій художнього смаку дали нам можливість визначити такі його структурні компоненти: психофізіологічний; емоційно-емпатійний; спонукально-мотиваційний; ціннісно-орієнтаційний; асоціативно-інтелектуальний; діяльнісно-творчий.

Психофізіологічний компонент складається із природних задатків, здібностей особистості, вмінь усвідомлювати свої переживання. На основі *психофізіологічного компонента* художнього смаку було виявлено такі професійні якості майбутнього вчителя музики: музичний слух та пам'ять; наявність вокальних та виконавських даних; почуття ритму, високий рівень рефлексії (уміння усвідомлювати свої переживання та аргументувати їх).

Емоційно-емпатійний компонент характеризується естетичними почуттями та переживаннями, емоційно-естетичним сприйняттям, естетичним відгуком на сприйняте та естетичну насолоду. Для повноцінного розуміння художнього твору особистість не може обійтися без накопичених знань та досвіду, без практичних навичок, які спрямовують її до подальшого самовдосконалення. Визначення складових *емоційно-емпатійного компонента* художнього смаку дало змогу виявити наступні професійні якості майбутнього вчителя музики: розвинуті перцептивні навички; професійні уміння сприймати, аналізувати, оцінювати художній твір; вміння глибоко та адекватно сприймати художній твір, образно узагальнювати та емоційно співпереживати його; відчуття єдності форми і змісту художнього твору; здатність здобувати естетичну насолоду від художнього твору.

До *асоціативно-інтелектуального компонента* можна віднести художнє чуття, інтелектуальний розвиток, погляди і уявлення, асоціативність та творчу уяву. Розуміння художнього змісту твору поглиблюється під час емоційного сприйняття та асоціативного аналізу, який формує художній смак особистості. Аналіз складових *асоціативно-інтелектуального компонента* дозволив виділити такі професійні якості майбутнього вчителя музики як: наявність широкого культурного світогляду; загальнокультурну ерудицію; вміння логічно обґрунтовувати естетичні судження; здатність зіставляти художній образ із художнім ідеалом.

Ціннісно-орієнтаційний компонент художнього смаку має такі складові: емоційно-естетичне ставлення, художнє відчуття міри, естетичні оцінні судження. У процесі творчого усвідомлення художнього образу музичного твору важливу роль відіграє вміння оцінювати художній твір і почуття міри. На основі *ціннісно-орієнтаційного компонента* художнього смаку було виявлено такі професійні якості майбутнього вчителя музики: розуміння естетичної значущості художнього твору; якість і змістову узгодженість естетичних і художніх оцінок; відчуття міри у процесі відбору найбільш характерних художніх фактів і явищ; відчуття композиційного рішення; вміння оцінювати художній твір.

В основі *спонукально-мотиваційного компонента* художнього смаку покладені естетичні інтереси і потреби особистості. Під впливом художнього інтересу особистість починає естетичну активність. Визначення складових *спонукально-мотиваційного компонента* художнього смаку дало змогу виявити наступні професійні якості майбутнього вчителя музики: бажання одержувати естетичну насолоду від творів мистецтва; наявність стійкого інтересу до певної художньо-творчої діяльності.

До *діяльнісно-творчого компонента* художнього смаку належить готовність майбутніх вчителів музики до творчої діяльності, а також художньо-творчі вміння. Аналіз складових *діяльнісно-творчого компонента* дозволив виділити такі професійні якості майбутнього вчителя музики як:

прагнення самовдосконалення та творчого пошуку; сформованість імпровізаційних вмінь та навичок; творча ініціативна активність, що визначається змістом самодіяльності; здатність до організації професійної діяльності відповідно до законів гармонії та краси; розвинуті навички творчої діяльності; вміння оригінально інтерпретувати музичні твори та нестандартно вибирати характерні засоби виразності; наявність художньо-образного мислення; завершеність художнього задуму.

На основі розроблених компонентів художнього смаку нами було виявлено критерії оцінювання майбутнього вчителя музики: емоційно-інтелектуальний, ціннісно-орієнтаційний, діяльнісно-творчий критерії.

Матеріали першого розділу дисертації відображено у таких публікаціях автора: 77; 78; 81.

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

2.1. Діагностика сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки

Аналіз літератури, дисертаційних досліджень і педагогічної практики майбутньої професійної діяльності студентів (Л.Арчажникова [11], Б.Асаф'єв [12], З.Барішнікова [19], Е.Карпова [120], Л.Кондрашова [131], Б.Мейлах [254], В.Мирецька [179], Є.Назайкінський [184], Г.Нейгауз [189], В.Скатерщиков [224], Д.Шостакович [268]) показав, що у педагогічній діяльності є цілий ряд проблем, пов'язаних з відсутністю сформованості художнього смаку студентів. Вони зумовлені недостатньою ефективністю роботи у процесі професійної підготовки з формування художнього смаку майбутніх учителів музики. У процесі дослідження було визначено, що існує взаємозв'язок між відсутністю сформованості художнього смаку студентів та відсутністю цілісної системи діагностичної роботи, критеріїв та показників сформованості художнього смаку майбутніх учителів музики.

Констатувальний експеримент проводився на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Мелітопольського державного педагогічного університету, Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського, Херсонського державного університету, Кримського гуманітарного університету. В експерименті брали участь 527 студентів та 38 науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, 24 вчителів музики.

Метою даного експерименту було вивчення стану, визначення критеріїв і рівнів сформованості художнього смаку шляхом виявлення загальної спрямованості та характеру ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів музики в галузі музичного мистецтва.

З метою з'ясування сучасного стану сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики нами був розроблений план констатувального

експерименту, який складався із теоретичного аналізу державних документів, навчальних програм, планів виховної роботи, підручників і посібників для вищої школи, анкетування, проєктивного тестування, графічних та словесно-творчих інтерпретацій музичних образів, стандартизованих інтерв'ю і спостережень.

Даний експеримент складався із трьох етапів, у ході яких розв'язувалися наступні завдання:

1) Аналіз навчальних програм та планів педагогічних ВНЗ за спеціальністю «вчитель музики» з метою вивчення процесу формування художнього смаку майбутніх вчителів музики, а також виявлення об'єктивних можливостей для формування у майбутніх вчителів музики професійних умінь і навичок з управління формуванням художнього смаку майбутніх вихованців.

2) Визначення критеріїв і показників сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики з урахуванням специфіки підготовки студентів в педагогічному ВНЗ.

3) Виявлення рівнів сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики в умовах сучасного стану професійної підготовки майбутніх вчителів музики. Розв'язання цього завдання передбачало виявлення музичної обізнаності студентів, їх знань у різних видах мистецтва; визначення наявності та стійкості художнього інтересу; виявлення ступеня активності майбутніх учителів у художньо-творчій діяльності, джерела знайомства із мистецтвом та форми задоволення художніх потреб.

Разом із викладачами факультету мистецтв Мелітопольського державного педагогічного університету та Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського, які брали участь у нашому дослідженні, були визначені навчальні дисципліни, що можуть сприяти формуванню художнього смаку майбутнього вчителя музики. До таких предметів експерти віднесли: «Історія української музики», «Історія російської музики», «Історія зарубіжної музики», «Історія сучасної музики»,

«Аналіз музичних творів» «Поліфонія», «Диригування», «Хоровий клас і практикум роботи з хором», «Вокальний клас», «Основний музичний інструмент» і «Методика музичного виховання».

Ретельне вивчення навчальних програм з курсів «Історія української музики», «Історія російської класичної музики», «Історія сучасної музики» та «Історія зарубіжної музики» на музично-педагогічному факультеті Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського дозволило виявити, що їхній зміст включає історичний шлях розвитку музичної культури; дослідження фольклорних матеріалів, ознайомлення з особливостями розвитку музики як в різних країнах, так і в Україні; основних етапів творчого шляху композиторів; вивчення своєрідності композиторських стилів; аналіз засобів музичної виразності, зміни значення ритму й гармонії у різні епохи; сприймання й музикознавчий аналіз музичних творів.

Так, серед завдань курсу «Історія української музики» є формування у студентів необхідної ерудиції в галузі історії музичної культури, вивчення якої ґрунтується на єдності форми і змісту, ідейно-художній та стильовій цілісності кращих музичних творів. Основною метою курсу «Історія російської класичної музики» є професійна підготовка студентів, а також формування їхнього світогляду. На нашу думку, проаналізовані курси мають потенційні можливості для формування художнього смаку, але розвиток художнього смаку не повинен обмежуватися тільки пасивним сприйманням знань з історії музики і аналізу творів. Так, ми вважаємо необхідним враховувати активне залучення майбутніх вчителів музики до художньо-творчої діяльності.

Практичні заняття з курсу «Аналіз музичних творів» передбачають обговорення теоретичних питань про виникнення музичного твору, про його структуру і зміст, про виявлення жанрових, тематичних та композиційних закономірностей. На нашу думку, багато уваги приділяється у вивченні цього курсу ціннісно-орієнтаційному компоненту, складовими якого є уміння

оцінювати твір і наявність почуття міри. Однак, зазначимо, що не можливо сформувати художній смак майбутнього вчителя музики, не враховуючи художньо-естетичну потребу та художній інтерес певної особистості.

Мета навчання курсу «Поліфонія»: надати уявлення про основні закономірності поліфонічного твору; розвинути інтерес і смак до поліфонічної музики. Навчальною програмою курсу рекомендовано засвоєння історично-теоретичного матеріалу, аналіз конкретних музичних прикладів з метою закріпити теоретичні знання, а також виконання творчих завдань для практичного оволодіння прийомами поліфонічного викладу. Практична робота курсу «Поліфонія» передбачає аналіз зв'язків жанру і характеру музики з типом фактури; аналіз прикладів контрастної поліфонії і складного контрапункту з обчислюванням показників зміщення; утворення контрапунктів до мелодій за різними стилями, аналіз імітацій канонів і фуг; утворення канону за заданою темою. Ретельний перегляд курсу «Поліфонія» та ознайомлення з методичними рекомендаціями щодо практичної роботи дали можливість визначити, що даний курс не висвітлює усіх аспектів формування художнього смаку. Так, ми вважаємо, що формування художнього смаку не може бути зведеним тільки до засвоєння історично-теоретичного матеріалу, аналізу музичних прикладів та виконанню творчих завдань.

Перегляд навчальної програми курсу «Диригування» дав змогу виявити його мету: виховати висококваліфікованого фахівця, прищепити необхідні диригентські навички і вміння для організації та проведення вокально-хорової роботи. Основними завданнями курсу є виховання любові до диригентської діяльності, хорового мистецтва; засвоєння необхідних знань, вмінь та навичок практичної роботи з хором; розвиток музичних здібностей; ознайомлення з кращими зразками хорової літератури і народнопісенної творчості. Вивчення курсу «Диригування» передбачає інтонаційно-слухове засвоєння музики; спів хорових голосів і акордів; виконання партитури на фортепіано; диригування, музично-теоретичний і вокально-хоровий аналіз

творів. Отже, проаналізувавши зміст, мету і завдання курсу «Диригування», ми зробили висновок про те, що його вивчення не включає формування художньо-творчих умінь та навичок, що входять до складу діяльно-творчого компонента і є необхідною умовою формування художнього смаку.

Програмою курсу «Хоровий клас і практикум роботи з хором» передбачається навчання студентів умінням свідомого і професійно-художнього виконання хорових творів, ознайомлення із системою методів роботи з хором, застосування прийомів вивчення творів, освоєння кращих зразків класичної та сучасної хорової спадщини, організацію хормейстерської практики. Завдяки співу в хорі розвивається почуття колективізму, емоційність, музичні здібності й навички, а також художній смак. На уроках хорового співу розучуються та виконуються музичні твори таких видатних зарубіжних та українських композиторів як: Россіні, Моцарт, Гершвін, Архангельський, Бортнянський, Чайковський, Прокоф'єв, Щедрін, Гулак-Артемівський, Колесса, Лисенко, Леонтович, Лятошинський та ін. Багато уваги також приділяється вивченню хорових обробок народних пісень, українських і російських класичних хорових творів, сучасних джазових композицій тощо. Слід зазначити, що вагоме значення для хорової освіти мають ідеї про інтонаційну сутність музичного мислення, співвідношення форми і змісту в музичному творі, закономірності становлення і розвитку тематизму.

Так, на IV та V курсах навчальними завданнями програми «Хоровий клас і практикум роботи з хором» є набуття творчої свободи і самостійності у вирішенні хормейстерських завдань, пов'язаних із роботою над хоровою технологією і художньою інтерпретацією. Також серед професійних умінь зазначається застосування всіх засобів художньої виразності над змістом хорового твору, вдосконалення власних методів роботи над хоровим диханням, звукоутворенням, дикцією, артикуляцією та тембровими характеристиками.

Ретельний перегляд змісту курсу «Хоровий клас і практикум роботи з хором» підвів до думки про те, що на музично-педагогічному факультеті Мелітопольського державного педагогічного університету недостатньо часу відведено на формування художнього смаку майбутніх вчителів музики. Слід зазначити, що цей курс не передбачає вивчення компонентів і складових структури художнього смаку, знання яких дозволяє усвідомлювати процес формування художнього смаку та вдосконалювати професійні якості. Таким чином вивчення курсу «Хоровий клас і практикум роботи з хором» не передбачає повноцінного формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Проведений аналіз навчальної програми «Вокальний клас» дозволив визначити основні завдання курсу: здійснення естетичного виховання майбутніх вчителів, формування відчуття прекрасного, вміння розуміти й цінувати красу вокального мистецтва та співацької майстерності, розвивати художньо-творчі та виконавські здібності. Програмою також передбачено формування розуміння біофізичних механізмів співацького процесу, стійких критеріїв якості співу і співацької майстерності, розвиток активного вокального слуху та навчання свідомими володінням голосу. Курс «Вокальний клас» заохочує майбутніх учителів до самостійного підвищення вокально-педагогічної майстерності в умовах практичної діяльності. Завершення вивчення курсу «Вокальний клас», згідно навчальної програми, має забезпечити засвоєння основ вокальної теорії та методики; набуття стійких вокальних уявлень; сформованість критеріїв визначення якості співацького голосу; розвиток вокального слуху; оволодіння вокально-технічними та художньо-виконавськими вмінням і навичками. Отже, аналіз програми дозволив визнати, що курс «Вокальний клас» має потенційні можливості для формування художнього смаку, але його вивчення не є спрямованим на врахування всіх аспектів цілісного формування художнього смаку майбутнього вчителя музики. Так, автори програми вважають недоцільним наводити репертуарні списки, оскільки це може призвести до

обмежень у творчому пошуку, саме тому добір навчального репертуару повністю залежить від викладача курсу «Вокальний клас». На нашу думку, добір творів для вивчення має здійснюватися разом із студентами, оскільки майбутні вчителі повинні навчитися обирати тільки такі твори для виконання, які відповідають художньо-естетичним вимогам. Викладач зобов'язаний скеровувати та пояснювати вибір навчального репертуару, він також має навчити студентів критеріям правильного оцінювання та сприйняття творів; пояснити як аргументувати свій вибір. Доцільним є також використання комп'ютерних технологій для проведення глибинного аналізу співацького голосу, оскільки це дає можливість більш ретельно й об'єктивно оцінювати вокально-технічні вміння та навички.

Формуванню художнього смаку майбутнього вчителя музики належить важливе місце на заняттях курсу з «Основного музичного інструменту». Так, аналіз навчальних програм курсу «Основний музичний інструмент» (скрипка, баян, акордеон, фортепіано) дав можливість визначити, що метою курсу є підготовка студентів до вільного використання інструменту, виконавський розвиток і методично-професійне становлення. Основні завдання курсу: художньо-виконавчий розвиток; засвоєння і накопичення музичних творів; систематичний розвиток навичок та вмінь читати з аркуша; систематичне поповнення власного художнього багажу засобами відвідування концертів, придбанням аудіо записів, методичної та нотної літератури, виховання творчих здібностей. Ефективність музично виконавської діяльності забезпечується єдністю загально-музичного розвитку студента, його виконавських умінь та навичок і професійно-методичними вміннями. Відповідно до завдань курсу «Основний музичний інструмент» процес вивчення ґрунтується на глибокому та змістовному опрацюванні кращих зразків світової музичної культури. Відбір музичного матеріалу для виконання відображає такі принципи: принцип системності, цілісності й історизму; принцип дидактичної обґрунтованості; принцип єдності художніх, виконавських і педагогічних завдань. Ретельний перегляд навчальних

програм курсу «Основний музичний інструмент» (скрипка, баян, акордеон, фортепіано) дозволяє зробити висновок про те, що вивчення курсу здійснює вплив на розвиток художнього смаку, але ж творчого володіння виконавською діяльністю не достатньо для формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

На основі базової програми курсу «Методика музичного виховання», який проводиться у Кримському гуманітарному університеті, майбутній вчитель музики готується стати просвітником музики, музикантом-виконавцем, учителем-вихователем у загальноосвітній школі. Метою курсу «Методика музичного виховання» є оволодіння майбутніми вчителями знаннями з теорії та історії музичного виховання (становлення, розвиток музичного виховання в Україні, розуміння специфіки викладання уроків музики як уроків мистецтва; знання змісту шкільної програми предмету «Музика»); специфіки художнього образу; методики музичного виховання учнів різного віку; методики проведення позакласної та позашкільної музично-виховної роботи; розвитку музичної педагогіки; уміло використовувати ефективні методи музичного виховання та кращий педагогічний досвід, умінь розвивати у майбутніх вихованців цілісне сприйняття світу, почуття прекрасного у житті та мистецтві, формувати у них високі естетичні смаки, на високому рівні організовувати та проводити навчальну, позакласну та позашкільну музично-естетичну роботу. Таким чином, можна зробити висновок що в основі курсу «Методика музичного виховання» лежить засвоєння теоретичних знань з розуміння специфіки викладання уроків музики і методики проведення позакласної та позашкільної музично-виховної роботи. Слід зазначити, що для повноцінного та цілеспрямованого формування художнього смаку недостатньо обмежитися засвоєнням теоретичного матеріалу.

Ретельний перегляд навчальних програм вищих педагогічних навчальних закладів зі спеціальності «Вчитель музики» дав можливість

зробити висновок про те, що потенційні можливості формування художнього смаку у змісті проаналізованих нами дисциплін фактично не реалізуються.

Той факт, що сформований художній смак є невід'ємною складовою виховання особистості майбутнього вчителя музики свідчить про обов'язковість формування його художнього смаку в процесі професійної підготовки. Саме це зумовлює необхідність змін, пов'язаних із розробкою методики спрямованої на цілеспрямоване формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Категорія «рівні» як інструмент пізнання процесу широко використовується в психології та педагогіці. Управління формуванням потребує виявлення рівнів сформованості об'єкта керування. Так, Н.Тализіна висловлює свою думку про те, що «...будь-яка дія суб'єкта може бути описана шляхом визначення ступеня сформованості її основних характеристик» [236, 187].

Обробка та осмислення результатів проведених нами бесід, анкетувань та спостережень, врахування особливостей установок, ретельний аналіз етапів виховної роботи, а також виявлення структурних компонентів художнього смаку особистості дали змогу визначити критерії сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики і розподілити їх на три основні групи: ціннісно-орієнтаційну; емоційно-інтелектуальну; діяльнісно-творчу.

До першої групи ціннісно-орієнтаційного критерію, який характеризується функціонуванням зовнішньої (загальної) установки на передкомунікативному етапі формування художнього смаку, належать наступні показники: спрямованість художніх інтересів і потреб студентів; наявність вмотивованого бажання здобувати естетичну насолоду від художніх творів; вміння оцінювати художній твір та встановлювати його естетичну значущість; наявність відчуття міри (художньо-естетичної); накопичені знання та досвід спілкування з мистецтвом. Методи масового збирання інформації (анкетування) було застосовано для: виявлення

наявності зазначених показників у майбутніх учителів музики; визначення ступеня успішності їх навчальної класної і позакласної діяльності; отримання відомостей про участь у роботі навчального закладу та у художній самодіяльності; про уподобання серед телепрограм і радіопередач.

До другої групи емоційно-інтелектуального критерію, який визначає ступінь сформованості внутрішньої (процесуальної) установки на комунікативному етапі виховної роботи належать такі показники: вміння адекватно та повноцінно сприймати художній твір; наявність сформованих естетичних та художніх уявлень; ступінь розвиненості художнього чуття; здатність студентів до естетичного співпереживання; певний рівень інтелектуального розвитку; асоціативне мислення (вміння порівнювати та зіставляти художній твір із художнім ідеалом); обґрунтованість оцінних суджень. Ці відомості ми одержували за допомогою методів вивчення індивідуальних особливостей художньої діяльності студентів (співбесіда, спостереження, інтерв'ю).

Діяльнісно-творчий критерій характеризується рефлексивною функцією зворотньо-спрямованої установки післядії на посткомунікативному етапі формування художнього смаку і використовується у процесі діагностування схильності студентів до пізнання своїх різнобічних виявів. Серед показників зазначеного критерію ми визначаємо: наявність інтересу та стійкої художньо-естетичної потреби у реалізації власного творчого задуму; характер художньо-естетичної готовності (вміння створювати естетично виразні художні твори); наявність художньо-творчих умінь. Метод педагогічного спостереження, бесіди, опитування, метод експертних оцінок, діагностування та метод творчих завдань допомагали нам вивчати й аналізувати наявність зазначених показників та розподіляти студентів за рівнями сформованості в них художнього смаку.

Зауважимо, що **ціннісно-орієнтаційний, емоційно-інтелектуальний та діяльнісно-творчий критерії** органічно пов'язані між собою як цілісне

функціональне утворення, структура якого відповідає характеру взаємозв'язків ієрархічної системи установок.

Так, рівень показників ціннісно-орієнтаційного, емоційно-інтелектуального та діяльнісно-творчого критерію можна підвищувати в процесі оцінювання художньо-естетичних творів, безпосередньо контактуючи з ними. Зазначимо, що розвиток ціннісних орієнтацій, емоційного ставлення до художніх творів, адекватного сприйняття мистецтва та обґрунтованих смакових суджень завжди пов'язаний з власною самооцінкою суб'єкта, його готовністю до оцінки свого місця у соціокультурній ситуації, схильністю до самокоригування під впливом музичного мистецтва та художніх творів. Високий рівень такого показника як художньо-творчі вміння та потреба у їх реалізації свідчить про сформованість художнього смаку (Додаток Г).

Фундаментом, що об'єднує усі зазначені критеріальні ознаки, є категорія світосприймання, яка виступає найважливішим чинником формування художнього смаку. Складність вивчення художнього смаку студентів та встановлення ступеня його сформованості обумовлені насамперед тим, що саме смак належить до сфери духовно-естетичних властивостей особистості, які не піддаються прямому кількісному вимірюванню та чіткому визначенню особливостей зовнішньої детермінації.

Узагальнюючи запропоновані критерії діагностики художнього смаку майбутніх вчителів музики, можна виділити наступні аспекти у вивченні рівнів його сформованості: розвиненість рефлексивних вмінь; ступінь розвитку певних художньо-естетичних здібностей та емоційно-естетичного сприйняття; наявність відповідних теоретичних знань; динаміка становлення емоційно-естетичного ставлення особистості до мистецької діяльності; наявність вмотивованого бажання здобувати естетичну насолоду від художніх творів; сформовані естетичні та художні уявлення; вміння оцінювати художній твір та встановлювати його естетичну значущість; наявність почуття міри (художньо-естетичної); накопичені знання та досвід

спілкування з мистецтвом асоціативне мислення (вміння порівнювати та зіставляти художній твір із художнім ідеалом); обґрунтованість оцінних суджень; мотивацію у прагненні до формування високого художнього смаку; художньо-естетичну потребу та інтерес; характер художньо-естетичної готовності (вміння створювати естетично виразні художні твори); стійка потреба у втіленні власного творчого задуму; наявність художньо-творчих умінь. Доцільність вибору зазначених аспектів вивчення сформованості художнього смаку підтверджується теоретичним положенням, згідно з яким рівень сформованості художнього смаку студента завжди виявляється у єдності емоційно-естетичного сприйняття, художньо-естетичних знань, і мистецько-творчої діяльності.

Узагальненість і системність наведених груп критеріїв і показників психолого-педагогічного діагностування ступеня сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики підвели до думки про те, що вони можуть стати основою для визначення рівнів сформованості художнього смаку студентів.

Високий рівень — студент має широкий культурний світогляд, бажання одержувати естетичну насолоду від творів мистецтва, розвинуті перцептивні навички, розуміє естетичну значущість художнього твору, здатний глибоко й адекватно сприймати художній твір. Такий рівень художнього смаку визначається рівновагою емоційного та інтелектуального компонентів художнього смаку, що виявляється в логічному обґрунтуванні естетичних суджень. Студент, який має високий рівень художнього смаку, вміє зіставляти художній образ із художнім ідеалом, образно узагальнювати та емоційно співпереживати. Такий студент обізнаний в різних галузях мистецтва, у нього наявний стійкий інтерес до певної художньо-творчої діяльності. Студент постійно прагне самовдосконалення та творчого пошуку, він бере активну участь у художньо-творчій діяльності, має сформовані імпровізаційні вміння та навички, в нього простежується стійка творча ініціативна активність, що визначається змістом самодіяльності. Дуже

важливою є здатність майбутнього вчителя музики до організації професійної діяльності відповідно до законів гармонії та краси. Майбутній учитель музики, який володіє високим рівнем сформованості художнього смаку, вміє оригінально інтерпретувати музичні твори, його творча діяльність відрізняється глибиною художньо-образного мислення та нестандартним вибором характерних засобів виразності.

Середній рівень — до цього рівня сформованості художнього смаку ми відносимо студентів, які вміють адекватно сприймати художній твір, але не можуть аргументовано довести естетичну значущість твору. Такі студенти не мають чіткого уявлення про об'єктивні, логічні критерії естетичної оцінки; їм не властиве послідовне зіставлення естетичного ідеалу із художнім образом; майбутні вчителі із середнім рівнем сформованості художнього смаку недостатньо глибоко розуміють характерні засоби виразності художнього твору, що проявляється у поверховій сформованості певних знань із спеціальності. У студентів цього рівня спостерігається недостатня обізнаність в історії мистецтв, одноманітний характер вибору музичних творів для виконання. Такі студенти здатні до імпровізації, вони можуть брати участь у художньо-творчій діяльності, але при цьому вони не виявляють ентузіазму, їх інтерес до творчої діяльності підпорядковується зовнішнім заохоченням, а не внутрішнім бажанням здобувати естетичну насолоду. Готовність до втілення власного художнього смаку в практичній діяльності не перетворилася в потребу повсякчасної його реалізації.

Низький рівень — у студента елементарно-фрагментарне музичне сприйняття, відсутність образних узагальнень та асоціацій, він слабо проникає у музичний образ і зміст музичного твору, також не здатний обґрунтувати свої художні уподобання. Студент пасивно ставиться до розвитку власної професійної діяльності, інколи захоплюється скарбами художньої культури та мистецтва, але не бере участі в художньо-творчій діяльності навчального закладу. У визначенні значущості естетичного твору віддає перевагу емоційним враженнями. Простежується ситуативна, нестійка,

не завжди самостійна творча активність, яка виявляється лише під впливом здебільшого зовнішніх, випадкових ситуативних чинників. Виконуючи твір, неспроможний виявити його характерних особливостей, має репродуктивне художнє мислення, не спроможний відчутти єдність змісту та форми музичного твору.

Для виявлення рівня сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики на основі визначених критеріїв і показників нами було проведено анкетування, проєктивне тестування, а також аналіз графічно та словесно-творчих інтерпретацій музичних образів. Педагоги та психологи вказують, що в процесі якісного аналізу особистості не можна спиратися тільки на результати анкетування, оскільки вони не завжди відображають її справжній стан [57, 64, 94]. Зважаючи на цю думку, ми коригували результати анкетування методами бесіди, інтерв'ю та спостережень, аналізували діяльність майбутніх учителів музики в навчально-виховному процесі.

Для досягнення більшої об'єктивності анкетування проводилося серед майбутніх вчителів музики денного і заочного відділень педагогічних університетів м. Вінниці, м. Мелітополя, м. Миколаєва, м. Херсона м. Ялти анонімно. Було розповсюджено 450 анкет, з яких всі можна було використовувати для обробки. Серед цих анкет 300 були виконані студентами молодших курсів, а 150 – старших.

В анкету було включено 16 питань, розподілених на 4 основні групи за змістом та метою. (Додаток А). До першої групи належали питання 1, 2, що з'ясовували загальний стан роботи студентів із самовдосконалення художнього смаку: наявність знань про художній смак, інтерес та оцінне ставлення майбутніх учителів до мистецтва. До другої групи належали питання 5, 6, що визначали мотиви та стимули, які спонукали студентів до самовдосконалення художнього смаку. До третьої групи – питання 3, 4 про роль музики у формуванні художнього смаку. Питання 9, 10, 11, 12, що склали четверту групу, були пов'язані із уявленням студентів про

формування художнього смаку у процесі професійної підготовки та спрямовані на з'ясування рівня підготовки майбутнього вчителя музики у цьому напрямку, що включав і переваги студентів. До анкети були також занесені питання 13, 14, 15, 16 з метою з'ясування рівня музичної підготовки та художнього досвіду студентів. Цілий ряд питань передбачав готові варіанти відповідей. Питання 3, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 15, 16 були комбінованого типу, оскільки, крім готових відповідей, студенти могли надати свою відповідь у вільній графі. В анкету були занесені як питання закритого (1, 2, 3, 4, 12, 13, 14), так і питання відкритого типу (8, 9, 10, 11). Кількісний розподіл відповідей оформлено у відповідні таблиці (Додаток Д).

Оцінювання показників здійснювалося за десятибальною шкалою, запропонованою експертною групою вчених О.Мартинюк, І.Назаренко, М.Окса [172; 185; 253], відповідно до якої якісні показники високого рівня оцінювалися від 7 до 10 балів, середнього – від 4 до 6, низького – від 0 до 3 балів. Позитивні конкретні відповіді на запитання анкети свідчать про наявність знань щодо сутності художнього смаку, тому оцінюються нами в 10 балів. Відсутність відповідей оцінюється у 0 балів. В інших випадках: результати неповні конкретні – 5 балів (середній рівень); позитивні неконкретні – 3 бали (низький рівень).

За формулою обчислення середнього арифметичного значення виявлявся середній кількісний показник, що дав можливість визначити рівень сформованості художнього смаку студентів на початковому етапі експерименту [149].

Перше запитання є закритим дихотомічним, в якому респонденти мали відповісти «так» або «ні». На дане питання студенти відповіли позитивно (100%), що надало нам можливість стверджувати доцільність формування художнього смаку в майбутнього вчителя музики. Цей факт можна також пояснити впливом професійних занять у галузі музичного мистецтва.

На друге запитання, яке також є закритим дихотомічним, відповіді студентів були різними. Так, 60% студентів відповіли позитивно, 40% –

негативно. Таку розбіжність у відповідях ми пояснюємо тим, що уподобання студентів молодших курсів найчастіше зводяться до творів естрадного та розважального жанрів, на відміну від студентів старших курсів, у яких відчувається вмотивованість на професійну музичну діяльність.

Аналіз третього складного напівзакритого запитання з так званим «віялом відповідей», у якому респондент мав можливість висловити свою незапрограмовану думку, дозволив нам одержати такі результати: з відповіддю, яка оцінювалась нами у 0 балів («зробіть вигляд, що вас це не стосується»), погодились 46%; з відповіддю «виправите їх», яка оцінювалась нами як неповна конкретна (5 балів), погодились 30%; з відповіддю «будете намагатися пояснити хибність їх думок», яка оцінювалась нами як позитивна конкретна (7 балів), погодились 14%; власні думки, що також були віднесені до високого рівня (10 балів), висловило 10%. Цікавим є те, що серед відповідей найчастіше зустрічались такі: «я намагаюсь проаналізувати з моїми друзями класичний твір»; «я намагаюсь довести те, що захоплення класичною музикою є престижним у культурному суспільстві» тощо.

Аналіз відповідей на пряме запитання надав можливість отримати інформацію про знання та уподобання студентів щодо українського музичного мистецтва. Переважна кількість студентів (80%) назвала твори С.Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», М.Леонтовича («Щедрик-щедрик», «Весна», «Милість миру» та ін.), М.Лисенка («Наталка-Полтавка»). Слід зауважити, що ці твори вивчаються на заняттях з основного музичного інструменту, з хорового класу і практикуму роботи з хором, з диригування, мабуть, тому ці відповіді були однорідними (оцінювались у 5 балів) на відміну від відповідей 20% реципієнтів, які назвали твори, що не завжди використовуються у навчальному процесі (наприклад: С.Людкевича «Чий же то плужок», Ф.Колесси «Дума про Азовських братів», І.Воробкевича «Гнат Приблуда», «Золотий мопс», Є.Станкевича «Господи, Владико наш», К.Стеценка, «Хваліть ім'я Господнє» та ін.). Це свідчить про їхній високий рівень професійних знань та музичних уподобань (оцінювались у 10 балів).

П'яте запитання було закритим дихотомічним. Аналіз відповідей надав можливість стверджувати, що для студентів (90%) важливим є те, що його співрозмовник має вишуканий смак (10 балів), для студентів (10%) не має значення, чи є у співрозмовника вишуканий смак (0 балів).

Аналіз шостого складного напівзакритого запитання дав нам такі результати: з неприязню до художньої культури людей інших національностей ставляться 10% респондентів (0 балів), що свідчить про низький рівень ставлення до художньої культури людей інших національностей; з ворожістю до художньої культури людей інших національностей ставляться 6% респондентів (0 балів), що також свідчить про низький рівень ставлення до художньої культури людей інших національностей; байдуже до художньої культури людей інших національностей ставляться 24% респондентів (0 балів), що свідчить про низький рівень ставлення до художньої культури людей інших національностей; вивчають та цікавляться художньою культурою людей інших національностей 30% респондентів, що свідчить про середній рівень ставлення до художньої культури людей інших національностей (5 балів); готові до культурного обміну 26% респондентів, що свідчить про високий рівень ставлення до художньої культури людей інших національностей (10 балів); серед власних думок (4%) на дане запитання були («якщо мені буде необхідно вивчити художню культуру людей інших національностей, тоді я вивчу»; «якщо це тільки буде відноситися до моєї професії»), що свідчить про низький рівень ставлення до художньої культури людей інших національностей (0 балів).

Сьоме складне напівзакрите запитання надало нам можливість виявити думки студентів щодо прояву художніх смаків людини. 30% респондентів вважають, що художній смак людини виявляється в її зовнішності та мовленні, що свідчить про низький рівень розуміння художнього смаку людини (0 балів); 50% респондентів вважають, що художній смак людини визначається турботою про власне культурне самовдосконалення та оцінкою

художніх творів, – це свідчить про середній рівень розуміння художнього смаку людини (5 балів); високий рівень розуміння художнього смаку людини виявився у 16% студентів (10 балів), які обрали всі запропоновані варіанти відповідей, а також деякі респонденти (4%) висловили свою думку, яку можна охарактеризувати як «уміння аналізувати художні твори», «надання зрозумілого пояснення щодо якості та користі творів для розвитку смаку», «вміння отримати естетичну насолоду від художнього твору», що також дозволило нам віднести цих респондентів до високого рівня (10 балів).

Восьме закрите дихотомічне запитання передбачало отримання інформації про потребу в постійному вдосконаленні художнього смаку. На дане запитання 86% студентів відповіли позитивно (10 балів), а 14% реципієнтів відповіли, що вони не вважають потрібним постійно проводити роботу із вдосконалення художнього смаку (0 балів). Це запитання надало нам дослідний матеріал щодо бажань студентів постійно вдосконалювати художній смак.

На 9 запитання анкети про можливість впливу музики на художній смак людини більшість студентів (98%) відповіли «так» (10 балів). Інші студенти (2%) вважають, що музика не впливає на формування художнього смаку (0 балів). Отримання цієї інформації свідчить про цілеспрямовану, але не досконалу роботу музикознавців у сфері формування смаків.

Десяте запитання поєднувало можливість відкритих і закритих запитань, тому що передбачало запропоновані 6 варіантів відповідей та надання власного варіанту відповіді. Аналіз анкет дав нам такі результати: відповіді студентів (40%), що обрали такі вирази, як «потреба у самоствердженні», «прагнення придбати авторитет у колективі», «прагнення не бути найгіршим серед друзів», надали нам можливість віднести їх до низького рівня спрямованості роботи над розвитком власного художнього смаку, оскільки такі відповіді свідчать про поверховість ставлення професійної діяльності (0 балів); (34%) студентів вважають, що на розвиток художнього смаку впливають бесіди вдома, університеті, в інших закладах, це дозволило нам

віднести до достатнього рівня спрямованості роботи над розвитком власного художнього смаку (5 балів); (20%) студентів вважають, що на розвиток художнього смаку впливають прагнення найкраще підготувати себе до майбутньої професії та потреба у самовдосконаленні, що дозволило віднести їх до високого рівня спрямованості роботи над розвитком власного художнього смаку (10 балів). Тих студентів, які сформулювали власну відповідь (6%), ми також відносимо до високого рівня спрямованості роботи над розвитком власного художнього смаку, оскільки основною думкою було постійне спілкування з людьми, мають розвинений художній смак (10 балів).

Аналіз 11 складного напівзакритого запитання дав нам такі результати: деякі студенти (8%) відповіли, що вони не знають, як потрібно працювати над розвитком художнього смаку, що дозволило віднести їх до низького рівня знань про розвиток художнього смаку (0 балів); 60% студентів розвивати художній смак допомагають вимоги оточуючих, порівняння себе з іншими, що дозволило віднести їх до достатнього рівня (5 балів); 32% студентів допомагають розвивати художній смак виконання музичних творів, слухання музики, вплив життєвого ідеалу, консультування, критика, що дозволило віднести їх до високого рівня знань про розвиток художнього смаку (10 балів).

Дванадцять (напівзакрите) запитання надало нам можливість виявити, що заважає студентам займатися розвитком художнього смаку. 62% студентів вважають, що дефіцит часу; незнання прийомів роботи над собою; відсутність бажання є причиною недостатньої роботи над розвитком художнього смаку, що дозволило нам віднести їх до низького рівня цілеспрямованості у роботі над розвитком художнього смаку (0 балів); студенти (20%), які дали відповідь, що у них «немає послідовності у формуванні художнього смаку», були віднесені нами до достатнього рівня цілеспрямованості у роботі над розвитком художнього смаку (5 балів); ті студенти (18%), які відповіли «нічого не заважає», були віднесені нами до

високого рівня цілеспрямованості у роботі над розвитком художнього смаку (10 балів).

Запитання 13 було прямим та передбачало отримання безпосередньої інформації щодо проблеми дослідження і формулювалося в особистісній формі. Більшість студентів (58%) відповідали, що у вільний час вони б хотіли слухати музику тільки розважального плану (0 балів); 34% респондентів відповідали, що вони б слухали музику різних жанрів, якби вона була милозвучною (5 балів); 8% респондентів відповіли, що вони б із задоволенням слухали тільки ті твори, які вважаються мистецтвознавцями художньо досконалими (10 балів). Це дозволило нам розподілити смакові переваги студентів відповідно на низький, середній, і високий рівні відповідно.

Аналіз чотирнадцятого запитання щодо відвідування культурних заходів (концертів, театральних вистав, кіно тощо), ми визначали через стандартизовану низку відповідей: якщо студенти підкреслювали варіанти «ніколи», «випадково», то вони відносилися до низького рівня самостійної роботи над формуванням художнього смаку (0 балів); варіант «часто» – середній рівень самостійної роботи над формуванням художнього смаку (5 балів); варіант «завжди» – високий рівень самостійної роботи над формуванням художнього смаку (10 балів). Відсоткове співвідношення рівнів розподілилося на 10%, 68%, 22%.

Аналіз п'ятнадцятого складного напівзакритого запитання щодо виконання твору на концерті, який зовсім не до душі студенту, дав нам такі результати: якщо студенти (72%) обирали такі відповіді, як «виступ», «залучення до виступу інших», «знайдете причину для відмови», вони належали до низького рівня стійкості власних тверджень у розвитку художнього смаку (0 балів); обрані відповіді студентів (26%) з анкети – «попросите дати собі більш зручне завдання» дозволили нам віднести їх позицію до достатнього рівня стійкості власних суджень у розвитку художнього смаку (5 балів); судження «я виконаю цей твір, тільки якщо він

формує гарний художній смак аудиторії», «я не буду виконувати ті твори, які гальмують розвиток художнього смаку», «я виконаю цей твір, якщо він дійсно розвиває художній смак» дозволили віднести студентів (2%) до високого рівня стійкості власних у розвитку художнього смаку (10 балів).

Шістнадцяте запитання (напівзакрите) надало нам можливість виявити інтереси студентів у культурному оточенні, книгах, засобах масової інформації. Обрані відповіді дозволили розподілити рівні студентів за їхніми інтересами та уподобаннями. Низка відповідей (шоу, комедії, естрадна музика, фантастика, пригоди, проблеми бізнесу та праці) вказувала на низький рівень спрямованості інтересів та вибору форм розвитку художнього смаку (66%) і оцінювалась у 0 балів, низка відповідей (події у світі, політичні події України, проблеми екології) вказувала на достатній рівень спрямованості інтересів та вибору форм розвитку художнього смаку (16%), яка оцінювалась у 5 балів. Низка відповідей (наука, мистецтво, культура), визначала високий рівень спрямованості інтересів та вибору форм розвитку художнього смаку (18%), була оцінена у 10 балів.

Середній бал, отриманий у результаті анкетування, ми використали для характеристики загального рівня сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики, підраховавши за формулою $x = \frac{\sum x_i}{N}$ обчислення середнього арифметичного відповідні значення, де X – середній бал, $\sum x$ – сума балів, N – кількість відповідей.

Формула 2.1.1

$$\frac{10 + 6 + 3,48 + 6 + 9 + 4,1 + 4,5 + 8,6 + 9,8 + 4,3 + 6,2 + 2,8 + 2,5 + 5,6 + 1,5 + 2,6}{16} = 5,436$$

Отже, $X = 5,4$ – це середній бал загального рівня сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики; $\sum x = 86,98$ – сума середніх балів, отриманих за кожну відповідь; $N = 16$ – кількість відповідей студентів у анкетах.

Серед методів діагностики рівня сформованості художнього смаку за емоційно-інтелектуальним та діяльнісно-творчим критеріями ми

використовували проєктивне тестування, творчі завдання словесно-творчого та графічно-творчого характеру.

Аналізуючи проєктивне тестування, ми дійшли висновку, що студенти мають низький рівень володіння категорійним апаратом з професійних музичних дисциплін. Проведення тестування надало можливість виявити те, що майбутні вчителі музики недостатньо розуміють значущість інноваційних технологій для здійснення поглибленого аналізу музичних творів. Студенти також не вміють користуватися прикладними комп'ютерними програмами для редагування, аранжування та інтерпретації музичного тексту, що є дуже важливим для формування художньо-творчих умінь (Додаток Е).

Серед творчих завдань, що були спрямовані на графічно-творчу інтерпретацію музичного образу слід виділити наступні:

Завдання № 1

- а) прослухайте музичний твір «Токата і фуга ре-мінор» І.С Баха;
- б) графічно відобразіть свої емоції;
- в) зробіть графічне зображення того, що відбувається у творі.

Завдання №2

- а) прослухайте уривок «Зима» з музичного твору Вівальді «Пори року»;
- б) графічно відобразіть, яку атмосферу навіює даний твір;
- в) напишіть, які музичні образи виникають під час прослуховування даного уривку.

Серед творчих завдань, що були спрямовані на словесно-творчу інтерпретацію музичного образу слід виділити наступні завдання:

Завдання № 3

- а) прослухайте декілька фрагментів з опери П. Чайковського «Пікова дама»;
- б) надайте словесні портрети кожному персонажу;

Завдання № 4

а) прослухайте декілька фрагментів з кантати С. Прокоф'єва «Олександр Невський»;

б) підберіть якомога більш прикметників, що характеризують події, відображені у кантаті.

Завдання № 5

Прослухайте фортепіанний твір Л.Бетховена (соната мі мінор) та перекладіть його для іншого музичного інструменту.

Аналізуючи результати творчих завдань, ми дійшли висновку що більшість студентів не володіють вміннями аналізувати музичні твори. Відповідно, значна кількість студентів не має імпровізаційних здібностей. Так, під час виконання завдань графічно-творчого та словесного характеру майбутні вчителі музики були неспроможними інтерпретувати художні образи музичних творів (Додаток Е).

Дані, які ми одержали за допомогою спостережень за навчально-виховним процесом, анкетування, бесід зі студентами, інтерв'ю з викладачами, дали змогу зробити наступні висновки: формування художнього смаку студентів відбувається за недостатньою участю вищого навчального закладу, для студентів є характерною наявність бажання формувати власний художній смак, але не всі студенти усвідомлюють мету його формування та розвитку. Переважна кількість опитуваних майбутніх вчителів музики вважає, що художній смак особистості проявляється в її турботі про власне культурне самовдосконалення та вмінні оцінювати художні твори.

Педагогічний аналіз системи смакових переваг дозволяє відмітити той факт, що засвоєння музичних творів студентами поза межами навчального закладу має стихійний характер: твори мистецтва, на які студенти вказують в анкетах та інтерв'ю, не виходять за межі навчальної програми, характерною є спрямованість на художні образи з яскраво вираженим оптимістичним та позитивним емоційним зарядом. Для більшості студентів важливою є

сформованість художнього смаку співрозмовника, але ставлення студентів до художньої культури людей інших національностей не завжди позитивне. Сфера музичних переваг більшості студентів охоплює лише сучасні естрадні пісні, серед мотивів звернення до музики переважають ціннісно-орієнтаційний, пізнавальний та розважальний. Проте, слід зазначити, що уподобання студентів молодших курсів найчастіше зводяться до творів естрадного та розважального жанрів, на відміну від студентів старших курсів, які вмотивовані на професійну музичну діяльність. Ставлення більшості студентів до вдосконалення художнього смаку позитивне, але рівень спрямованості майбутніх вчителів музики до копіткої роботи із вдосконалення власного художнього смаку можна оцінити «нижче середнього». За даними нашого педагогічного спостереження 15% респондентів мають велике бажання формувати власний художній смак. Для цього вони слухають, виконують та аналізують художні твори, але переважна більшість студентів (85%) не мають уявлення про доцільність формування художнього смаку і не усвідомлюють його значення для професійної підготовки. У той самий час деякі майбутні вчителі схиляються до думки про те, що формування художнього смаку розвиває естетичну свідомість та вміння розуміти художньо значуще в мистецтві. Відомо, що повноцінне формування художнього смаку передбачає не тільки слухання та виконання музики, а й вміння вести дискусії з приводу прослуханих чи виконаних творів, вміння аналізувати, аранжувати та складати власні твори. Так, отримані анкетні дані свідчать про низький рівень вмінь аргументованих суджень та навичок оцінювання майбутніми вчителями музики художньо-значущих творів.

Таким чином, на основі визначених критеріальних ознак і показників вимірювання рівня сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики у процесі професійної підготовки за допомогою методів спостереження, бесіди, анкетування, експертної оцінки та ін., нами було визначено рівень сформованості художнього смаку майбутніх вчителів

музики. Так, високий рівень сформованості художнього смаку мали тільки 12% майбутніх вчителів, середній – 60%, і низький 28%.

Основними причинами недостатньої сформованості художнього смаку майбутніх вчителів вважаємо: відсутність варіативності у підходах до сприйняття творів мистецтва; недостатню інформованість; відсутність повноцінної методики формування художнього смаку; спрямованість майбутніх вчителів на здобуття професійно-виконавських вмінь та навичок, а також згубний вплив музичної моди.

Виконання таких завдань констатувального експерименту як: аналіз навчальних програм та планів педагогічних ВНЗ за спеціальністю «вчитель музики»; визначення критеріальних ознак і показників сформованості художнього смаку студентів з урахуванням специфіки принципів професійної підготовки в педагогічному ВНЗ; виявлення рівнів сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики в умовах сучасного стану професійної підготовки, підвело до думки про необхідність створення методики, безпосередньо спрямованої на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики. Ретельний перегляд навчальних програм з курсів «Вокальний клас» та «Хоровий клас і практикум роботи з хором» став корисним у визначенні форми роботи із формування художнього смаку студентів. Так, основною формою роботи із формування художнього смаку майбутніх вчителів музики нами було обрано вокальний ансамбль, оскільки в ньому наявні такі потенційні можливості як: формування відчуття прекрасного, вміння розуміти й цінувати красу вокального мистецтва та співацької майстерності, розвиток художньо-творчих та виконавських здібностей.

Для формувального експерименту з числа студентів, які брали участь у констатувальному експерименті, ми виділили експериментальну групу (125 студентів). Серед них 12% студентів мали високий рівень сформованості художнього смаку, 60% – були на середньому рівні сформованості художнього смаку, 28% – на низькому рівні. Контрольна група (125

студентів) була обрана нами з числа студентів, що мали однакові кількісні та якісні показники (12,8% студентів були на високому рівні, 60,8 % – на середньому рівні, 26,4 % – мали низький рівень сформованості художнього смаку). Наступні кількісні показники ми здобули після проведення діагностики сформованості художнього смаку студентів на основі анкетування, проективного тестування, словесно-творчої інтерпретації музичних творів (табл. 2.1.18, 2.1.19, 2.1.20, 2.1.21) (Додаток Е).

Слід зазначити, що серед використаних анкет, з метою діагностування сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики, доцільним було використання «звукової анкети».

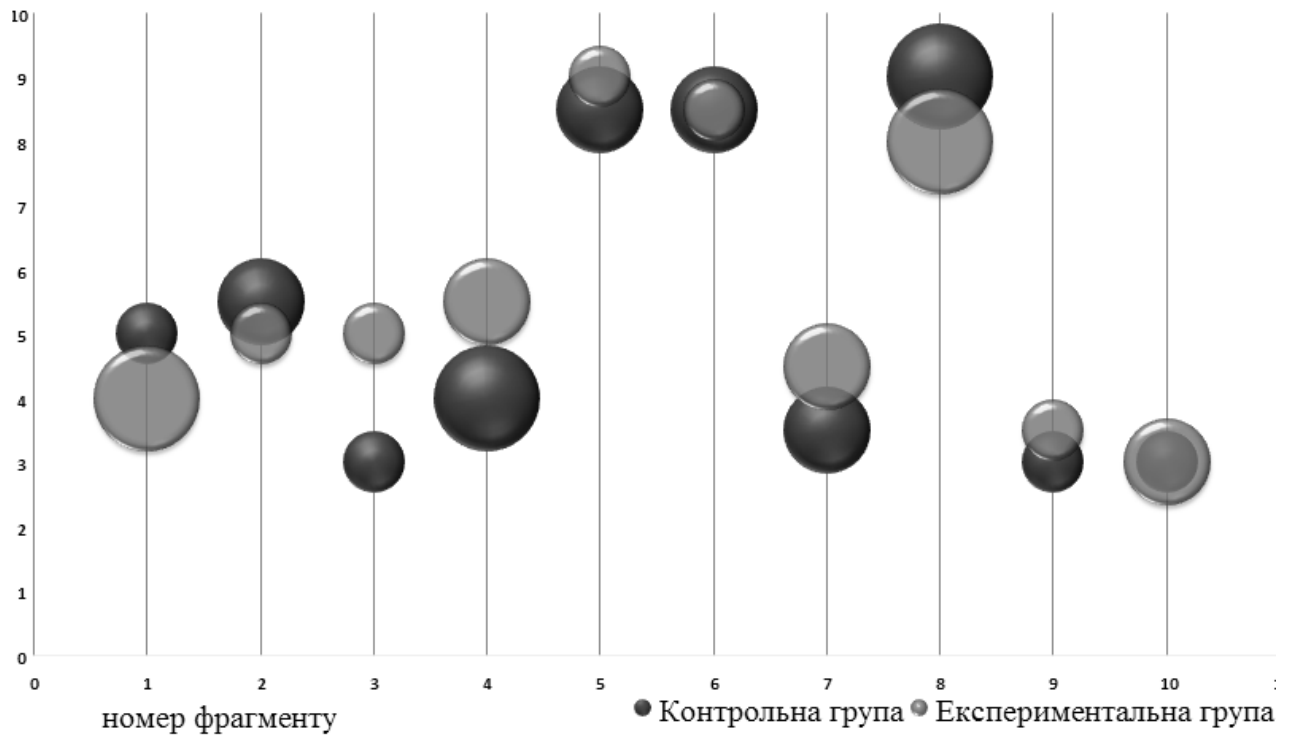
Так, після прослуховування анкети, до якої входили фрагменти музичних творів різноманітних за жанром та за якістю виконання, ми пропонували студентам висловити власну оцінку виконання твору, та ставлення до певних музичних жанрів. Такий вид діагностики надав можливість більш об'єктивно визначити рівень сформованості художнього смаку студентів та їх потреби в цілому.

У «звуковій анкеті» були використані наступні фрагменти:

І.С. Бах, (Брандербургські концерти. Concerto No.1 F Major, BWV 1046); Л.Бетховен, (Соната № 8); Ф.Ліст, «Угорська рапсодія № 2 Cis-moll»; Ф.Шопен, «Фортепіанна соната №3 Op. 58 b-moll»; О.Бородін, арія князя Ігоря з опери «Князь Ігор»; Е.Гріг, музика до драми Г.Ібсента «Пер Гюнт», О.Даргомижський, романс «Титулярний радник»; естрадна пісня «Don't let me be the last you know» у виконанні естрадної співачки Брітні Спірс; естрадна пісня «Ветер с моря дул», у виконанні естрадної співачки Наталі, музика і слова Н.Рудіна, «Гоп-гоп чи не гоп» у виконанні артиста А.Данилка).

Наступна діаграма відображає результати, здобуті після проведення «звукової анкети». Дані, які були отримані після оцінювання музичних фрагментів майбутніми вчителями музики, обчислювались за допомогою формул квадратичних відхилень та близькості середніх величин.

Графічне зображення засвідчує оцінки музичних фрагментів респондентами на вертикальній осі (Рис. 2.1.1); відповідними номерами за десятибальною шкалою позначені середні оцінки, які утворюють центр кола, що ілюструє величину і межі середньоквадратичного відхилення. За горизонталлю були визначені музичні фрагменти звукової анкети відповідними номерами.

Рис. 2.1.1. Оцінки фрагментів «звукової анкети» студентами контрольної та експериментальної груп (констатувальний етап).

Результати «звукової» анкети також, відобразили подібність в оцінках музичних фрагментів, що надавали студенти контрольної та експериментальної груп, – це продемонструвало збігання кіл їх квадратичних відхилень та близькість середніх величин.

Зазначені нами дані свідчать про досить низьку позицію сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики. Оцінки деяких музичних фрагментів виявилися високими, саме це надало нам можливість стверджувати, що у респондентів спостерігається недостатньо сформований

художній смак та нестійкий інтерес до класичних творів. Тривожним фактом є те, що майбутні вчителі музики не могли пояснити причини та принципи власного оцінювання, прослуханих музичних фрагментів. Складним виявилось для студентів завдання проаналізувати та назвати твори, які позитивно впливають на формування художнього смаку.

Формула 2.1.2

$$R = x_{\max} + x_{\min} [149, 261]$$

$$\text{Обчислення: } R_1 = 10 - 3 = 7; R_2 = 9 - 2 = 7$$

Формула 2.1.3

$$\sigma = \frac{\sqrt{\sum f(x_i - \bar{x})^2}}{N} [149, 263].$$

$$\sigma_1 = \frac{\sqrt{(5-5)^2 + (6-5)^2 + (3-3)^2 + (5-3)^2 + (9-8)^2 + (9-8)^2 + (4-3)^2 + (10-8)^2 + (3-3)^2 + (3-3)^2}}{10} = 0,4$$

$$\sigma_2 = \frac{\sqrt{(5-3)^2 + (5-5)^2 + (5-5)^2 + (6-5)^2 + (9-9)^2 + (9-8)^2 + (5-4)^2 + (9-7)^2 + (4-3)^2 + (3-3)^2}}{10} = 0,4$$

Методи спостереження, анкетування, тестування, бесід допомогли визначити подібність в оцінках студентами запропонованих музичних фрагментів. Так, наприклад, більшість студентів була зацікавлена естрадними творами, а також творами з легкою життєрадісною музикою, в яких можна прослідити багату кількість словесних та музичних реприз (Наталі «Ветер с моря дул» музика і слова Н.Рудіна, «Гоп-гоп чи не гоп» у виконанні артиста А.Данилка). Прояв надання такої переваги, на наш погляд, можна легко пояснити об'єктивними чинниками, – модою, впливом оточення, у якому перебувають майбутні вчителі, духовною культурою, віком респондентів та ін. Проведення діагностики сформованості художнього смаку студентів контрольної та експериментальної груп дало змогу зробити наступний висновок: смакова оцінка майбутніх вчителів якості творів відбувається на основі лише власного емоційного судження, де у наданні словесного пояснення свого вибору превалюють такі словесні вирази, як:

«мені сподобався чи не сподобався даний музичний фрагмент», «весела – сумна музика», «енергійна – спокійна музика».

За допомогою математичної статистики [70; 208] та комп'ютерних прикладних програм «SPSS 10.0 for Windows» і «Microsoft Excel 2007» були зроблені усі розрахунки.

Оскільки вибірки експериментальної та контрольної груп є випадковими й незалежним, а величини рівнів сформованості художнього смаку мають безперервний розподіл та обчислюються за шкалою у порядку, який має три рівні (низький, середній, високий), вірогідність отриманих даних перевірялась визначенням величини χ^2 (хі-квадрату). У якості нульової гіпотези (H) висувалося припущення про те, що рівні сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики із контрольної та експериментальної груп є практично однаковими. Альтернативна гіпотеза (K) стверджувала, що ці рівні відрізняються.

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^R \frac{(n_i - \tilde{n}_i)^2}{\tilde{n}_i} \quad \text{Формула 2.1.1.}$$

$$W = \frac{\sum m}{\sum n}; \quad \text{Формула 2.1.2.}$$

$$W_1 = \frac{m_1}{n_1}; \quad \text{Формула 2.1.3.}$$

$$W_2 = \frac{m_2}{n_2}; \quad \text{Формула 2.1.4.}$$

Розрахунки були проведені за допомогою комп'ютерної прикладної програми SPSS 10.0 for Windows де порівнювалась вірогідність значущості нульової (H) та альтернативної (K) гіпотез.

n_1 – об'єм контрольної вибірки;

n_2 – об'єм експериментальної вибірки;

O_i – число об'єктів контрольної вибірки, що попали в i -ю категорію у складі властивості, що вивчається;

$c = 1, 2, 3$ (число рівнів сформованості художнього смаку).

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}$$

Формула 2.1.5.

$$t = \frac{W_1 - W_2}{\sqrt{W(1-W)\left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right)}}$$

Формула 2.1.6.

$$\sigma = \frac{\sqrt{\sum f(x_1 - \bar{x})^2}}{N}$$

Формула 2.1.7.

Проведені розрахунки були відображені у таблиці (таблиця 2.1.22), і визначено значення p (імовірність помилки, рівень статистичної значущості).

Таблиця 2.1.22

Розрахункова таблиця

n_1 125	$O_{11} = 35$	$O_{12} = 75$	$O_{13} = 15$
n_2 125	$O_{21} = 33$	$O_{22} = 76$	$O_{23} = 16$

Результати обробки встановили, що вірогідність відмінності цих двох гіпотез складає:

$p = 0,758$, де p – імовірність помилки, рівень статистичної значущості (Додаток Е).

Таким чином, з вірогідністю більш ніж 0,05 можна стверджувати, що рівні сформованості художнього смаку контрольної та експериментальної груп практично однакові. Користуючись умовними одиницями вимірювання, ми зробили графічне відображення рівня сформованості художнього смаку майбутніх учителів музики (Додаток В).

Об'єктивність та вірогідність результатів експерименту підтверджується інформацією в наукових дослідженнях з вивчення художньої свідомості та художнього смаку майбутніх учителів про існування подібних недоліків у формуванні художнього смаку особистості в галузі естетичного виховання (Гончаренко, Попович, Радкіна [65; 206; 209]).

Саме тому вважаємо доцільним визначення чинників формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної

підготовки. На розв'язання цього завдання було спрямоване наше подальше дослідження.

2.2. Чинники формування художнього смаку майбутнього вчителя музики

У філософії та педагогіці глибоко і всебічно розкриті ті чинники і умови, під впливом яких формується особистість. Указуючи на взаємозв'язки і механізми впливу цих чинників на становлення людини, вчені виділяють ряд закономірностей, що виражають зв'язки між процесом розвитку і його результатами, з одного боку, і причинами, що впливають на них, з іншого. Так, Л.Буєва вважає, що «...без різнобічного вивчення суспільного середовища особистості, системи умов, які впливають на формування особистості, ... без дослідження реального рівня й особливостей свідомості різних груп людей у суспільстві ... наукова організація системи виховання є неможливою» [32, 8].

Процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики необхідно розглядати з позицій соціалізації та виховання в системі навчально-виховної роботи у ВНЗ. Соціалізація – безпосередньо самостійне засвоєння людиною життєвого досвіду, самостійне набуття соціальних якостей, необхідних для адаптації в суспільстві [264]. Соціалізація постає як обопільний процес, де, з одного боку, вона є безпосереднім засвоєнням особистістю соціального досвіду, а з іншого – активним відтворенням суспільних відносин. Таким чином, соціалізація може відбуватися не тільки в умовах запланованого, усвідомлюваного та цілеспрямованого виховання, але й в умовах стихійності та безконтрольного впливу багатьох чинників.

Цілеспрямоване формування художнього смаку студента передбачає врахування його соціального становища, соціального досвіду, специфіку основних видів діяльності, інтелектуальних можливостей, знань, умінь, навичок. Розглядаючи педагогічні умови, що забезпечують ефективний виховний вплив на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики, варто звернути увагу як на загальні, так і на специфічні чинники, що

впливають на його становлення як фахівця. Однобічний вплив будь-якого чинника може привести до того, що студент, жертвуючи своєю майбутньою професією, відмовиться від педагогічної діяльності чи, навпаки, займаючись винятково розважальними музичними жанрами, захопиться оманливим блиском сцени і перетвориться в марнолюбного виконавця шлягерної музики, позбавленого головного – художнього смаку.

На процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики впливають як об'єктивні чинники, що не залежать від волі та свідомості особистості, так і суб'єктивні, зумовлені її свідомістю та активністю. Проте в кожному конкретному випадку їхній вплив виступає у формі того чи іншого співвідношення, яке може суттєво змінюватися, оскільки чіткої межі між об'єктивними та суб'єктивними чинниками не існує.

До **об'єктивних чинників**, що впливають на формування художнього смаку майбутнього вчителя, слід віднести: чинник дії біосоціального успадкування; чинник єдності соціального та несвідомого; чинник відповідності до потреб середовища та адаптації до поглядів більшості; чинник звичаїв та традицій; чинник впливу соціальних норм; чинник внутрішньої та зовнішньої установки; чинник негативного впливу надмірної регламентації; чинник відбору інформації та інформатизації освіти.

Чинник дії біосоціального успадкування. Художній смак індивідуума є запрограмованим оточуючим середовищем, культурними стандартами, успадкованими від батьків, усім досвідом його життя. Доречно враховувати багатомірність і багатовірогідність проявів соціальних та психологічних явищ під час формування художнього смаку студентів. Так, художній смак майбутнього вчителя музики визначається не тільки природженими й набутими якостями та життєвими цілями особистості, а й впливом соціального середовища: способом виробництва матеріальних благ, політичною системою суспільства, рівнем його художньої культури, суспільними відносинами, духовною культурою, суспільною свідомістю, умовами життєдіяльності, системою освіти тощо. Н.Калашник вважає, що

«... розвинутий художній смак потребує широкої системи опосередкувань, він опосередкується загальним духовним розвитком особистості, колом її моральних та політичних інтересів, рівнем її мистецтвознавчої підготовки, тобто розумінням мови, традицій, умовностей даного виду мистецтва» [114, 32].

Надаючи конкретну характеристику чиннику дії біосоціального успадкування у формуванні художнього смаку майбутнього вчителя музики на заняттях з вокальним ансамблем, вважаємо за потрібне із соціального середовища виділити аспект художньої та духовної культури, а також аспект професійної підготовки фахівця в системі навчально-виховної роботи у ВНЗ.

Духовна культура виступає як складна соціальна система, важливим чинником формування художнього смаку майбутнього вчителя. Наука як найважливіший елемент духовної культури суспільства є системою знань про світ, вона постійно розвивається та дає можливість передбачати події, планувати свої дії, змінювати у своїх інтересах навколишню дійсність. Опанування науковими знаннями задовольняє одну з фундаментальних людських потреб – потребу в пізнанні, у пошуку істини. Воно здійснюється через систему вищої освіти, за допомогою якої відбувається залучення майбутніх фахівців до скарбниці вже здобутих людських знань, ідей. Знання, таким чином, стають власністю майбутнього вчителя, засобом його орієнтації у світі, а інтелектуальна активність – одним із показників розвитку його художнього смаку. Втручаючись у сферу духовної і художньої культури в цілому, наука і техніка самі відчують зворотний вплив з боку моральних, естетичних норм, творів літератури, мистецтва тощо.

Суттєвими складовими навчально-виховного процесу у ВНЗ, які здійснюють вплив на формування художнього смаку майбутнього вчителя вважаємо: матеріально-технічну оснащеність вищого навчального закладу для проведення навчально-виховної роботи, наявність відповідно підготовленого професорсько-викладацького складу, наукову організацію та

планування навчального процесу, зміст, форми, методи і засоби навчання та виховання.

Серед визначальних особливостей навчально-виховного процесу ВНЗ, які здійснюють безпосередній вплив на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики, слід зазначити активну педагогічну взаємодію між студентами та викладачами на основі діалогічного стилю спілкування, а також творче викладання матеріалу у формі спілкування, що найкращим чином сприяє художньо-творчій реалізації особистості та задовольняє її потреби у пізнанні. Діалогічний принцип спілкування в навчально-виховному процесі дає змогу для самовираження кожного з партнерів спілкування, у якому вони не тільки здійснюють взаємний обмін інформацією, а й засвоюють нові професійні знання. Єдність навчання та виховання у ВНЗ реалізується в різних видах навчальної діяльності: позааудиторній діяльності, в курсових, дипломних й науково-дослідницьких роботах, а також в практичній діяльності майбутніх вчителів.

Чинник єдності соціального та несвідомого. Художній смак зумовлений не тільки дією свідомості, але й підсвідомістю та надсвідомістю. Художній смак може бути запрограмованим на рівні підсвідомого та надсвідомого, він відображає єдність свідомості та інтуїції і являє собою образний гармонійний синтез. Прояв художнього смаку не може базуватися лише на раціональному судженні, а також не може бути проявом тільки почуттів. Так, Н.Калашник стверджує, що «... смак – це така категорія, в якій відображається гармонія соціальної та природної сутності людини» [114, 34]. Отже, соціальне оточення майбутнього вчителя музики в системі ВНЗ здійснює вплив на формування художнього смаку на рівні підсвідомого та надсвідомого.

Чинник відповідності до потреб середовища та адаптації до поглядів більшості. Художній смак особистості під час пристосування до оточуючого середовища змінюється відповідно до поглядів більшості.

Наслідування суспільних поглядів часто відбувається без критичного осмислення художньої творчості, що є основною рисою чинника адаптації.

Ступінь розвитку художнього смаку майбутнього вчителя музики визначається умовами оточуючого середовища. Підвищені вимоги суспільства підвищують ступінь розвитку художнього смаку особистості. Таким чином, людина, прагнучи до вдосконалення власного художнього смаку, повинна враховувати вимоги соціального середовища, яке постійно змінюється. У цьому випадку виникає необхідність у наявності педагога-фахівця у сфері мистецтва, який здатний до критичного осмислення художньої дійсності та впровадження високохудожніх ідеалів у навчально-виховний процес.

Отже, можна дійти до висновку, що мистецтво здійснює значний вплив на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики. На наш погляд, вплив музичного мистецтва на формування художнього смаку майбутнього фахівця є більш безпосереднім та визначеним, оскільки воно є продуктом людської діяльності, але всі його елементи є не природними явищами, а суспільно-історичними. Музика є дуже складною системою, яка містить чуттєвість та інтелектуальні здібності людини, його родинні та групові уявлення про довершеність світу художніх явищ та художніх творів, створених за законами краси й гармонії. Музичне мистецтво як універсальний чинник формування художнього смаку майбутнього вчителя музики співвідносить індивідуальний досвід студента із соціальним досвідом людства, зафіксованим у музичних творах.

Чинник звичаїв та традицій. Художній смак майбутнього вчителя музики у своєму розвитку успадковує такі соціальні механізми, як традиції та звичаї. Традиції та звичаї – історично складені у процесі розвитку норми і правила поведінки – постають консервативною силою, що утримує людину від пізнання усього нового. Вони здатні змінюватися тільки зі зміною нового покоління, і тим самим можна стверджувати, що культура може бути насадженою тільки у молодому віці.

Чинник впливу соціальних норм. На формування художнього смаку майбутнього вчителя музики значний вплив мають діючі у суспільстві норми, які виражають типові соціальні зв'язки та стосунки для більшості. Такі норми визначають еталони, дії людини, спостерігається стабілізація, упорядкування та рівновага стосунків в соціумі.

Система цінностей до закінчення навчання стає системою норм і правил, ідей та ідеалів, інтересів, потреб. При цьому слід відмітити, що формування художнього смаку майбутнього вчителя – це не тільки теоретичне засвоєння норм та правил, але й дотримання їх у практичній діяльності. Гуманістичні цінності, закладені ВНЗ, стають орієнтиром для фахівця протягом усього його життя. У зв'язку з цим слід відзначити, що колективні норми та цінності здійснюють визначальний вплив на становлення нормативної системи. Колектив навчальної групи, де активно утверджуються ціннісні орієнтації студента, відіграє особливу роль у формуванні художнього смаку студента. Таким чином, існуюче поняття престижності постає як соціальна норма, що здійснює суттєвий вплив на формування поглядів студентів. Престижність, виступаючи своєрідним емоційним спрямуванням фахівця, має широкий спектр впливу: престижний ВНЗ, престижний одяг, предмети побуту тощо. Іноді, виражаючись тільки у моді, престижність розвиває конформізм та адаптацію до існуючих норм поведінки, перешкоджаючи тим виявленню своєрідності художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Чинник установки. Художній смак майбутнього вчителя музики визначається установками, системами установок (ціннісні орієнтації, домінуючі мотиви). Вони визначають стан готовності до сприйняття творів мистецтва, схильності до різних видів художньої діяльності, ступінь активності. Не усвідомлюючи рівень розвитку власного художнього смаку, особистість ще до знайомства з творами мистецтва має певний настрій сприймання його. Знання комплексу установок допомагає прогнозувати ставлення особистості до художньої творчості.

Так, важливого значення набуває вміння педагога скеровувати проведення вільного часу студентами. За нашими спостереженнями, молодь, що навчається, більшу частину вільного часу проводить у гуртожитку, де йде досить інтенсивне, але некероване життя. Там найчастіше стихійно створюються свої первинні побутові групи із числа мешканців, які здатні здійснювати вплив як на всю життєдіяльність окремого її члена, так і на його художній смак. На наш погляд, чинник установки на проведення вільного часу належним чином у такому випадку є дуже доцільним. Педагог, який розробляє методи та форми проведення занять, повинен дотримуватися демократичного стилю спілкування із студентами з метою досягнення успіху у наданні установки будь-якого характеру, щоб не потрапити у дію чинника негативного впливу надмірної регламентації.

Чинник негативної дії надмірної регламентації. У процесі формування художнього смаку майбутнього вчителя музики слід враховувати моральні норми, що склалися у суспільстві, оскільки вони відіграють важливу роль. Але надмірна регламентація подавляє творчу активність особистості та її самостійність. Формування художнього смаку майбутнього вчителя музики залежить від свободи творчої діяльності в навчально-виховному процесі ВНЗ, оскільки рівень сформованості художньо-творчих умінь та навичок є показником гарного художнього смаку. Співвідношення між свободою та необхідністю є зворотно-пропорційним явищем. Справжня свобода художнього смаку полягає в наявності права й можливості віддавати перевагу тому чи іншому твору або автору, при цьому достатньо повно та правильно розуміти інших. Можна погодитися з думкою Б.Лук'янова, що «два знавці поезії добре розуміють і Блока, і Єсеніна. Але один визнає одного, інший – другого. Це їхнє право. Право смаку. Право емоційного, життєвого, громадсько-політичного досвіду, який сформував їх свідомість і почуття» [163, 23].

Чинник відбору інформації та інформатизації освіти. Використання різноманітних джерел інформації є необхідною умовою отримання знань,

формування світогляду, художньої свідомості та створення художніх ідеалів. Звернення до великої кількості художньо цінних образів у сфері мистецтва дає змогу студентам розвивати власний художній смак. Так, читання художньої літератури, насичення художньо-цінними враженнями збагачує не тільки інтелектуальну та емоційну сферу майбутнього вчителя музики, але й здійснює вплив на студента своїми щирими морально-естетичними пошуками, перетворюючи спілкування з мистецтвом на процес засвоєння ідей, вироблених людством та втілених у художніх образах, які поступово стають ідеалами, тим самим створюючи підґрунтя для розвитку художнього смаку. Особливу симпатію викликають образи із цілісним характером, які пробуджують сумління та примушують глибоко співчувати. Спілкування з естетично прекрасними творами формує художній смак, розвиває внутрішню культуру та моральну свободу майбутнього вчителя музики. Книжки передаються із покоління в покоління, вони несуть у собі розумовий, духовний, моральний, естетичний скарби. Читання є одним з засобів отримання інформації, який дозволяє особистості не тільки створювати власну вільну думку, а й критично осмислювати оточуючі явища.

Особливо значущими чинниками для формування художнього смаку майбутнього вчителя музики є засоби масової інформації, інформатизація освіти, підключення закладів освіти до Інтернету. Панування мас-медіа у сучасному світовому соціокультурному просторі є небезпечним для формування художньої культури і мистецтва, тому що зміст їх джерел не завжди є достовірним, більшість інформації є неякісною та має розважальний характер.

Досліджуючи процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики, потрібно враховувати його природні нахили та здібності до того чи іншого виду діяльності, особливості темпераменту тощо, тобто **суб'єктивні чинники**. Серед них нами були виділені такі чинники: чинник резонансного збудження; чинник вольової детермінації; чинник практичної діяльності; чинник послідовного розвитку художнього смаку та зростання

ентропії; чинник відносності; чинник домінанти та інерції; чинник рефлекторного характеру діяльності; духовний та національний чинники.

Чинник резонансного збудження. Існують певні «точки впливу» на художній смак майбутнього вчителя музики, в зоні яких навіть слабкий вплив має резонансне збудження. На нашу думку, «першочерговою точкою впливу» на художній смак майбутнього вчителя музики має бути його емоційна сфера, оскільки цілеспрямований вплив на емоційно-емпатійний компонент дає можливість зародитися смаку та дозволяє стимулювати його розвиток. Залучення до процесу художньо-естетичної діяльності є кращим засобом виховання емоцій. Основу для визначення професійної компетентності та загального культурного рівня майбутнього вчителя музики становлять його художньо-творчі уміння.

Чинник вольової детермінації. Вважаємо за потрібне звернути увагу на існування вольового чинника, який посідає важливе місце у навчально-виховному процесі та скеровує вплив об'єктивних чинників на процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики. Зазначене явище організовує психічну діяльність людини; вона стає здатною виконувати дії, які були раніше сплановані, а також спрямовувати їх у необхідному напрямку.

Здатність суб'єкта до саморегуляції та самодетермінації власної діяльності відкриває перед ним можливості й дозволяє досягати мети, яка була попередньо визначеною. Воля спрямовує чи стримує дії людини залежно від завдань і вимог, які перед нею поставлені чи які вона визначила особисто. Регулюючи власну діяльність, майбутній вчитель музики визначає мотив та мету, активізує власні фізичні та психологічні можливості до виконання певної дії; під час подолання труднощів на шляху до досягнення визначеної мети відбувається організація психічних процесів та мобілізація внутрішніх спонукань.

Чинник практичної діяльності. Важливу роль у формуванні художнього смаку майбутнього вчителя музики в системі вищої школи

відіграє його практична діяльність, оскільки вона має об'єктивні умови не тільки для реалізації теоретичних та практичних знань особистості, але й безпосередньо вводить її у світ професії. Так, практична діяльність майбутнього вчителя музики, відображає реальну педагогічну ситуацію, де майбутній фахівець доходить висновку, що проведення повноцінної навчально-виховної роботи з учнями та прищеплення їм художньо-естетичного ставлення до дійсності вимагає постійної копіткої роботи над самим собою – професійного самовдосконалення. Високорозвинений художній смак учителя музики неодмінно вплине на смак його майбутніх вихованців, вчитель із сформованим художнім смаком, змінюючи погляди вихованців на певні речі, стає для них джерелом нового сенсу [207]. Практична діяльність спонукає майбутнього вчителя до постійного оцінювання власного художнього смаку та до усвідомлення можливостей нової творчої діяльності. Виходячи із полікомпонентної структури художнього смаку, де наявність в особистості художньо-творчих практичних вмінь є показником сформованості художнього смаку, ми можемо судити про рівень професійної підготовки фахівця. Отже, практична діяльність, створюючи умови для постійного вдосконалення власних художньо-творчих вмінь, є рушійною силою на шляху до формування художнього смаку.

Чинник послідовного розвитку художнього смаку та зростання ентропії. Формування художнього смаку майбутнього вчителя музики потребує попередньої розробки «глибинних прошарків» загальної культури особистості. У разі не проведення цієї роботи за першими успіхами можуть іти зриви. Поетапний розвиток художнього смаку є дуже необхідним, він являється основною педагогічною умовою формування художнього смаку студента. Слід зазначити, що чинник зростання ентропії спрацьовує, коли формування художнього смаку відбувається хаотично та нескеровано. Врахування чиннику послідовного розвитку та зростання ентропії зумовлює поетапний підхід до організації педагогічного керівництва формуванням художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Чинник відносності. Під час формування художнього смаку потрібно враховувати той факт, що за одних і тих самих умов різні подразники спричиняють різний вплив на художній смак особистості. Через наявність індивідуальних «художніх моделей» вплив на художній смак особистості неможливо строго детермінувати, а можна лише прогнозувати його розвиток вірогідними засобами.

Чинник домінанти та інерції. Нервова система людини має певні зони збудження, які визначають художній смак. Художні переваги особистості мотивуються минулим досвідом спілкування з певними творами мистецтва. Таким чином з'являється схильність до сприйняття творів мистецтва, засобів і форм вираження художньої творчості. Домінанти, що склалися, неможливо подолати ані словами, ані логікою переконання, доки не з'являться нові домінанти, що здатні зруйнувати старі, тому що в дію вступає чинник інерції. Практично неможливо змінити художній смак людини, який розвивається в негативних умовах, тому доцільно створювати позитивні домінанти в процесі формування художнього смаку особистості. Вважаємо за необхідне формувати нові позитивні домінанти майбутнього вчителя музики, змінюючи його погляди і уявлення. Позитивна зміна поглядів і уявлень студентів є однією з головних умов формування художнього смаку.

Духовний та національний чинники. Слід зазначити, що художній смак вітчизняних виконавців визначається і духовним, і національним чинником, тобто їхньою національною культурою. Неможливо в повній мірі зіграти та розкрити перед глядачем образи князя Ігоря, Богдана Хмельницького, Кутузова, Олександра Невського, Івана Сусаніна, розраховуючи тільки на прекрасний голос і мистецьку сценічну майстерність. Переконаливо показати глядачеві такі образи може тільки виконавець, що виховав у собі почуття обов'язку та совісті, мужність, душевну чистоту, милосердя, любов до Батьківщини, рідної землі, людей. Успіх професійної майстерності майбутнього вчителя музики з'являється за умови повної самовіддачі та роботи, що не знає втоми. Високий рівень

художнього смаку майбутній фахівець може продемонструвати тільки тоді, коли ретельно вивчить твір, що виконує, визначить його стиль, атмосферу часу створення, середовище й обстановку, а також буде здатним проникнути й відверто передати почуття, що може відчуті тільки справжній патріот.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що процес формування художнього смаку студентів вимагає від педагога ретельного вивчення та врахування того факту, що художні переваги майбутніх вчителів музики визначаються великою кількістю чинників, дія яких має полісистемний та комплексний характер. Треба зазначити, що на процес формування художнього смаку також мають вплив рівень образного мислення студента; рівень спілкування з мистецтвом; загальнокультурна ерудиція (не можна проявити гарний смак, оцінюючи картину, зміст якої не розумієш); художня освіта (розуміння досконалості композиції, сили образів і краси мови мистецтва веде до підсилення вражень); особистий духовний багаж, накопичений у підлітковому віці; вікові та індивідуальні особливості сприйняття творів мистецтва; індивідуальні творчі можливості майбутніх вчителів; діяльнісний характер художньо-естетичної оцінки; особливості художнього виховання в сім'ї. Ігнорування дії перерахованих нами чинників негативно впливає на ефективність формування художнього смаку.

Висновки до другого розділу

Визначення рівнів та критеріїв сформованості художнього смаку шляхом виявлення загальної спрямованості та характеру ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів музики в галузі музичного мистецтва було одним із головних завдань констатувального експерименту. Даний експеримент складався із трьох етапів, у ході яких було здійснено наступне:

1. Проведено аналіз навчальних програм та планів педагогічних ВНЗ за спеціальністю «вчитель музики» з метою вивчення процесу формування художнього смаку майбутніх вчителів музики, а також виявлення

об'єктивних можливостей для формування у майбутніх вчителів музики професійних умінь і навичок.

2. Визначено критерії та показники сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики.

3. Виявлено рівні сформованості художнього смаку в умовах сучасного стану професійної підготовки майбутніх вчителів музики.

Аналіз навчальних програм для вищих педагогічних навчальних закладів зі спеціальності «Вчитель музики» дав можливість зробити висновок про те, що потенційні можливості формування художнього смаку у змісті проаналізованих програм реалізуються недостатньо. Основними причинами недостатнього та спонтанного формування художнього смаку майбутніх вчителів вважаємо: відсутність варіативності у підходах до сприйняття творів мистецтва; недостатню інформованість; відсутність повноцінної методики формування художнього смаку; спрямованість майбутніх вчителів на здобуття професійно-виконавських вмінь та навичок, а також згубний вплив музичної моди.

Таким чином, вважаємо доцільним використовувати методи та прийоми, спрямовані на формування художнього смаку в навчально-виховному процесі

Обробка та осмислення результатів проведених нами бесід, анкетувань та спостережень, врахування особливостей установок, ретельний аналіз етапів виховної роботи, а також виявлення структурних компонентів художнього смаку особистості дали змогу визначити критерії сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики і розподілити їх на три основні групи: ціннісно-орієнтаційну; емоційно-інтелектуальну; діяльнісно-творчу.

На основі розроблених критеріїв визначено рівні сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики. У ході констатувального експерименту нами було з'ясовано, що майбутні вчителі музики в основному знаходилися на середньому та низькому рівнях сформованості художнього

смаку. Основною причиною такого стану вважаємо те, що питання формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійного підготовки є недостатньо розробленим та методично обґрунтованим у педагогічній літературі.

Художній смак як категорія естетичної свідомості потребує детального вивчення чинників, що впливають на його формування.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив нам виявити низку чинників, вплив яких має важливе значення для формування художнього смаку майбутнього вчителя музики. У дослідженні виділяється дві групи чинників: *об'єктивні* чинники, що не залежать від волі і свідомості особистості та *суб'єктивні*, зумовлені її свідомістю та активністю. Треба зазначити, що виявлені об'єктивні та суб'єктивні чинники не завжди мають чітку межу між собою. В кожному конкретному випадку їхній вплив виступає у формі того чи іншого співвідношення. До об'єктивних чинників відносяться наступні чинники: дії біосоціального успадкування; єдності соціального та несвідомого; відповідності до потреб середовища та адаптації до поглядів більшості; чинник звичаїв та традицій; впливу соціальних норм; установки; чинник негативного впливу надмірної регламентації; чинник відбору інформації та інформатизації освіти.

Дослідження процесу формування художнього смаку майбутнього вчителя музики, потребує врахування його природних нахилів та здібностей до того чи іншого виду діяльності, особливостей темпераменту тощо, тобто суб'єктивних чинників: резонансного збудження; вольової детермінації; практичної діяльності; послідовного розвитку та зростання ентропії; відносності; домінанти та інерції; рефлекторного характеру діяльності; духовний та національний.

У процесі науково-пошукової роботи було встановлено, що цілеспрямоване формування художнього смаку студента також передбачає врахування його соціального становища, соціального досвіду, специфіки основних видів діяльності, інтелектуальних можливостей, знань, умінь та

навичок. Таким чином, можна зробити висновок, що процес формування художнього смаку студентів вимагає ретельного вивчення та врахування того факту, що художні переваги майбутніх учителів музики визначаються великою кількістю чинників, дія яких має полісистемний та комплексний характер. Ігнорування дії, перерахованих чинників, може негативно вплинути на ефективність формування художнього смаку.

Матеріали другого розділу дисертації відображено у таких публікаціях автора: 75; 76; 77.

РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1. Педагогічні умови формування художнього смаку майбутнього вчителя музики

Педагогічне управління формуванням художнього смаку є одним із головних питань проблеми оптимізації навчально-виховного процесу. Відомо, що спрямоване педагогічне управління формуванням будь-яких властивостей особистості визначається кількісною та якісною змінами її поведінки та мислення. У наукових працях вчених ми знаходимо ряд актуальних питань з педагогічного керівництва. Варто зазначити роботи В. Андрющенка, С. Архангельського, Л. Арчажнікової, Л. Ващенко, Л. Виготського, Л. Гончаренко, М. Дубінки, М. Кагана, О. Краснової, Ф. Макоєва, Г. Падалки, Г. Полевої, Н. Попович, В. Радкіної, О. Рудницької, О. Шевнюк) [2; 10; 11; 46; 57; 66; 94; 113; 142; 169; 197; 204; 206; 209; 215; 260].

Для успішного протікання педагогічного процесу необхідно враховувати середовище та обставини, за якими буде відбуватися навчально-виховний процес. Для досягнення поставленої мети щодо формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у навчально-виховному процесі необхідно насамперед детально вивчити та розробити педагогічні умови ефективності формування досліджуваного процесу.

За своєю структурою музично-педагогічна діяльність є складним структурним утворенням. У її складі слід виділити такі компоненти як: загальнопедагогічний, музикознавчий, лекторський, вокальний, інструментальний і диригентський. Враховуючи специфіку структурної наповненості музично-педагогічної діяльності, слід відмітити той факт, що вона потребує всебічного розвитку майбутнього вчителя музики. На нашу думку, детальне вивчення полікомпонентної структури та чинників

художнього смаку майбутніх учителів сприяє створенню оптимальних педагогічних умов для його формування.

Таким чином, педагог, який розуміє зміст і структуру художнього, може здійснювати цілеспрямований вплив на окремі компоненти, які потребують уваги. А вибір форм та методів формування художнього смаку майбутніх вчителів музики відбувається з урахуванням чинників, що здійснюють вплив на студента.

Аналіз дослідницьких робіт Л.Арчажнікової, А.Асмолова, Л.Гончаренко, Д.Ельконіна, В.Живова, Л.Коваль, Л.Кондрашової, В.Медушевського, Є.Назайкінського, Н.Попович, С.Рубінштейна, І.Фейгенберга, [11; 13; 66; 95; 272; 98; 126; 131; 177; 184; 206; 212; 249] та ін., дозволив визначити такі педагогічні умови:

- розвиток у майбутнього вчителя музики здатності до художньо-оцінювальної діяльності з метою реалізації контекстного підходу до професійної освіти;
- реалізація об'єктивного контролю за рівнем музично-професійних знань студентів з метою управління процесом формування художнього смаку майбутнього вчителя музики;
- створення внутрішньої та зовнішньої установок на сприйняття художньо-значущих музичних творів та їх педагогічного використання;
- формування готовності до сприйняття художньо-музичних образів як основи розвитку художнього смаку.

Форми організації роботи з формування художнього смаку вважаємо доцільним поділити на дві групи – індивідуальні (бесіди, робота з науковою літературою, написання доповідей та рефератів, практика роботи за комп'ютером з використанням музично-прикладних програм та ін.) і групові (практичні заняття вокального ансамблю, дискусії, відвідування музичних вистав і концертів; організація виступів студентів та ін.). Слід відмітити, що зазначені форми організації, утворюючи цілісну єдність, доповнюють одна

одну, тобто жодна з них самостійно не розв'язує проблеми формування художнього смаку.

Перегляд та аналіз сучасних дефініцій художнього смаку дозволили нам розробити його структуру. На її основі нами було виділено такі компоненти художнього смаку, на які можна здійснити педагогічний вплив. Так, вважаємо необхідним спрямувати педагогічні зусилля на розвиток таких компонентів художнього смаку як: емоційно-естетичне сприйняття, художньо-творчі уміння, художній інтерес та уміння оцінювати художній твір.

Створення внутрішньої і зовнішньої установок на сприйняття художнього образу в музичному мистецтві спрямоване на виховання та розвиток позитивних емоцій, які, в свою чергу, спричиняють зародження художнього смаку. Виховуючи емоції за допомогою художньо-творчої діяльності, можна впливати на розвиток вміння оцінювати художньо-значущі твори, формувати стійкий інтерес особистості до мистецтва, а також здійснювати вплив на художнє чуття, погляди і уявлення студентів. Слід зазначити, що сприйняття музики являє собою єдність логічного і чуттєвого. Педагог, який здійснює свідомі установки на сприйняття художнього образу в музичному мистецтві, повинен пам'ятати про найскладніше педагогічне завдання, – про збереження емоційного ставлення до музичного твору при зростаючій ролі усвідомленого сприйняття.

Художньо-творча діяльність, як керований компонент формування художнього смаку, являє собою втілення художньої потреби особистості, що виникає на основі художнього інтересу. Відомо, що художній інтерес проявляється у спрямованості особистості на конкретну форму художньої діяльності. Так, різноманітність проявів музичної діяльності здійснює позитивний вплив не тільки на художній потенціал особистості майбутнього вчителя музики, а й сприяє інтелектуальному і творчому розвитку його особистості. Механізм впливу музичного мистецтва на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики є багатограним. Специфіка

музичної діяльності передбачає розвиток художнього інтересу, а також надає можливість реалізувати художню потребу через практичні заняття музикою, ознайомлення з творами мистецтва, отримання мистецтвознавчої інформації, відвідування різних музичних вистав і концертів. Слід зазначити той факт, що відвідування концертів, де виконується класична музика, а також самостійне ознайомлення з шедеврами музичного мистецтва у більшому ступені сприяють вихованню розвинутих художніх переваг.

Відповідно ретельно відібраний музично-навчальний матеріал формує досвід музичного сприйняття, а також є запорукою успіху у формуванні художнього інтересу майбутніх вчителів музики. Змістовна частина музично-навчального матеріалу має складатися із класичних творів, із творів народної музики і творів вітчизняних композиторів. Отже, значну увагу необхідно приділяти творам таких всесвітньо відомих композиторів як: Й.С.-Бах, Й.Гендель, В.А.Моцарт, Л.Бетховен, Ж.Бізе, Дж.Верді, Ф. Мендельсон, Ф.Ліст, Ф.Шопен, Р.Шуман, Е.Гріг та ін. Серед російських композиторів-класиків слід виділити П.Чайковського, М.Римського-Корсакова, М.Глінки, М.Мусоргського, С.Рахманінова, С.Прокоф'єва та ін. Під час вивчення творів вітчизняних композиторів особливу увагу слід звернути на твори М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Стеценка, С.Гулака-Артемівського, П.Ніщинського, Я.Степового, С.Людкевича, Б.Лятошинського, М.Колесси та ін.

Ознайомлення та взаємодія майбутніх учителів музики з кращими зразками музичного мистецтва збагачує художнє чуття, погляди, уявлення, надає можливість адекватно сприймати художні твори та здобувати естетичну насолоду. Вивчення народної музики різних країн світу знайомить майбутніх учителів з самобутністю різних народів та формує адекватне повноцінне сприйняття художніх творів.

Уміння оцінювати художній твір передбачає створення умов для набуття студентами вміння визначати критерії правильного оцінювання музичних творів, а також здатності ретельного аналізу музичних творів. Оцінювання художнього твору є процесом створення уявлення про нього,

розкриття його суттєвих прихованих рис. Під час оцінювання спрацьовують такі психічні механізми як: сприйняття, увага, пам'ять та уявлення. Важливу роль в процесі оцінювання відіграють мовні засоби, правильне застосування яких додає визначеності, логічності та аргументованості оцінним судженням студентів. Мовні засоби допомагають маніпулювати уявленнями студентів, створюючи передумови для відходу від суб'єктивності, ситуативності, одиничності суджень. Слід зазначити, що для переходу від стихійного оцінювання художнього твору до організованого, необхідними є не тільки вміння адекватно використовувати мовні засоби, а й значна праця особистості над свідомістю, самосвідомістю і власною волею.

Розвиток уміння оцінювати художній твір відбувається завдяки ефективному діалогічному й груповому педагогічному спілкуванню на заняттях з вокальним ансамблем. Головною перевагою такої комунікації є можливість виявлення індивідуальних оцінювальних процесів студентів за допомогою мовних засобів під час формування художнього смаку майбутніх вчителів музики. Комунікативний підхід у формуванні художнього смаку допомагає скорегувати індивідуальні судження, користуючись засобами оцінювання. Це зумовлено різницею досвіду, пізнавальних особливостей, мотиваційної спрямованості викладача й студента. Досягти ефективного діалогічного педагогічного спілкування можна, якщо дотримуватися наступних дидактичних принципів:

- а) доступність викладання і сприймання навчального музичного матеріалу;
- б) систематичність і послідовність педагогічного впливу;
- в) свідомі й творчі активності студентів.

Однією з основних умов діалогічного педагогічного спілкування є особистісно орієнтоване спрямування, під час якого враховується індивідуальність студента, обумовлюються основні критерії добору методичних засобів навчання. Сучасна неогуманістична реформа професійної освіти зводить сутність виховання майбутніх фахівців до

розгляду внутрішнього світу особистості, її індивідуального розвитку як важливого чинника педагогічного впливу на неї. Ефективним навчально-виховним процесом можна вважати той педагогічний стиль спілкування, який будується на гуманній основі та забезпечує особистісний підхід до характеристики суб'єкта навчання. Для здійснення ефективного педагогічного впливу на усі складові особистості студента: потреби, мотивації, установки та емоційно-вольові особливості – педагог потребує досконалих знань індивідуальних властивостей кожного студента.

Ефективність групового спілкування зумовлена організованістю комунікативних процесів, – чим меншою є така організованість тим нижче є потенціал сумісної дискусії. Слід зауважити, що іноді результат, здобутий у груповій дискусії, часто є нижчим за якістю ніж результат діалогу. Оцінювання групою художнього твору буде ефективним за умови підпорядкування учасників взаємодії правилам дискусії та відмови від «власного Я». Правила дискусій можуть мати випадковий, стихійно-узгоджений або об'єктивний характер. Перший вид правил є проміжним станом нормативної сторони комунікації й має бути вдосконаленим. Об'єктивні правила дискусії відображають колективне мислення, саме тому відповідність комунікантів об'єктивним вимогам дає якісну оцінку художнього твору.

Безперечним є той факт, що основою для оцінювання людиною предметів, творів мистецтва чи явищ є сформований ідеал. Наявність такого ідеалу допомагає сформувати розвинутий художній смак. Естетичні та художні уявлення людини формуються під час творчої діяльності та набуття досвіду. Займаючись самовдосконаленням, практикуючись у творчій діяльності, людина набуває певного естетичного досвіду, який поступово формує її естетичні та художні погляди та допомагає встановити естетичний ідеал, що стає основою для судження смаку [128].

Визначення структури художнього смаку і виділення чинників дозволяють створити інформаційну систему, до складу якої входить

засвоєння художнього смаку та розвиток його керованих компонентів. Відповідно, спрямовуємо зміст подальшої педагогічної роботи, який складається з трьох основних етапів: початковий етап – передкомунікативний етап; основний або комунікативний етап; заключний або посткомунікативний етап.

1. Початковий – передкомунікативний етап ознайомлення із поняттям «художній смак», встановлення та обґрунтування необхідності його формування в особистості майбутнього вчителя музики, а також стимулювання художнього інтересу та художньо-творчої самореалізації майбутніх учителів музики. Одним з головних завдань даного етапу вважаємо створення умов для усвідомлення майбутніми вчителями музики, що наявність сформованого художнього смаку є необхідною складовою їх професійної підготовки. В даному випадку спрацьовує механізм впливу декількох чинників на формування художнього смаку, а саме: чинника дії біосоціального успадкування, чинника відповідності до потреб середовища, чинника адаптації, а також чинника впливу соціальних норм.

Так, початковий етап передбачає розкриття студентами змісту поняття «художній смак», ознайомлення з мистецькими течіями; творчими шляхами композиторів; чинником впливу моди та середовища на формування особистісних переживань та смакових переваг; художніми смаками різних історичних епох. Метою занять даного етапу є стимулювання інтересу до художнього смаку, а також підведення студентів до думки про те, що наявність сформованого художнього смаку відображає загальний рівень освіченості та розвитку людини. На даному етапі, ми формуємо готовність до художньо-оцінної діяльності. Треба зазначити, що на початковому етапі основними методами роботи повинні бути такі методи: роз'яснення, переконання, пояснення, заохочення, спостереження, усного контролю, бесіди та лекції з метою ознайомлення та поступового введення студентів до світу мистецтва. Збагачення музичного досвіду студентів художньо-значущими творами, насичення занять позитивними емоціями від

прослуханої музики має сприяти розвитку вміння відчувати художньо-прекрасне, тобто розвитку емоційно-естетичного сприйняття.

Сприйняття художньо-значущих творів майбутнім вчителем ми розглядаємо як складну діяльність, спрямовану на адекватне відображення творів, і таку, що об'єднує емоційне переживання, оцінку твору, пізнання, і, власне, сприйняття творів, здатних формувати художній смак, спрямовувати бажання та сили на розв'язання педагогічних завдань формування художнього смаку. Необхідною умовою даного етапу вважаємо створення внутрішньої та зовнішньої установок на сприйняття художньо-значущих музичних творів та їх педагогічного використання. У психологічному плані вона розглядається як готовність і схильність особистості до визначеної активності, що залежить від наявності потреби й об'єктивної ситуації її задоволення [263, 238-239].

«Установка особистості, – писав С.Рубінштейн, – це зайнята позиція, що полягає у певному ставленні до визначеної мети або завдання, і виражається у вибірковій змобілізованості, готовності до діяльності, спрямованої на їхнє здійснення... Установка особистості в широкому узагальненому значенні містить у собі ... вибіркоче ставлення до значущого для особистості і пристосування до відповідної діяльності чи способу дії...» [212, 105-106]. Мотиваційні значеннєві установки особистості, на думку А.Асмолова, «формуються в діяльності, у справах і вчинках людини й змінюються в її долі» [13, 312].

У музичній педагогіці теоретичні основи установки на сприйняття розроблені В.Живовим [98], В.Медушевським [176], Є.Назайкінським [184], О.Рудницькою [215]. Обґрунтовуючи думку щодо існування установок, різних за рівнем, тривалістю дії, Є.Назайкінський характеризував короткочасну установку як неусвідомлюваний стан особистості, що миттєво утворюється в підсвідомості. Установка на сприйняття твору мистецтва, на думку дослідника, формується на почуттєвому рівні, але за участю свідомості [184, 54]. В.Медушевський, зауважуючи на загальні закони зміни установок у

процесі безпосереднього сприйняття музики, виділяв аксіологічну (ціннісну), і пізнавальну установки. Відносячи аксіологічну установку до соціальних явищ, дослідник розглядає її як систему оцінних критеріїв і орієнтацій. Така установка зумовлює загальне ставлення особистості до твору, його оцінку. Під пізнавальною установкою розуміється комплекс знань особистості про застосування митцем засобів виразності [176].

Отже, на передкомунікативному етапі відбувається накопичення необхідних для формування художнього смаку знань, загальних художніх вражень, уявлень про творчі засоби мистецтва, а також розвиток емоційно-почуттєвої сфери, завдяки створенню внутрішньої та зовнішньої установок на сприйняття художньо-значущих творів засобами музичного мистецтва.

2. Основний або комунікативний етап педагогічного формування стійкого інтересу до художньо-естетичних цінностей та вміння здобувати від цього спілкування естетичну насолоду. Етап передбачає створення умов для набуття студентами вміння визначати критерії правильного оцінювання музичних творів, а також здатності проводити ретельний аналіз музичного твору, використовуючи інтерпретацію художніх образів музичних творів, як один із засобів формування художнього смаку. Педагогічно скероване та організоване формування у студентів аналітичних вмінь та навичок сприяє розвитку вміння розкривати образний зміст музичного твору, осмислювати роль і значення засобів музичної і виконавської виразності та відповідно до створених вмінь робити висновки і правильні оцінні судження про художні твори за допомогою словесних засобів. Такий педагогічний процес може бути ефективним тільки в умовах педагогічної взаємодії, тобто на основі діалогічного стилю педагогічного спілкування. З приводу діалогічного педагогічного спілкування І.Зязюн [106] вважає, що такий тип професійного спілкування дає змогу викладачеві і студентам у педагогічній взаємодії під час висловлювання виявити особистісне ставлення до предметної думки. Без здатності до рефлексивного відображення душевного стану студентів, їхніх настроїв, бажань неможливо впливати на них, забезпечувати міцний контакт

з ансамблем виконавців, розвивати їх творчу активність. Все це вимагає високого розвитку емпатії, педагогічної інтуїції, зміни тактики в різних життєвих ситуаціях, правильної самооцінки своїх дій, поведінки, почуття міри і такту. Виходячи з цього можна зробити висновок про те, що викладач має бути чутливим до душевного стану студента, здатним проникати у його внутрішній світ, розуміти мотиви його дій і поведінки.

Даний етап педагогічно скерованої організації процесу формування художнього смаку підпорядкований цілям емоційно-естетичного розвитку, закріплення стійкого інтересу до художнього смаку, накопичення досвіду спілкування із мистецтвом, практичних вмінь аналізу художніх творів. Життєвий досвід стає основою для художнього сприйняття й розуміння мистецтва. Так, Є.Назайкінський стверджує, що: «Будь-який музичний твір сприймається лише на основі накопичення конкретних життєвих і музичних вражень, вмінь та навичок» [184, 73]. Тобто, важливого значення на комунікативному етапі набуває активізація різних видів художньої діяльності, їх спрямованість на накопичення художнього досвіду, орієнтація на розвиток емоційно-чуттєвої сфери особистості, здатності до естетичного осмислення мистецтва у взаємозв'язку з формуванням умінь аналізувати образний зміст творів. Отже, на комунікативному етапі вважаємо доцільним використовувати й такі методи як: художньо-виконавський аналіз, метод вільних асоціацій та метод інверсії, метод «мозкової атаки», метод створення проблемної ситуації, метод ключових запитань, метод створення установки на прослуховування музичного твору, оцінний і порівняльний аналізи, метод особистої аналогії, метод залучення до художньо-творчої діяльності, самостійна робота (самовиховання, самовдосконалення, самоконтроль). Слід зазначити, що на даному етапі важливою умовою формування художнього смаку є реалізація об'єктивного контролю за рівнем музично-професійних знань студентів. Це стає можливим завдяки використанню методів усного та письмового контролю. Також, педагогічне управління процесом формування художнього смаку майбутнього вчителя музики передбачає обов'язкове

використання методів діагностики і спостереження за формуванням художнього смаку.

3. Заключний або посткомунікативний етап. На нашу думку, даний етап повинен бути спрямованим на закріплення післядії, отриманої художньої інформації, її впливу на загальний рівень сформованості художнього смаку. На цьому етапі вважаємо за потрібне, приділяти увагу самостійності у творчих задумах, створювати необхідні умови для формування у майбутніх учителів музики необхідного досвіду пізнання власних емоційних реакцій, самооцінки свого ставлення до музики, самоусвідомлення себе як особистості. На заключному етапі формується готовність до сприйняття художньо-музичних образів як основи розвитку художнього смаку. Протягом усього педагогічного процесу важливою умовою є реалізація об'єктивного контролю за рівнем професійних знань студентів, яка забезпечує можливість управління процесом формування художнього смаку майбутнього вчителя музики. Вважаємо за необхідне проводити контрольні вимірювання рівнів сформованості художнього смаку експериментальної та контрольної груп. Для діагностування отриманих даних доцільно використовувати статистичні методи обробки експериментальних даних, прикладні комп'ютерні програми Microsoft Excel, SPSS 10.0 for Windows, у здобутті якісного та кількісного аналізу.

За допомогою методів *роз'яснення і пояснення* розкривається зміст і структура художнього смаку, його компоненти та складові, основні вимоги до вибору художнього твору, його оцінки. Використання цих методів дозволяє розкрити чинники формування художнього смаку майбутнього вчителя музики та зрозуміти критерії, за якими оцінюються художні твори.

Метод переконання є одним із ефективних засобів формування художнього смаку студентів. Використання цього методу дозволяє вплинути на свідомість майбутнього вчителя музики з метою формування у нього певних позитивних уявлень, а також вмінь та навичок оцінювати художній твір.

Метод спостереження за процесом формування художньо-творчих вмінь майбутнього вчителя музики надає можливість педагогу виявити індивідуальні особливості майбутнього вчителя музики, а також простежити динаміку його художньо-естетичного розвитку. Цей метод використовується у процесі групових та індивідуальних занять, концертних виступів, практичної діяльності на заняттях вокального ансамблю, вільного спілкування. Всі отримані дані фіксуються у щоденнику педагогічних спостережень. Дані анкет та інтерв'ювання забезпечують діагностику рівня сформованості художнього смаку студентів.

Метод художньо-виконавського аналізу забезпечує комплексний підхід до вивчення художніх творів. Він спрямований на розкриття їх ідейно-образного змісту за допомогою вивчення виразної семантики художньо-інтонаційної форми і створення виконавської інтерпретації.

Метод вільних асоціацій розширює та поглиблює художнє пізнання творів. Цей метод дає можливість підвищити результативність творчої діяльності завдяки генеруванню нових ідей. Цей метод активно взаємодіє із методом *інверсії*, завдяки якому стає можливим створити нові емоційно-образні риси твору, смислові паралелі, зв'язки між змістом художнього твору і явищами навколишньої дійсності.

Використання *методу «мозкової атаки»* є дуже корисним у випадках, коли студентам важко оцінити художній твір. Цей метод дозволяє виявити та зіставити індивідуальні судження, різноманіття ідей у розв'язанні художньої задачі, а після цього зробити оцінку твору. Метод «мозкової атаки» базується на наступних принципах: взаємодія між студентами у процесі оцінювання художнього твору; віра у творчі можливості товаришів; оптимальне поєднання інтуїтивного та логічного.

Використання *методу проблемної ситуації* передбачає цілісне охоплення студентами художньо-значущого матеріалу, що здійснюється самостійно або під управлінням викладача. Поява позитивних емоцій у

процесі прослуховування художніх творів викликає у майбутніх учителів бажання пояснити художні ідеї у змісті цих творів.

Щодо методу *створення установки на прослуховування музичного твору*, то можна сказати, що, він є важливим чинником формування художнього смаку. Психологічні закономірності, пов'язані з установками, розроблялися такими вченими як Д.Ельконін, І.Фейгенберг, та ін. [274; 242]. Установка являє собою цілісний стан психіки людини, яка визначається взаємодією двох складових: наявність потреби та необхідності її задоволення [247]. Установка здійснює налагодження усіх необхідних сил людини для виконання нею відповідного завдання.

Метод ключових запитань використовується для збору додаткової інформації в умовах проблемної ситуації та для упорядкування вже існуючої інформації з виявлення змісту, сутності та структури художнього смаку; встановлення значущості формування професійних якостей для розвитку художнього смаку майбутнього вчителя музики, а також для закріплення навичок і вмінь адекватного оцінювання художнього твору. Принципіальними вимогами до використання цього методу є такі: проблемність і оптимальність запитань; проблемність завдання повинна знижуватися вдало сформульованими запитаннями; розділення існуючої проблеми на складові «підпроблеми»; кожне запитання має бути стратегічно продуманим.

Сутність *методу аналізу* художніх творів полягає у тому, що майбутній вчитель музики самостійно робить висновки про художній зміст розглянутих творів, а викладач спостерігає і скеровує судження студентів. Використання цього методу слід починати зі знайомих студентам художніх творів, і послідовно переходити до більш складних, не знайомих. Застосування цього методу дозволяє педагогу розвивати у майбутніх учителів музики художньо-творчі навички та уміння.

Метод порівняльного аналізу використовується для створення ситуації, що спрямовує увагу майбутніх учителів музики на запам'ятовування

художніх творів з метою їхнього зіставлення. Вивчення творів дозволяє не тільки інтерпретувати художні твори але й вільно аналізувати їх змістовність.

Слід звернути увагу на такі види діяльності під час формування художнього смаку майбутнього вчителя музики як: *самовиховання, самовдосконалення, самоконтроль*. Вони спрямовані на видалення негативних якостей, а також на формування позитивних, так, в процесі самовиховання, самовдосконалення та самоконтролю майбутнього вчителя музики формуються такі складові діяльнісно-творчого компоненту як: художньо-творчі уміння та художньо-естетична готовність.

Серед *методів діагностування, спостереження та контролю* за формуванням художнього смаку майбутнього вчителя музики є розроблена система кількісних та якісних рівнів показників сформованості художнього смаку, анкети, проєктивне тестування, експертні опитування.

Зазначені педагогічні умови є основою для розробки експериментальної методики організації процесу формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

3.2. Дослідно-експериментальна робота з формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки на заняттях вокального ансамблю

Наступним етапом нашої роботи було проведення формувального експерименту, в процесі якого здійснювалася апробація розробленої методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики.

Метою формувального експерименту є перевірка розробленої ефективної методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

У ході експериментальної роботи вирішувалися такі завдання:

1) дослідно-експериментальна перевірка ефективності формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки на основі визначених педагогічних умов;

2) виявлення динаміки сформованості художнього смаку студентів до використання методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки і після її впровадження;

3) доведення статистичної значущості отриманих результатів.

Відповідно педагогічний експеримент був логічним продовженням теоретичних досліджень і головним засобом перевірки їх достовірності, оцінки ефективності й практичної значущості формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Після завершення констатувального етапу нашого експерименту вихідними методологічними позиціями організації формувального етапу експериментальної роботи були визнані: діяльнісно-творчий підхід у вихованні особистості майбутнього вчителя музики; особистісно-зорієнтований підхід; контекстний підхід в професійній підготовці майбутнього вчителя; створення можливостей для реалізації власної індивідуальності кожного студента; визнання принципової можливості художнього розвитку всіх студентів.

Формувальний експеримент у природних умовах навчально-виховного процесу педагогічного університету дозволив: а) перевірити змістовне та процесуальне наповнення програм з художнього розвитку смаків студентів; б) скоригувати необхідний і достатній мінімум художньо-естетичної інформації з метою формування художнього смаку студентів у процесі навчально-виховної роботи навчального закладу.

Для розв'язання завдань дослідження в межах навчальних програм університету розроблялось відповідне дидактичне забезпечення занять з метою розвитку художнього смаку студентів. Експериментальна робота будувалась з урахуванням послідовності залучення студентів до різних форм творчої діяльності. У процесі практичної роботи було визначено систему творчих вправ та завдань, спрямованих на специфічну діяльність щодо формування смакових оцінок та переваг студентів. На заняттях ми

враховували те, що класичні твори покликані сприяти формуванню розвинутого художнього смаку.

Відповідно до теоретичних положень дослідження про взаємозв'язок творчої діяльності та процесу формування художніх смаків майбутніх учителів музики було розроблено комплекс занять. У роботі провідне місце займала виконавська діяльність, що найкраще відповідає психологічній природі студента, який прагне виразити своє власне «Я» [148], ствердити, з одного боку, свою належність до певної соціальної групи та, з іншого – захистити свою індивідуальність та неповторність.

У формувальному експерименті брали участь 250 студентів різних курсів музичних факультетів, із них 125 належали до експериментальної групи, а 125 – до контрольної групи.

Методика експериментальної роботи проходила у такій послідовності:

- проведення діагностичних зрізів сформованості художнього смаку студентів експериментальної та контрольної груп на всіх етапах формувального експерименту;
- використання розробленої нами методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки в експериментальній групі;
- порівняння початкових і кінцевих рівнів сформованості художнього смаку студентів в експериментальній і контрольній групах.

На початку формувального експерименту особливу увагу ми приділяли відбору студентів експериментальної та контрольної груп. Розроблена нами методика дозволила всебічно врахувати всі суб'єктивні й об'єктивні чинники, що забезпечило надійність експерименту, достовірність здобутих експериментальних результатів.

Форми і методи експериментальної роботи обирались з урахуванням творчого здобутку педагогів у галузі естетичного виховання (Б.Брилін, Л.Коваль Є.Крупнік, В.Леві, В.Мозгот, Є.Таллін [31; 125; 145; 152; 181; 235] та ін.). До початку експерименту студенти Миколаївського державного

університету ім. В.О. Сухомлинського, Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського, Мелітопольського державного педагогічного університету, Херсонського державного університету та Кримського гуманітарного університету мали однаковий рівень сформованості художнього смаку.

В експериментальній групі 12% студентів мали високий рівень сформованості художнього смаку, 60% – були на середньому рівні сформованості художнього смаку, 28% – на низькому рівні. Контрольна група була обрана нами з числа студентів, що мали однакові кількісні і якісні показники (12,8% студентів були на високому рівні, 60,8 % – на середньому рівні, 26,4 % – мали низький рівень сформованості художнього смаку). Формування художнього смаку у студентів з музичною спеціалізацією передбачає організацію спеціальної системи роботи для опанування майбутніми вчителями музики комплексу професійних знань, умінь і навичок. Поетапне проведення експериментальної роботи і реалізація індивідуального підходу до формування художнього смаку студентів, дозволяли поступово формувати необхідні професійно значущі якості особистості вчителя музики.

Дослідно-експериментальна робота з формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки складалася з трьох етапів: передкомунікативного, комунікативного та посткомунікативного.

Однією із форм роботи на початковому (передкомунікативному) етапі була дискусія яка, на наш погляд, була найбільш доцільною у сумісному визначенні сутності і змісту поняття «художній смак», а також у відтворенні студентами основних структурних компонентів і складових художнього смаку. На даному етапі роботи ми також проводили індивідуальні бесіди зі студентами з метою доведення факту про те, що наявність розвиненого художнього смаку та постійне прагнення його вдосконалення є ознакою вихованої, освіченої та духовно розвиненої людини. Під час занять першого

етапу на практичних заняттях з вокальним ансамблем нами було розглянуто, такі проблемні питання: «Чи виховує художній смак духовно розвинену та культурну особистість?», «Гармонійна єдність та досконалість творів», «Що таке поганий смак?», «Чому класична музика живе у віках», «Вплив музики на розвиток та становлення художнього смаку людини», «Еталон краси твору», «Вишуканий смак людини», «Національні особливості художнього смаку», «Вплив масової культури на художній смак молоді», «Вплив релігії на формування художнього смаку особистості», «Різниця між відвідуванням концертів з естрадною музикою і концертів філармонії», «Необхідність формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки». З метою накопичення теоретичного матеріалу про різні галузі мистецтва і мистецькі течії, розвитку загальнокультурного світогляду та ерудиції майбутнім вчителям музики ми запропонували самостійно опрацювати наукову літературу і написати доповіді, твори-роздуми та реферати за темами: «Мистецькі течії»; «Виховний вплив музики»; «Творчі шляхи композиторів»; «Сила звуку»; «Вплив моди та середовища на формування особистісних переживань та смакових переваг»; «Художні смаки різних історичних епох», «Історичний розвиток художнього смаку»; «Поліфонія як засіб реалістичної виразності і чинник музичного формоутворення»; «Загальні властивості європейської хорової музики XVI-XVII століть»; «Гарний художній смак – запорука успіху людини»; «Необхідність формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки»; «Художньо-естетична творчість – як професійна діяльність майбутнього вчителя музики».

Слід зазначити, що вибір тематики для обговорення проблемних запитань і написання доповідей, творів-роздумів та рефератів, зумовлений аналізом анкетних даних, які свідчать про нерозуміння майбутніми вчителями музики сутності поняття «художній смак» та недостатньо глибоке усвідомлення ними необхідності його формування і вдосконалення.

Вважаємо необхідним, особливо відмітити наступний вид роботи зі студентами, розроблений нами на основі методу інверсії: студентам було запропоновано прослухати деякі уривки музичних творів і віднайти те, що могло б зіпсувати чи навпаки покращити ці твори. (В.Моцарт, арія Фігаро з опери «Весілля Фігаро»; О. Глазунов, концерт фа мінор; М.Глінка «Ах ти ніченька»; О.Даргомижський «Пісня рибки»; М.Римський-Корсаков «Не ветер, вея с высоты»; Хачатурян Вальс із сюїти «Маскарад»; Б.Буєвський пісня «На долині туман»; Гулак-Артемівський романс Оксани, пісня Одарки; Ю.Іщенко Сонатіна; С.Людкевич Балада (варіації на тему української народної пісні); В.Заремба «Дивлюсь я на небо»; Січинський «Як почувеш вночі»). На заняттях з вокальним ансамблем зазначений вид роботи сприяв розвитку перцептивних навичок студентів; формуванню вміння аналізувати, глибоко та адекватно сприймати художній твір, а також розвитку вміння образно узагальнювати та емоційно співпереживати його. Зазначений вид роботи був спрямований на формування здатності здобувати естетичну насолоду від художньо-значущого твору, також він розвивав вміння відчувати єдність форми і змісту художнього твору, що є необхідним для становлення професійних вмінь майбутнього вчителя музики сприймати, аналізувати та оцінювати художній твір.

Використання методу інверсії допомагало стимулювати членів групи до переформулювання проблеми з метою осмислення, змушуючи майбутніх вчителів музики звертатися до діалектики аналізу та синтезу. Розв'язання завдань ми робили через формулювання запитань таким чином: «Чому композитор обрав саме такий засіб виразності для відображення музичного персонажу?», «Які інші музичні інструменти можуть відобразити цей твір більш яскраво», «Спробуйте створити протилежну за настроєм мелодію з використанням одних й тих самих слів». З метою стимулювання інтересу до формування художнього смаку і розвитку адекватного сприйняття художніх творів ми відвідували музичні вистави і концерти, а також переглядали відеозаписи відомих опер та балетів з використанням мультимедійного

екрану (П.Чайковський «Пікова дама», «Євген Онегін»; Ж.Бізе «Кармен»; М.Глінка «Руслан і Людмила»; мюзикл «Нотр Дам де Парі»; мюзикли «Чікаго», «Ромео і Джульєтта», «Привід опери»).

Узагальнюючи думки, висловлені студентами під час обговорення переглянутих концертів, вистав та мюзиклів, а також у написаних творах роздумах і доповідях, ми зробили наступний висновок: після проведення передкомунікативного етапу занять із формування художнього смаку майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки ми досягли поставленої мети. Студенти у своїх творах віддзеркалювали ті моменти, про які йшлося в індивідуальних бесідах, на практичних заняттях та дискусіях. Деякі студенти висловлювали думку про те, що «смак потрібно формувати у собі, тому що він об'єднує покоління та охороняє зв'язок між століттями», «смак має вплив на загальний розвиток особистості». Студенти, які обрали темою твору «Гарний художній смак – запорука успіху людини» вважали, що «людині потрібно розвивати художній смак, тому що він є присутнім у багатьох проявах сучасного життя», «художній смак – це оцінювання музичних творів, літературних творів, скульптур, архітектури та інших видів мистецтва». Студенти, які обрали темою твору «Необхідність формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки», зазначили, що вчитель музики, який має сформований художній смак, здатен більш глибоко зрозуміти музику, вміє аналізувати музичні твори, розвиває навички аранжування, імпровізування та створення власної музики. Такий вчитель музики здатний передавати свої знання критеріїв щодо оцінювання прослуханих творів, та давати учням розуміння того, що популярні пісні не завжди є еталоном високо-художньої музики.

З метою перевірки результативності експериментальної методики було проведено два проміжних зрізи на основі експертного опитування. Кількісний і якісний аналізи результатів дослідження свідчать про підвищення рівня сформованості художнього смаку студентів експериментальної групи. Ці дані відображені у таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1

Стан рівня сформованості художнього смаку експериментальної та контрольної груп (I проміжний зріз)

рівні сформованості художнього смаку студентів	Кількість студентів у групах			
	експериментальна група		контрольна група	
	студенти	%	студенти	%
низький	10	8	31	24,8
середній	91	72,8	78	62,4
високий	24	19,2	16	12,8

Аналіз даних першого проміжного зрізу засвідчив, що у студентів експериментальної групи на формувальному етапі експерименту було зафіксовано зростання рівня сформованості художнього смаку, а також підвищення інтересу до художніх творів і вдосконалення власного художнього смаку (Рис. 3.2.1.).

Рис.3.2.1. Динаміка у формуванні художнього смаку (1 проміжний зріз)

Так, після передкомунікативного етапу нами було засвідчено зростання естетичних почуттів, естетичного відгуку на сприйняте, та появи почуттів

художньо-естетичної міри. Це пояснюється тим, що у процесі методичної роботи на передкомунікативному етапі формувального експерименту здійснювався цілеспрямований виховний вплив на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Метою другого (комунікативного) етапу наших занять було формування стійкого інтересу до художньо-естетичних цінностей та вміння здобувати від цього спілкування естетичну насолоду; створення умов для набуття студентами вміння визначати критерії правильного оцінювання музичних творів, а також здатності проводити ретельний аналіз музичного твору. Отже, головними завданнями даного етапу були:

- розвиток аналітичних вмінь та навичок, що сприяють розкриттю образного змісту музичного твору;
- усвідомлення ролі й значення засобів музичної та виконавської виразності;
- навчання аргументованим оцінним судженням за допомогою вибору обґрунтованих словесних засобів;

Якщо у передкомунікативному етапі формувального експерименту основними формами роботи були бесіди, практичні заняття з вокальним ансамблем, дискусії, відвідування концертів, музичних вистав, перегляд відеозаписів, то комунікативний етап методичної роботи характеризувався використанням таких видів діяльності зі студентами: практичні заняття з вокальним ансамблем, робота за комп'ютером з використанням музично-прикладних програм, обмін думками, робота з науковою літературою.

Серед методів, які ми використовували на заняттях слід відзначити: метод створення установки на прослуховування музичного твору, метод спостереження за музикою, метод відбору музичного твору, метод вільних асоціацій, метод самовдосконалення та самовиховання, емоційно-смісловий, порівняльний, структурний та виконавський аналіз, метод тематичного добору, метод художньо-виконавського аналізу, методу «мозкової атаки», методу оцінного аналізу.

Аби студенти після завершення наших занять з вокальним ансамблем могли пізніше оцінити розвиток власного художнього смаку, ми запропонували їм завести щоденники вражень, де майбутні вчителі могли висловлювати свої враження про відвідування вистав, концертів, прослуховування музичних творів різних за жанром, перегляд опер і балетів за допомогою відеозаписів, про власне виконання вокальних та інструментальних творів. Переглядаючи щоденники вражень студентів на початку другого етапу експериментальних занять, ми помітили значне збільшення словникового запасу у порівнянні із даними констатувального експерименту. Словесні засоби, за допомогою яких майбутні вчителі музики виражали власні переживання і відчуття вже не обмежувалися штампами «сучасна музика», «класична музика», «гармонійна», «цікава». Використання різних за характером словесних засобів, адекватні відгуки про прослухані та переглянуті художні твори свідчили про поступове підвищення рівня сформованості художнього смаку. Така якісна зміна опису вражень відображала усвідомлення майбутніми вчителями музики недоцільності використання шаблонних висловів для надання оцінки прослуханому та побаченому. На нашу думку, використання методів переконання, методу особистої аналогії і ключових запитань дали можливість майбутнім вчителям музики зрозуміти, що судженнями «сподобався» чи «не сподобався» можна лише виявити факт набуття задоволення чи незадоволення від сприйняття творів, студенти усвідомили, що цей факт не є показником якості та сформованості художнього смаку. Життєвий досвід та досвід музично-естетичний зумовлюють розвиток художнього смаку майбутнього вчителя музики, його здатність до висловлювань про музично-прекрасне, встановлення шкали оцінок музичних творів, починаючи з простих «подобається чи не подобається», переходячи до доказових та аргументованих висловлювань. Саме вмінню доказово аргументувати свої думки з приводу музичного твору потрібно навчитися. Музичний досвід можна якісно наповнити, завдяки цій властивості ми можемо проводити

педагогічне управління якісним та кількісним насиченням музичного досвіду особистості. Фактичні данні доводять, що цей процес відбувається під час насичення художньо цінними музичними враженнями, а також під час оптимальної повторюваності цих вражень [184, 354].

На практичних заняттях з вокальним ансамблем ми підводили студентів до думки про те, що оцінювальна діяльність художньо-естетичної значущості у процесі професійної підготовки повинна засновуватися на чіткому розумінні критеріїв відбору музичного твору. На наших заняттях ми обмінювалися думками зі студентами з метою визначення комплексу критеріїв оцінювання музичного твору, для виконання цього виду роботи дуже корисними були метод «мозкової атаки» і метод ключових запитань. Ми заохочували студентів до осмислення та роздумів з приводу того, що може стати критерієм відбору гарного чи поганого твору, з цією метою ми створювали такі завдання:

1. Дайте відповіді на запитання:
  - Що таке гарний музичний твір?
  - Що таке художність у творі?
  - Чи є задоволення від твору основною ознакою гарного смаку?
  - Чи важливою є форма у визначенні краси твору?
2. Прослухайте наступні фрагменти, опишіть свої враження (фортепіанний концерт №1 e-moll Ф. Шопен, М. Глінка «Сади Чорномора» з опери «Руслан і Людмила», М.Мусоргський «Пісня шинкарки» з опери «Борис Годунов», М.Леонтович Обробки українських народних пісень: «Щедрик»; «Дударик»; «Ой з-за гори кам'яної», Г.Свірідов «Роняє ліс».
3. Прослухайте наступні фрагменти та скажіть які настрої вони навіюють, обґрунтуйте свою думку. («Прелюд пам'яті Т.Шевченка» Я. Степового; Й.С.Бах Ф.Бузони «Хоральна прелюдія» фа мінор; Д.Шостакович «вальс – жарт»; Ц.Кюї «Лялечки»).

Виконання вищевказаних завдань підводило студентів до думки, що існує значна кількість критеріїв відбору, аналізу та оцінювання творів. Після

завершення роботи із завданнями ми допомогли студентам відокремити критерії за якими відбувається відбір гарних та поганих творів. Після виконання низки завдань на порівняння творів різних за жанром, стилем, часом написання студенти самостійно дійшли висновку про те, від якості виконання твору залежить його оцінка, тобто це і є одним із критеріїв відбору гарного твору. Ми допомогли студентам також визначити такі критерії відбору гарного музичного твору як гармонійність, форма твору, взаємозв'язок його частин, правдивість та єдність його сюжету.

Слід зауважити, що на даному етапі роботи ми пропонували завдання, що були більш складними у порівнянні з першим (передкомунікативним) етапом. Якщо на першому етапі студенти вчилися сприймати музичні твори на емоційному рівні, то на другому (комунікативному) етапі вони навчалися аналізувати прослухані музичні твори.

Під час проведення усіх видів музичної діяльності ми відмічали рівень розвитку основних музичних здібностей студентів (музичний слух, ритм та пам'ять), творчої активності, а також визначали ступінь емоційної чутливості, наявність музичної потреби, стійкість та спрямованість музичного інтересу, рівень розвитку художнього смаку. Результати спостережень ми заносили у таблиці, складені з урахуванням навчальної програми. Організаційно-методична робота із формування музично-творчих здібностей та художнього смаку студентів проходила таким чином: емоційно – організаційний (виховання емоційно-естетичних реакцій, адекватних змістовній стороні творів мистецтва, розвиток чуттєвої сфери студентів), образно-смысловий (перехід від емоційного сприйняття мистецтва до аналітичного, робота над внутрішньою формою музичного твору та контекстом), творчо-інтерпретаційний (безпосередня вокально-творча діяльність з елементами особистісної оцінки).

Відомо, що сприйняття і спостереження за музикою має значний вплив на підвищення рівня сформованості художнього смаку. На наших заняттях з вокальним ансамблем ми часто використовували метод спостереження за

музикою та метод установки на прослуховування музичного твору, де ми вчили студентів спостерігати та аналізувати прослухане. Серед завдань, які ми надавали студентам, можна зазначити наступні:

1. Прослухайте музичні фрагменти, занотуйте враження від прослуханих фрагментів у свої щоденники; (музичні фрагменти: фрагмент з опери «Нещастя від карети» В. Пашкевича; «Камарінська» М.Глінка; «Поєма екстаза» А.Скрябін; «Пікова дама» П.Чайковський).
2. Знайдіть музичні засоби, які допомогли композитору виразити співвідношення тенденції до звинувачення з ліричною чуттєвістю в опері В.Пашкевича «Нещастя від карети»;
3. Поясніть жанровий зміст твору; виділіть психологічні особливості; зверніть увагу на контраст ті інтонаційну єдність тем у творі М.Глінки «Комаринська»;
4. Проаналізуйте філософську глибину і соціальну гостроту змісту опери П.Чайковського «Пікова дама», надайте приклади музичних засобів виразності у розкритті конфлікту психологічної трагедії;
5. Знайдіть та поясніть особливості протиставлення та взаємопроникнення ліричного й героїко-вольового початків у «Поємі екстазу» А. Скрябіна;

Використання методу передбачення та прогнозування сприяло розвитку вміння більш об'єктивно оцінювати музичний твір. Так, студенти на початку прослуховування певного твору намагалися передбачити його кульмінацію, завершення та головну ідею, тобто їм було запропоновано правильно спрогнозувати те, що закладено у твір мистецтва. Такий вид роботи прищеплював вміння стратегічно і тактично знайти необхідність у створенні певного твору мистецтва. Він також сприяв розвитку інтуїції та стратегічного художнього мислення.

Будь-яке передбачення засновується на прогнозуванні, метою прогнозу є здобуття науково обґрунтованих тенденцій розвитку чи змін керованого об'єкту. Навчившись робити прогнози, майбутні вчителі музики зможуть передбачувати напрями того чи іншого музичного жанру, таке вміння

надасть можливість спрямовувати розвиток художнього смаку їх майбутніх вихованців належним чином.

Вплив музичного твору на слухача великою мірою залежить від виконавця, розвитку в нього емпатії, тобто здатності відчувати іншу людину. Виконавець лише тоді пройметься настроєм музичного твору, глибоко усвідомить вчинки героїв, якщо він сам може активно відгукуватись на явища оточуючого світу. Співпереживати – це означає не лише вміти розділити з іншими свої почуття, настрої, страждання, а й дивитись на оточуючий світ очима іншого індивіду, вміти приймати близько до серця найтонші порухи його душі, зробити їх своїм особистісним інтересом, потребою власної індивідуальності.

Тренування такого емоційного стану як емпатія та розширення музично-емоційної сфери здійснювалося за допомогою вербально-комунікативного прийому. За основу ми обрали слово «патріотизм». Студентам було запропоновано внутрішньо продумати та дати відповідь на такі запитання:

1. Хто такий справжній патріот?
2. Якими рисами володіє патріот?
3. Назвіть українських патріотів.

Основним прийомом у формуванні емоційної сфери майбутніх вчителів музики ми вважаємо музично-перцептивний прийом, сутність якого полягала у прослуховуванні спеціально відібраних музичних творів (арія князя Ігоря із опери «Князь Ігор» О.П. Бородіна; фрагменти з опери «Війна та мир», кантата «Олександр Невський» С.С. Прокоф'єва; арія Богдана Хмельницького з опери «Богдан Хмельницький» М. Лисенка; М.Глінка «Патріотична пісня»).

У процесі прослуховування цих музичних творів ми пропонували студентам виконати наступні завдання:

1. Створіть словесний портрет патріота.

2. Прослухайте даний музичний фрагмент та скажіть до яких героїв патріотів ця музика теж підходить.

3. Опишіть настрій, який навіює даний музичний фрагмент, до чого кличе ця музика.

4. Назвіть засоби музичної виразності, які використовує композитор для передання почуттів патріота та захисника країни.

Сприйняття музичного твору – це глибоко індивідуальний творчий процес, який залежить від багатьох суб'єктивних чинників. На відміну від наукового пізнання, яке не допускає багатозначності, художнє сприйняття ґрунтується на іншій основі. Виконання музичного твору виявляє цікаву особливість, коли його об'єктивний зміст вступає в об'єктивну взаємодію з певною суб'єктивністю засвоєння змісту виконавцем. А тому мистецький вплив на нього залежить, з одного боку від естетичної цінності самого твору, його об'єктивних можливостей, а з іншого – від особливої культури виконавця, його попиту, потреби, художнього смаку. У кожної людини своє бачення твору, власна система моральних і духовних цінностей. Отже спілкування з твором може бути тільки тоді успішним, коли активізується життєвий досвід, творча уява, емоційна та образна пам'ять людини. Чим глибше проникає виконавець в художні образи, тим яскравіші його уявлення, тим глибші можуть бути й образні узагальнення.

Під час наших занять з вокальним ансамблем ми намагалися довести до студентів думку про те, що художній твір – це водночас замкнена й відкрита система функціонування. Саме ця особливість дає підставу називати його незавершеною завершеністю (досконалістю). Він завершений як явище мистецтва, як внутрішня структура, як єдине художнє ціле з конкретним змістом і певною формою організації, зумовленою логікою митця. У той же час він відкритий для виконавця, його думок, асоціацій, уявних образів, картин, бо смислове ядро музичного твору не є чимось застиглим, нерухомим, раз і назавжди даним. Спроба встановити художню цінність музичного твору безвідносно до сприйняття цього твору приречена на

невдачу, тому що твір є художнім чи нехудожнім, першорядним чи другорядним лише в свідомості того, хто його виконує; це він відкриває в ньому красу, це він створює в ньому «ідею», про яку часто і не підозрює митець. Особливість мистецтва полягає у тому, що воно не лише відтворює найрізноманітніші сторони життя людини, а є безпосередньо зверненим до неї, до її внутрішнього світу, її думок і почуттів. Воно здатне обростати новими асоціаціями, а тому й допускає багатоваріантність виконання.

Комунікативний етап методичної роботи з формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки передбачав використання методу вільних асоціацій та методу інверсії. Нами було зазначено, що на етапі генерування нових ідей за допомогою використання асоціацій підвищується результативність творчої діяльності. У майбутнього вчителя в процесі народження вільних асоціацій встановлюються неординарні зв'язки між тим, що він відчуває під час прослуховування нового музичного твору та тим, що він відчував у минулому.

Отже, з метою розвитку творчої уяви, здатності зіставляти художній образ із художнім ідеалом; розуміння якості і змістовної узгодженості естетичних і художніх оцінок; розвитку відчуття міри у процесі відбору найбільш характерних художніх фактів і явищ; ми пропонували студентам створювати асоціації та графічно відображати те, що вони почули.

Кожна стадія розвитку художнього смаку студента є якісно різною, маючи свої переваги і свої обмежені можливості. Нові акценти сприйняття музичних творів, зумовлені художнім розвитком студентів, диктують і нові методичні підходи до їх виконання. Таким чином, аналіз музичного твору повинен будуватися, з одного боку, з урахуванням особливостей сприйняття мистецтва студентами певного курсу, їхніх знань, потреб, з іншого – з урахуванням перспективи професійного розвитку.

В ході роботи з'ясувалося, що студенти одних і тих самих курсів здебільшого є помітно різними за характером відтворюючої уяви,

асоціативного мислення, пам'яті, творчими здібностями, емоційною вразливістю, особливостями сприймання художніх творів різних жанрів, виконавчими здібностями і інтересами. Це пояснює той факт що майбутні вчителі музики по-різному проявляють своє ставлення до художніх творів.

Закономірно, що один і той самий художній твір може не однаково сприйматися. Істотним недоліком виконання музичного твору є неувага до специфіки мистецтва, природи образного узагальнення. Виконання студентами музичних творів далеко не завжди викликає в них глибокі душевні переживання. Тому під час підготовки до занять ми мали основне завдання викликати у студентів відповідні емоції, естетичні реакції, що посилювали би вплив музичних творів на них з метою подолання надмірного раціоналізму оцінних суджень студентів. Оскільки художні явища засвоюються так само, як і логічні поняття, в результаті чого не викликають у студентів належного інтересу, ми не використовували такі методи впливу та прийоми роботи, які розраховані переважно на інтелектуальне навантаження студентів. Зауважимо, що за допомогою методу спостереження ми виявили, що недостатнє врахування специфіки мистецтва породжує суперечність між характером музичного матеріалу і способами донесення його до свідомості студентів.

Отже, для того, щоб набути вміння повноцінно та аргументовано доводити свою думку про прослуханий музичний твір, треба вміти робити аналіз цього твору, розглядаючи усі критерії щодо його оцінювання. Такому вмінню ми намагалися навчити майбутніх вчителів музики під час наших занять. Приступаючи до аналізу музичного твору, ми відмічали, що тлумачення змісту твору не може лише зводитися до розшифрування його асоціативно-зорового ряду. Такий рівень сприйняття залишає нерозкритими емоційно-виражальні можливості твору. Для повного розуміння музики треба вчитися емоційно та інтелектуально реагувати на неї.

Ми зазначали, що виконавець музичного твору є ланкою між композитором та слухачем, але виховати гідних слухачів здатен лише той

вчитель, який самостійно навчився якісно оцінювати музичне мистецтво. На заняттях з аналізу музичних творів ми домагалися виходу сприйняття майбутніх вчителів на емоційно-виразний рівень, за найпростішими «звукотображеннями» ми вчили їх вбачати прояви внутрішнього світу людини. Ми пропонували студентам переходити від стихійно-емоційного до аналітичного сприйняття, з цією метою ми використовували різноманітні завдання:

- Порівняйте зміст двох опер «Севільський Цирюльник» Дж.Россіні та «Весілля Фігаро» В.Моцарта;
- Знайдіть спільне в образах цих двох опер;
- Зіставте два образи: Дон Жуана з опери «Дон Жуан» В.Моцарта та Євгенія Онегіна з опери «Євгеній Онегін» П.Чайковського;

Наступним періодом з навчання аналізу музичних творів був розгляд понять мовних та музичних функцій інтонації. Так, ми розповідали про характеристичну, емоційну, логічно-сміслову, синтаксичну та жанрово-ситуаційну функції. Разом із студентами нами було з'ясовано, що завдяки мовній інтонації можна зробити висновок про унікальність художнього персонажу. Однак, стислість та виразність музичної інтонації дають можливість більш яскраво уявити художній образ персонажу у його біологічній та соціальній єдності. Наступне завдання доводило цей факт:

- Прослухайте та скажіть як через інтонацію композитор передає характер своїх персонажів «Титулярний радник» О.Даргомижського.

Жанрово-ситуаційну функцію інтонації ми визначали, розглядаючи різні за жанром музичні твори. Був відмічений той факт, що у жанровій характеристиці можуть виявитися соціально-історичні та національні риси особистості. (дуєт «Одарки та Карася» з опери «Запорожець за Дунаєм» С.Гулак-Артемовського).

Із накопиченням інтонаційного досвіду студентів ми поступово звертали увагу й на інші аспекти інтонації: тембр, динаміку, артикуляцію, фразування. Майбутні вчителі музики привчалися творчо осмислювати

музичну інтонацію як синкретичне ціле, робити різну інтерпретацію творів, що є необхідною умовою формування художнього смаку та художнього мислення. Вагому увагу ми приділяли проблемному методу, який надавав можливість майбутнім вчителям зіставляти музичні твори з іншими творами мистецтва, виявляючи різноманітність жанрів, стилів та форм. На наших заняттях ми розповідали студентам про гармонійну єдність, виражальну роль ладу, специфіку ритму у деяких видах мистецтв, мелодико-синтаксичні структури та формоутворюючу роль фактури. Набуті теоретичні знання із аналізу музичних творів активізували та організували художнє сприйняття студентів. Оволодіння методикою аналізу дало можливість інтегрувати свої знання та вміння в інших видах мистецтв.

Під час виконання практичних завдань студенти експериментальної групи виявляли творчу ініціативу: їхня діяльність відзначалася комплексним підходом до застосування теоретичних знань, музичних навичок і вмінь. Студенти експериментальної групи, згідно думок незалежних експертів, на відміну від студентів контрольної групи добирали високо-художні твори музичного мистецтва для навчально-виховної роботи під час їхньої практичної діяльності. Цей факт свідчив про докорінні зміни, які відбулися у творчій свідомості, почуттях діяльності майбутніх вчителів музики (табл. 3.2.2).

Таблиця 3.2.2

Стан рівня сформованості художнього смаку експериментальної та контрольної груп (II проміжний зріз)

рівні сформованості художнього смаку студентів	Кількість студентів у групах			
	експериментальна група		контрольна група	
	студенти	%	студенти	%
низький	6	4,8	28	22,4
середній	84	67,2	79	63,2
високий	35	28	18	14,4

Аналіз результатів показав, що студенти експериментальної групи мали такі показники: на високому рівні формування художнього смаку були 28% студентів, на середньому рівні – 67,2% студентів, на низькому залишилися 4,8%. Студенти контрольної групи мали наступні показники: на високому рівні моральності були 14,4 % студентів, на середньому рівні – 63,2% студентів, на низькому – 22,4% студентів.

Після проведення комунікативного етапу нами було засвідчено зростання рівня асоціативного мислення, поява адекватного та повноцінного сприйняття художнього твору, підвищення ступеня розвиненості художнього чуття та вміння оцінювати художній твір (Рис. 3.2.2).

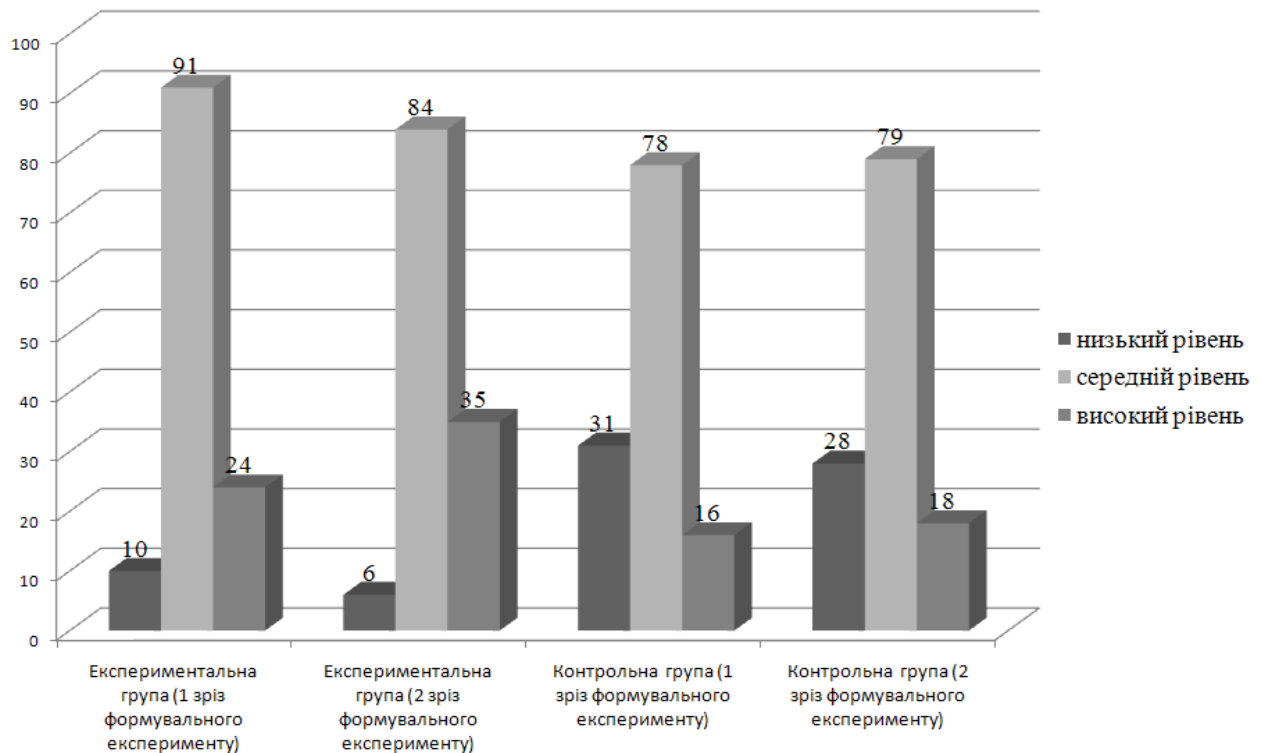

Рис. 3.2.2. Динаміка у формуванні художнього смаку (II проміжний зріз)

Це пояснюється тим, що у процесі методичної роботи на комунікативному етапі формувального експерименту здійснювався цілеспрямований виховний вплив на художнє сприйняття музичних творів майбутнім вчителем музики у процесі професійної підготовки.

Після завершення занять другого етапу ми разом із майбутніми вчителями музики дійшли висновку, що, з одного боку, в свідомості виконавця відбивається те коло думок і почуттів, яке безпосередньо запрограмоване самим автором, а з іншого – у процесі спілкування з твором народжуються нові думки, почуття. Тому у кожного виконавця існує своє бачення задуму композитора, яке зумовлюється багатьма чинниками – розвитком емоційної сфери, життєвим досвідом виконавця, його ціннісними орієнтирами, установками, своєрідністю духовного світу.

Метою третього етапу (посткомунікативного) формувального експерименту була перевірка результативності формування художнього смаку майбутнього учителя музики. Залучення студентів до різноманітних форм музично-творчої діяльності склало основу методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Поступове ускладнення завдань даного етапу передбачало: стимулювання творчого пошуку; формування імпровізаційних вмінь та навичок студентів; розвиток творчої активності, що визначається змістом самодіяльності; формування здатності до організації професійної діяльності відповідно до законів гармонії та краси. Слід зазначити, що специфікою посткомунікативного етапу є спрямування педагогічних зусиль на розвиток художньо-творчих умінь.

Зіставлення музичних творів різних за жанрами під час проведення занять актуалізувало інтерес студентів до багатства форм виявлення прекрасного у мистецтві та дійсності. Центральною ідеєю дослідження ми прийняли положення про те, що саме в творчій діяльності особливо успішно можна сформувати художній смак майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

У процесі практичної роботи третього етапу занять нами було визначено систему творчих вправ та завдань, спрямованих на специфічну діяльність щодо закріплення сформованості смакових оцінок та переваг студентів:

- тренінгові вправи: на розвиток асоціативності, словесний опис музичних вражень, усний опис творів образотворчого мистецтва.
- ігрові прийоми: різні модифікації творів за заданими римами, ігри в рими, ігри на формування вмінь добирати мелодію, порівняння «Що на що схоже»;
- завдання на індивідуалізацію смакових переваг (робота з декількома творами на одну тематику), творчі роботи на основі особистих спостережень, спогадів, переживань, розповіді про побачене, дослідницькі описи, складання художньої автобіографії (ретроспективний аналіз власних пристрастей у мистецтві);
- творчі роботи, імпровізації, аранжування тощо;
- творчі роботи в позиції «співавтора» (завдання на порівняння власних художніх рішень з авторськими, порівняння різних інтерпретацій, завершення музичного твору);
- творчі роботи на жанрову стилізацію.

Ми систематизували зазначені прийоми та методи роботи та дійшли висновку про те, що розвиток художнього смаку має більш тісний зв'язок між музично-емоційною чутливістю, потребою, інтересом та рівнем розвиненості творчих вмінь та найменшу кореляцію між художнім смаком та музичними здібностями.

При регулярному зверненні до музичної творчості значно зростає роль самостійного втілення задуму, посилюється прагнення до рівнодії об'єктивного та суб'єктивного моментів теми, стає гнучкішою гра уяви, значно збільшується кількість музичних асоціацій, естетичних оцінок, підвищується рівень художньо-музичної реалізації теми.

Таким чином, акцентоване педагогічне управління музичною діяльністю, органічний зв'язок сприйняття і творчої діяльності дозволяє студенту поступово засвоювати елементи музичної оцінювальної діяльності, вдосконалювати власні творчі здібності.

Звернення до рефлексивного потенціалу студентів референтної групи сприяло формуванню толерантності суджень, закріпленню впевненості у самоцінності кожної думки майбутніх вчителів та вмінні захищати свою позицію у культурному діалозі. Створенню стійких соціокультурних форм художнього смаку студентів сприяло їх включення до різноманітних форм навчально-виховної роботи учбового закладу.

Питання розвитку та активізації художнього смаку є актуальним на факультетах мистецтв через те, що художні переваги наших студентів не завжди відповідають професійним вимогам, які постають перед майбутнім вчителем музики. На практичних заняттях з вокальним ансамблем ми вважаємо можливим розвивати та активізувати художні смаки студентів, намагаючись дійти у цьому позитивних результатів шляхом:

- 1) прищеплення вокально-технічних навичок;
- 2) роботи з репертуаром;
- 3) сольних виступів у концертах;
- 4) роботи у студентській науковій спілці;
- 5) практичної діяльності з постановки голосу зі студентами молодших курсів;
- 6) співу художніх творів із власним музичним супроводом;
- 7) використання інноваційних технологій на заняттях вокального ансамблю.

Розглянемо як кожний із зазначених шляхів сприяє розвитку смаку студентів.

1. Для розвитку у студентів співацьких навичок ми використовували ті психічні процеси, які виникають під час співу. Ці процеси ми зуміли розвинути та за їх допомогою впливати не тільки на формування співацьких даних, а ще й на художній смак студента. Психічні процеси розподіляються на 3 сфери: пізнавальна (увага, сприйняття, відчуття, уявлення, пам'ять, мислення), волюва та емоційна.

Увага студента на заняттях вокального ансамблю залежала від того, наскільки ці заняття були продуманим у плані методики та їх організації. Це створювало творчу атмосферу роботи. Наші пояснення та поставлені перед майбутнім вчителем музики завдання повинні були бути зрозумілими, доступними та конкретними. Спокійна ділова атмосфера була обов'язковою вимогою до виконання завдань, що мобілізували та розвивали увагу, без цього успішне засвоєння навички було неможливим.

Для зосередження уваги на початку занять ми використовували нескладні розспівані вправи, часто із складним конкретно-смісловим текстом чи підтекстом.

Такі вправи окрім м'язового завдання включали й емоційне, що швидко активізувало нервову систему, інертність якої ми повинні були подолати для виконання наступних ускладнених завдань. В активізації процесу формування художнього смаку значне місце належить відчуттям. Людина сприймає свій спів за допомогою слухових та м'язових відчуттів. Вони є необхідними помічниками у формуванні звука, саме тому ми їх фіксували та розвивали. Розвитку слухових відчуттів майбутніх вчителів музики сприяло включення до занять вправ без супроводу мелодії, спів творів без акомпанементу, спів в ансамблях та постійне привертання уваги студента до власного слухового контролю. Для розвитку м'язових відчуттів, які виникають під час співу від резонаторних, вібраційних та дихальних явищ, ми використовували зазначені методичні прийоми:

- прийом німого звучання («мичання», «ничання») приводив студента до відчуття головного резонування;
- прийом позіху – до відчуття округлення звука та свободи горла;
- прийом співу «ніби з грудей» – до грудного резонування;
- прийом «відправлення звука уперед» – до руху дихального струменя та ін.

В залежності від необхідності активізації роботи того чи іншого органу ми зуміли активізувати відчуття, які допомагали нам формувати вокальні навички.

Формування художнього смаку передбачає й розвиток уяви студентів, яка допомагала нам під час роботи не тільки із вокальною технікою, але й з образом художнього вокального твору. На заняттях ансамблю ми постійно намагалися пробудити уяву студентів, використовуючи яскраву образність. Наприклад, рекомендації вокального вдиху прийомом «понюхати квітку», при фонації округлити тіло у роті, відчуті радість під час співу та ін. допомагали активізувати роботу голосового апарату майбутнього вчителя музики. Ми спонукали студентів уявити, побачити «внутрішнім зором» реальний образ, ясно уявити, до кого та чому вони звертали слова твору, уявити ситуацію, відображену у цьому творі. Таким методичним прийомом ми розвивали уяву, необхідну для творчої діяльності майбутнього вчителя музики.

Великого значення для формування художнього смаку майбутнього вчителя музики мали його вольові якості. Відомо, що з особистістю активною та вольовою педагогу вдається швидко налагодити творчий контакт. Складніше працювати із студентами в'ялими та інертними. Вони не можуть активно долати труднощі, пов'язані з напругою під час розвитку співацьких навичок. Саме тому, ми намагалися зосередити увагу таких студентів, використовуючи ті методичні прийоми, що активізували їх волю та допомагали досягти позитивних результатів у формуванні художнього смаку. До таких прийомів ми відносимо вимогу обов'язкового виконання студентом правильних м'язових дій під час співу – форми роту, стану язика, артикуляції, співацького дихання. Виконання цих дій є проявом волі студента, для досягнення правильних результатів студенти копіювали дії викладач. Нами була підібрана система вправ, метою яких було активізування в'ялих органів голосового апарату на *staccato*, *marcato*, тверда атаку, а також вправи на підбір відповідних приголосних у словесних

текстах. Спроможність до здійснення завдання, його ясність та усвідомлення допомагали студентам досягти позитивних результатів та вселяли впевненість у свої сили. На заняттях вокального ансамблю ми намагалися бути терплячими, тому що спокійний тон роботи педагога, його вказівки і поради заохочують студентів до активної творчої діяльності, сприяють проявам співацьких навичок і художньої виразності.

2. Фундаментом для розвитку художнього смаку студентів у вокальному ансамблі є репертуар, тому дуже важливим є те, щоб він складався з найкращих зразків музичних творів, та був зрозумілим студентам. Спеціально підібраний високохудожній репертуар, який відображав конкретні художні образи у значній мірі сприяв свідомому та емоційному його виконанню. Твори, що знаходилися в репертуарі повинні були також відповідати якостям, що сприяють не тільки вокальному, але й художньому розвитку студентів.

У своїй практиці ми звичайно використовували визначену методику роботи, яка активізувала мислення студента, уяву та «бачення». Таким чином, після ознайомлення із твором ми аналізували поетичний текст та музику, встановлювали їх спільність, визначали характер музичних образів, логічні акценти й кульмінації, тобто окреслювали художньо-виконавчий малюнок. Виявляючи важкі місця, ми розроблювали спеціальну методику роботи з ними. Аналіз й виконання твору вимагав від студента використання теоретичних та художньо-виразних знань на практиці, що змушувало його проявляти творчу ініціативу та емоційну чутливість. Для кращої активізації цих проявів ми користувалися виразною декламацією тексту, вигадкуванням монологів під час вступів, програшів, показом окремих фраз та ін. На наш погляд жанрове різноманіття репертуару допомагало студенту краще проявити та розвинути художній смак.

3. Виступи вокального ансамблю студентів на концертах були однією з найважливіших умов формування художнього смаку майбутнього вчителя музики та активізації його творчої діяльності.

Підготовка до відкритих концертів давала нам велику можливість у розвитку художнього смаку студентів. Студенту, який не має вокально-розвиненого голосу та артистизму, і має невелику вокальну підготовку потрібно провести велику підготовчу роботу перед виходом на сцену, яка включає до себе вміння триматися на сцені.

Для створення творчого настрою під час виконання ми відштовхувалися від слова, яке стимулює думку. Виконавець перед початком співу повинен був мислено промовляти слова, що настроювали його на характер виконання твору. Під час підготовки до виступу ми окреслювали ці конкретні слова, відтворюючи дію та образ твору, промовляли їх уголос, шукали бачення та можливості перевтілення. В цій роботі великою була роль нашого емоційного впливу та прагнення розбудити уяву студентів.

4. Участь у вокальному ансамблі сприяла прояву зацікавленості студентів до науково-методичної роботи, навчання творчому мисленню, збагаченню їх знань в області вокального мистецтва та формувала їх художній смак.

Робота у вокальному ансамблі формувала й навички самостійності у дослідженні творів та літератури з вокального мистецтва.

Теми доповідей підбиралися з урахуванням інтересу студентів до науково-методичної роботи та зв'язку предмета з практичною діяльністю майбутнього вчителя музики в загальноосвітній школі. Наприклад:

1. Видатні співаки сучасності.
2. Творчі портрети видатних українських співаків.
3. Пісні для дітей та юнацтва Е.Бриліна.
4. Дитяча пісенна творчість українських композиторів.
5. Розкриття теми патріотизму у пісенній творчості українських композиторів.
6. Вокальна робота в школі та завдання учителя музики;
7. Розвиток активності та інтересу до співу у дітей початкових класів;
8. Форми та методи вокальної позакласної роботи зі школярами;

9. Робота із шкільною піснею та ін.

Для повного розкриття змісту доповіді студенти самостійно підбирали та ілюстрували музичний матеріал, до якого належали записи, що підбиралися із фонотеки кабінету звукозапису та показ їх практичної роботи з дітьми в школах, а також виступи ансамблю. Така форма роботи в вокальному ансамблі заохочувала велику кількість учасників та викликала інтерес в експериментальній групі.

5. Студентам старших курсів, які мали відмінні вокальні дані, добре встигали із предметів мистецького спрямування, проявляли велику зацікавленість до творчої діяльності, ми надавали можливість використовувати знання, здобуті на практиці. У нашій присутності, а іноді й самостійно студенти старших курсів займалися постановкою голосу студентів молодших курсів, де вони мали можливість практично використовувати знання з вокалу та принципи роботи із вокальним ансамблем, користуватися різноманітними методичними прийомами для прищеплення вокальних навичок та виправлення недоліків в інших, аналізувати здобуті результати та консультуватися з нами у ході роботи.

Ця практика дозволяла студентам накопичити необхідний методичний досвід викладання, розвинути самостійність суджень, підібрати та систематизувати для себе запас вправ та творів, що може стати у пригоді у майбутній професійній діяльності.

6. Говорячи про формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки, необхідно розглянути таку форму роботи вокального ансамблю, як спів під власний акомпанемент.

Ми помітили, що спів під власний акомпанемент ускладнювався тим, що втрачалися зовнішні виразні засоби: наочність артикуляції, виразності міміки та повної свободи корпусу. Тому ми вирішили, що студентам потрібно було максимально активізувати роботу голосового апарату, шліфувати дикцію та знаходити яскраві виразні засоби у музиці.

Цього ми досягали шляхом ретельного аналізу творів з визначенням їх характеру, темпу, виконавчого малюнку й художньої виразності. Великої уваги на цих заняттях приділялося активізації роботи артикуляційного апарату, розставленню логічних наголосів у словах, поясненню смислових акцентів у фразах. Для активізації свободи виконання пісні під власний акомпанемент ми пропонували майбутнім вчителям музики спочатку вивчити супровід напам'ять, для того щоб привернути увагу студентів до виконання вокально-технічних і художніх завдань. Включення пісень під власний акомпанемент привчали студентів до постійної та серйозної роботи із формування власного художнього смаку.

7. Найбільш цікавою формою роботи під час формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки було використання інноваційних технологій. Так, за допомогою спеціального комп'ютерного обладнання для запису і прослуховування музики, електричного фортепіано та інших інструментів, студентам була надана можливість створювати фонограми і записувати свої власні музичні твори, що підлягали подальшій обробці у спеціальних комп'ютерних програмах. Ознайомлення із такими основними комп'ютерними прикладними програмами, як «Nuendo», «Cakewalk» та «Adobe Audition 2.0.» дозволило майбутнім вчителям музики більш ретельно аналізувати музичні твори, обробляти музику за власним смаком, створювати різні за жанром музичні композиції. Так, прослуховуючи один й той самий твір у виконаннях різних видатних співаків, майбутні вчителі вчилися відокремлювати голоси співаків від акомпанементу, для того щоб почути найтонші відтінки вокального співу. Студенти також працювали із синтезуванням різних голосів, та вчилися створювати «ідеальний» голос. Запис музичних творів у власному виконанні спонукав майбутніх вчителів музики до аналізу власних вокальних навичок. Такий аналіз об'єктивно відображав недоліки та переваги вокального співу студентів. На заняттях з використанням інноваційних технологій студенти мали можливість відтворювати свої музичні імпровізації за допомогою

комп'ютерних програм, а також прослуховувати, змінюючи супровід різних музичних інструментів.

Під час наших занять ми також використовували відеокамеру для зйомок вокальних творів у виконанні студентів. Такий вид роботи дозволив студентам більш об'єктивно проаналізувати свою поведінку на імпровізованій сцені та дати оцінку своєму виконанню (артикуляції, дикції миміці, вокальним рухам та якості передачі художнього задуму автору). Така форма роботи, на наш погляд, сприяла більш глибокому розумінню вокальної досконалості, що є однією з умов формування гарного художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Роблячи висновок, ми хочемо підкреслити ті основні завдання які ми ставимо перед собою у питанні розвитку художнього смаку студента:

- 1) досягати творчого засвоєння знань з музичних дисциплін;
- 2) вміти використовувати здобуті знання у всіх сферах професійної діяльності студента (практика у школі, робота з вокально-хоровим колективом, позакласна робота, сольні виступи та ін.);
- 3) навчити вмінню використовувати свої знання та літературу для методичних повідомлень, докладів та дипломних робіт;
- 4) своїм особистим прикладом навчити студента творчому ставленню до формування художнього смаку майбутніх вихованців;
- 5) застосовувати інноваційні технології на практичних заняттях.

Такий підхід буде сприяти формуванню художнього смаку студента, однак, це можливо лише за умови систематичного і планомірного навчання та творчої роботи студента і педагога.

Аналіз результатів експериментальної роботи дозволяє визначити систему педагогічного управління формування художнього смаку студентів під час вивчення українського фольклору: безпосереднє включення студентів у спілкування із високохудожнім мистецтвом; урахування їх емоційно-естетичного досвіду, духовних потреб та інтересів; актуалізація рефлексивного потенціалу студентів, опора на самоаналіз та самооцінку,

особистісний досвід культурного розвитку; опора на принципи діалогу культур (відповідно до ідеї М. Бахтіна про спілкування із «значущим іншим», у ролі якого може виступати герой твору мистецтва, автор, культурна епоха, критик, однолітки), на принцип єдності національного та загальнолюдського в розвитку естетичної свідомості; використання комплексу мистецтв, урахування закономірностей жанрів мистецтва; включення студентів до різноманітних видів художньо-творчої діяльності. Наші заключні заняття з вокальним ансамблем були присвячені питанням і завданням проблемного характеру. Студенти виявляли високу самостійність і критичність суджень. Їхні оцінки явищ музичного мистецтва відзначалися вмотивованістю та аргументованістю. Ми також враховували, що у студентів з'явився вже необхідний життєвий досвід, що допомагав осмислити певні життєві факти. У зв'язку з розвитком абстрактного мислення посилювався інтерес до теоретичних проблем, виникла здатність до широких узагальнень.

Контрольний експеримент проводився за розробленою нами методикою викладачами кафедр методики музичного виховання Мелітопольського і Херсонського педагогічних університетів. Завдання контрольного експерименту полягало в перевірці ефективності методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Педагоги були ознайомлені з експериментальною методикою і мали можливість вносити деякі зміни у процесі впровадження її в навчально-виховний процес. Результати формувального експерименту, що був проведений серед студентів Миколаївського педагогічного університету імені В.О.Сухомлинського, Херсонського державного університету, Мелітопольського державного педагогічного університету і контрольного у Кримському гуманітарного університету були досить ідентичні, що підтвердило правильність висунутого нами концептуального положення.

Для підтвердження зростання рівня сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики нами була проведена повторна «звукова анкета». Дані, які ми отримали, відображені на рисунку 3.2.1.

Ці дані свідчать про зростання позиції високохудожніх творів композиторів у студентів експериментальної групи. Оцінки музичних фрагментів у студентів контрольної групи практично залишилися незмінними. Отримані дані були обчислені за допомогою формул 3.2.1 та 3.2.2

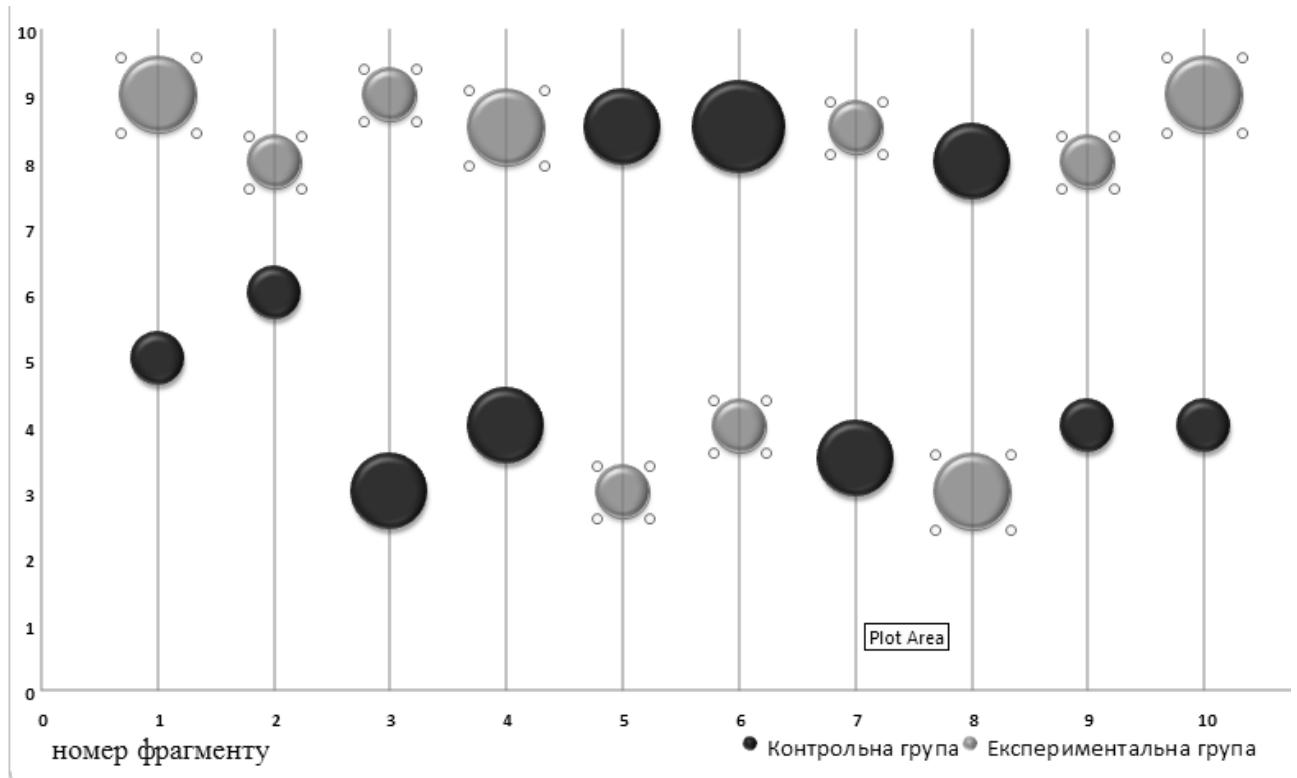

Рис. 3.2.3. Оцінки фрагментів «звукової анкети» студентів контрольної та експериментальної груп після проведення формуючого етапу

$$\text{Обчислення: } R_1 = 10 - 3 = 7 \quad R_2 = 10 - 0 = 10$$

$$\sigma_1 = \frac{\sqrt{(5-5)^2 + (6-6)^2 + (3,5-2,5)^2 + (4,5-3,5)^2 + (9-8)^2 + (10-7)^2 + (4-3)^2 + (8,5-7,5)^2 + (4-4)^2 + (4-4)^2}}{10} = 0,4$$

$$\sigma_2 = \frac{\sqrt{(9,5-8,5)^2 + (8-8)^2 + (9-9)^2 + (9-8)^2 + (3-3)^2 + (4-4)^2 + (8,5-8,5)^2 + (3,5-2,5)^2 + (8-8)^2 + (9,5-8,5)^2}}{10} = 0,28$$

Дані, отримані в результаті обчислювання середньоквадратичного відхилення і міри центральної тенденції свідчать, що музичні уподобання студентів з ЕГ змінилися. Так, на констатувальному етапі $R_2 = 7$, на формувальному етапі відповідно: $R_2 = 10$. На констатувальному етапі $\sigma_2 = 0,4$, на формувальному етапі $\sigma_2 = 0,28$. Результати “звукової” анкети засвідчили,

що у студентів КГ ці показники не змінилися: на констатувальному етапі: $R_1 = 7$, на формувальному етапі: $R_1 = 7$; на констатувальному етапі: $\sigma_1=0,4$, на формувальному етапі також $\sigma_1 = 0,4$.

Отримані дані віддзеркалюють рівні розвитку художнього смаку на початковому і заключному етапах експериментальної роботи.

Таблиця 3.2.3

Динаміка рівнів сформованості художнього смаку студентів експериментальної і контрольної груп (контрольний експеримент)

Рівні сформованості художнього смаку студентів	Початковий етап експерименту				Заклучний етап експерименту			
	Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість студентів	%	Кількість студентів	%	Кількість студентів	%	Кількість студентів	%
низький	35	28	33	26,4	2	1,6	24	19,2
середній	75	60	76	60,8	64	51,2	80	64
високий	15	12	16	12,8	59	47,2	21	16,8

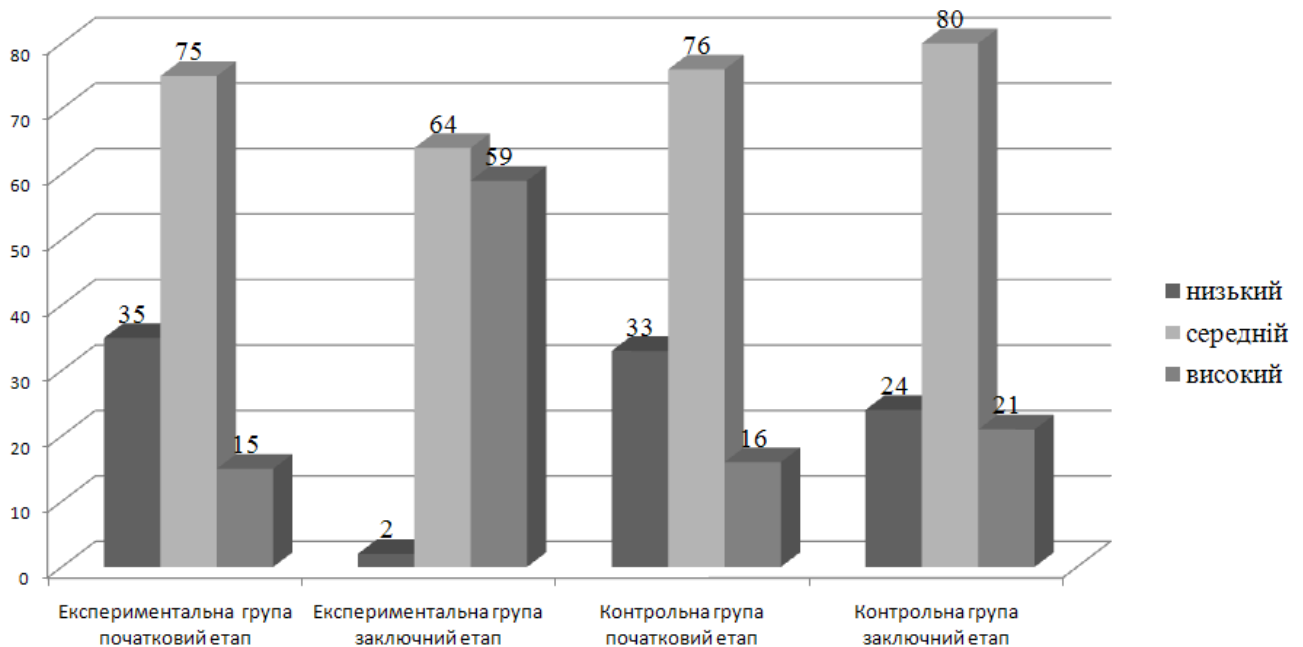

Рис. 3.2.3. Динаміка у формуванні художнього смаку майбутнього вчителя музики

Після проведення посткомунікативного етапу стало помітним зростання стійкої потреби студентів у створенні естетично виразних художніх творів і втіленні власного творчого задуму, тобто значно підвищився рівень художньо-творчих умінь (Рис. 3.2.3.).

Оскільки вибірки експериментальної та контрольної груп є випадковими та незалежними, а величини рівнів сформованості художнього смаку мають неперервний розподіл і обчислюються за шкалою у порядку, що має три рівні (низький, середній, високий), тому визначити об'єктивні закономірності можна лише за допомогою поєднання якісних і кількісних методів.

У якості нульової гіпотези (H_0) висувалося припущення, що рівні сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики із контрольної та експериментальної груп є практично однаковими. Альтернативна гіпотеза (H) стверджувала, що ці рівні є різними. Розрахунки були проведені за допомогою комп'ютерної прикладної програми SPSS 10.0 for Windows де порівнювалась вірогідність значущості нульової (H_0) та альтернативної (H) гіпотез.

n_1 – об'єм контрольної вибірки;

n_2 – об'єм експериментальної вибірки;

O_i – число об'єктів контрольної вибірки, що попали в i -ю категорію у складі властивості, що вивчається;

$c = 1, 2, 3$ (число рівнів сформованості художнього смаку).

Проведені розрахунки були відображені у таблиці (таблиця 2.3.6) і визначено значення p (імовірність помилки, рівень статистичної значущості).

Таблиця 3.2.4

Розрахункова таблиця

n_1 125	$O_{11} = 24$	$O_{12} = 80$	$O_{13} = 21$
n_2 125	$O_{21} = 2$	$O_{22} = 64$	$O_{23} = 59$

Результати обробки встановили, що вірогідність відмінності цих двох гіпотез складає:

$p = 0,000$ де p – імовірність помилки, рівень статистичної значущості.

Таким чином, з вірогідністю менш ніж 0,05 можна стверджувати, що рівень сформованості художнього смаку контрольної та експериментальної груп є різним і залежить від методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Узагальнення результатів експериментальної роботи проводилося відповідно до попередньо розроблених критеріїв. Викладачами музичних дисциплін було проведено оцінювання динаміки рівня сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики. Аналіз виявив, що в студентів контрольних груп практично не відбулося підвищення рівня сформованості художнього смаку.

Таким чином, середній бал контрольної групи на констатувальному етапі склав 31,3 бали, після проведення експерименту незначно підвищився – 36,2 бали (середній рівень художнього смаку студентів). Середній бал експериментальної групи на констатувальному етапі склав 31,6 бала, після проведення формувального експерименту кількісний показник збільшився – 45,6 бала (високий рівень художнього смаку студентів).

Співвіднесення результатів констатувального та формувального етапів експериментальної роботи свідчить про те, що включення студентів у творчу діяльність є важливим чинником формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки.

Результати формувального експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики із формування художнього смаку майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки. Вплив цієї методики досягає своєї мети – підвищує рівень художнього смаку, і, як наслідок, майбутньому професійну готовність майбутнього вчителя музики до художнього виховання особистості учня.

Висновки до третього розділу

З метою формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у навчально-виховному процесі необхідно насамперед детально вивчити та розробити педагогічні умови ефективності формування досліджуваного процесу. Нами були визначені такі педагогічні умови формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки: розвитку у майбутнього вчителя музики здатності до художньо-оцінювальної діяльності з метою реалізації контекстного підходу до професійної освіти; реалізації об'єктивного контролю за рівнем музично-професійних знань студентів з метою управління процесом формування художнього смаку майбутнього вчителя музики; створення внутрішньої та зовнішньої установок на сприйняття художньо-значущих музичних творів та їх педагогічного використання; формування готовності до сприйняття художньо-музичних образів як основи розвитку художнього смаку.

Форми організації формування художнього смаку поділено на дві групи – індивідуальні і групові. Також, вважаємо необхідним спрямувати педагогічні зусилля на розвиток таких керованих компонентів художнього смаку як: емоційно-естетичне сприйняття, художній інтерес та уміння оцінювати художній твір. Відповідно, зміст педагогічної роботи складається з трьох основних етапів: початковий етап – передкомунікативний етап; основний або комунікативний етап; заключний або посткомунікативний етап.

Початковий, передкомунікативний етап ознайомлення із поняттям «художній смак»; встановлення та обґрунтування необхідності його формування у майбутнього вчителя музики; стимулювання художнього інтересу та художньо-творчої самореалізації майбутніх учителів музики. Одним з головних завдань даного етапу вважаємо створення умов для усвідомлення майбутніми вчителями музики, що наявність сформованого художнього смаку є необхідною складовою їх професійної підготовки.

Основний або комунікативний етап педагогічного формування стійкого інтересу до художньо-естетичних цінностей та вміння здобувати від цього

спілкування естетичну насолоду. Етап передбачає створення умов для набуття студентами вміння визначати критерії правильного оцінювання музичних творів, а також здатності проводити ретельний аналіз музичного твору, завдяки використанню інтерпретації художніх образів музичних творів, як основного засобу формування художнього смаку.

Заключний або посткомунікативний етап. На нашу думку даний етап повинен бути спрямованим на закріплення післядії отриманої художньої інформації, її впливу на загальний рівень сформованості художнього смаку. вважаємо доцільним використовувати педагогічно ефективні шляхи і методи, які, насамперед, мають великий вплив на художні інтереси і потреби студентів.

Серед методів формування художнього смаку у навчально-виховному процесі ми виділяємо такі: роз'яснення, пояснення, переконання, заохочення, спостереження, художньо-виконавського аналізу, створення проблемної ситуації, метод ключових запитань, метод створення установки на прослуховування музичного твору, оцінний і порівняльний аналізи, залучення до художньо-творчої діяльності. Відповідно до мети і завдань дослідження нами була розроблена методика його проведення, визначені критерії оцінки одержаних результатів та обґрунтування достовірності вибраних показників.

Було вирішено наступні завдання: перевірено ефективність формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки на основі визначених педагогічних умов; виявлено динаміку рівнів сформованості художнього смаку студентів до проведення методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки і після її впровадження; доведено статистичну значущість отриманих результатів. Слід зазначити, що розроблена нами методика формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки, дозволила всебічно врахувати всі суб'єктивні й об'єктивні чинники, а також забезпечила

надійність експерименту та достовірність здобутих експериментальних результатів.

Співвіднесення результатів констатувального та формувального етапів експериментальної роботи свідчить про те, що включення студентів у творчу діяльність є важливим чинником формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Результати, отримані після формувального експерименту, підтвердили ефективність запропонованої методики формування художнього смаку майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що впровадження запропонованої методики досягає поставленої мети – підвищує рівень художнього смаку, і, як наслідок, формує у майбутньому вчителі музики професійну готовність до художнього виховання особистості учня.

Матеріали третього розділу дисертації відображено у таких публікаціях автора: 76; 77; 79; 82.

ВИСНОВКИ

Аналіз літератури, дисертаційних досліджень і педагогічної практики майбутньої професійної діяльності студентів показав, що у педагогічній діяльності є цілий ряд проблем, пов'язаних з відсутністю сформованості художнього смаку студентів, які зумовлені недостатньою ефективністю роботи у процесі професійної підготовки з формування художнього смаку майбутніх вчителів музики.

У процесі дослідження було визначено, що існує взаємозв'язок між відсутністю сформованості художнього смаку студентів та відсутністю цілісної системи діагностичної роботи, критеріїв та показників сформованості художнього смаку майбутніх вчителів музики, також є зв'язок із складністю процесу оцінки індивідуальних художніх смаків особистості.

Складність вивчення художнього смаку студентів обумовлена насамперед тим, що саме смак належить до сфери духовно-естетичних властивостей особистості, які не піддаються прямому кількісному вимірюванню та чіткому визначенню особливостей зовнішньої детермінації.

Зазначене вище дозволяє зробити висновок про те, що актуальність проблеми формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки, розкриття змісту та структури художнього смаку, визначення критеріїв і показників формування художнього смаку, виявлення чинників, що чинять на нього вплив, пошук педагогічних умов та засобів формування художнього смаку майбутніх вчителів музики сьогодні є незаперечними. Отже, виникла необхідність аналізу формування художнього смаку в історії людства з метою визначення ролі, місця та можливостей його використання у процесі формування художнього смаку майбутнього вчителя музики; необхідність обґрунтування змісту та структури художнього смаку особистості; необхідність розроблення критеріїв та показників діагностування рівнів сформованості художнього смаку майбутнього вчителя музики.

За результатами дослідно-експериментальної роботи нами зроблено висновки:

1. На основі аналізу наукових джерел вивчено теоретичні основи формування художнього смаку. Обґрунтовано зміст художнього смаку, визначено структурні компоненти художнього смаку майбутнього вчителя музики: психофізіологічний компонент; емоційно-емпатійний; спонукально-мотиваційний; ціннісно-орієнтаційний; асоціативно-інтелектуальний; діяльнісно-творчий.

Психофізіологічний компонент складається із природних задатків, здібностей особистості, вмінь усвідомлювати свої переживання. На основі *психофізіологічного компонента* художнього смаку було виявлено такі професійні якості майбутнього вчителя музики: музичний слух та пам'ять; наявність вокальних та виконавських даних; почуття ритму, високий рівень рефлексії (уміння усвідомлювати свої переживання та аргументувати їх). *Емоційно-емпатійний компонент* характеризується естетичними почуттями та переживаннями, емоційно-естетичним сприйняттям, естетичним відгуком на сприйняте та естетичну насолоду. Для повноцінного розуміння художнього твору особистість не може обійтися без накопичених знань та досвіду, без практичних навичок, які спрямовують її до подальшого самовдосконалення. Визначення складових *емоційно-емпатійного компонента* художнього смаку дало змогу виявити наступні професійні якості майбутнього вчителя музики: розвинуті перцептивні навички; професійні уміння сприймати, аналізувати, оцінювати художній твір; вміння глибоко та адекватно сприймати художній твір, образно узагальнювати та емоційно співпереживати його; відчуття єдності форми і змісту художнього твору; здатність здобувати естетичну насолоду від художнього твору. До *асоціативно-інтелектуального компонента* можна віднести художнє чуття, інтелектуальний розвиток, погляди і уявлення, асоціативність та творчу уяву. Розуміння художнього змісту твору поглиблюється під час емоційного сприйняття та асоціативного аналізу, який формує художній смак

особистості. Аналіз складових *асоціативно-інтелектуального компонента* дозволив виділити такі професійні якості майбутнього вчителя музики як: наявність широкого культурного світогляду; загальнокультурну ерудицію; вміння логічно обґрунтовувати естетичні судження; здатність зіставляти художній образ із художнім ідеалом; обізнаність в різних галузях мистецтва; професійні знання (естетичні, художні). *Ціннісно-орієнтаційний компонент* художнього смаку має такі складові: емоційно-естетичне ставлення, художнє відчуття міри, естетичні оцінні судження. У процесі творчого усвідомлення художнього образу музичного твору важливу роль відіграє уміння оцінювати художній твір і почуття міри. На основі *ціннісно-орієнтаційного компонента* художнього смаку було виявлено такі професійні якості майбутнього вчителя музики: розуміння естетичної значущості художнього твору; якість і змістову узгодженість естетичних і художніх оцінок; відчуття міри у процесі відбору найбільш характерних художніх фактів і явищ; відчуття композиційного рішення; вміння оцінювати художній твір. В основі *спонукально-мотиваційного компонента* художнього смаку покладені естетичні інтереси і потреби особистості. Визначення складових *спонукально-мотиваційного компонента* художнього смаку дало змогу виявити наступні професійні якості майбутнього вчителя музики: бажання одержувати естетичну насолоду від творів мистецтва; наявність стійкого інтересу до певної художньо-творчої діяльності. До *діяльнісно-творчого компонента* художнього смаку належить готовність майбутніх вчителів музики до творчої діяльності, а також художньо-творчі уміння. Аналіз складових *діяльнісно-творчого компонента* дозволив виділити такі професійні якості майбутнього вчителя музики як: прагнення самовдосконалення та творчого пошуку; сформованість імпровізаційних вмінь та навичок; творча ініціативна активність, що визначається змістом самодіяльності; здатність до організації професійної діяльності відповідно до законів гармонії та краси; розвинуті навички творчої діяльності; вміння оригінально інтерпретувати музичні твори та

нестандартно вибирати характерні засоби виразності; наявність художньо-образного мислення; завершеність художнього задуму.

Треба зазначити, що художньо-творчі уміння, як складова в структурі художнього смаку, являються показниками сформованості його художнього смаку. Уміння, які особистість проявляє у художньо-творчій діяльності, становлять основу для визначення її професійної компетентності та загального культурного рівня. Це підтверджує той факт, що смак є відносно стійкою системою, яка впливає на естетичне ставлення особистості до явищ дійсності і мистецтва, а також стимулює її художньо - творчу діяльність. Смак також вважається нормативно-оціночною категорією, яка характеризується діалектичною єдністю чуттєвого та раціонального.

2. На основі розроблених критеріїв встановлено чинники впливу на формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки. На процес формування художнього смаку майбутнього вчителя музики впливають як об'єктивні чинники, що залежать від волі та свідомості особистості, так і суб'єктивні, – зумовлені її свідомістю та активністю. Проте в кожному конкретному випадку їхній вплив виступає у формі того чи того співвідношення, яке може суттєво змінюватися, оскільки чіткої межі між об'єктивними та суб'єктивними чинниками не існує. До об'єктивних чинників, що впливають на формування художнього смаку майбутнього вчителя, слід віднести: чинники дії біосоціального успадкування; єдності соціального та несвідомого; к відповідності до потреб середовища та адаптації; звичаїв та традицій; впливу соціальних норм; чинник установки; негативного впливу надмірної регламентації та чинник відбору інформації та інформатизації.

Серед суб'єктивних чинників виділено наступні: чинник резонансного збудження; вольової детермінації; послідовного розвитку та зростання ентропії, а також чинники відносності; практичної діяльності; домінанти та інерції; рефлексорного характеру діяльності; духовний та національний чинник.

Діагностування рівня сформованості художнього смаку студентів на основі розроблених критеріїв (ціннісно-орієнтаційного, емоційно-інтелектуального, діяльнісно-творчого критерію) та їх показників засвідчило, що майбутні вчителі музики знаходилися на середньому та низькому рівнях сформованості художнього смаку, і, як наслідок, не були готові до адекватного оцінювання високохудожніх творів мистецтва. Основними причинами такого стану, вважаємо те, що питання формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки є недостатньо розробленим у педагогічній літературі, тобто проблема розробки педагогічного інструментарію вивчення і формування художнього смаку майбутнього вчителя музики вимагає розв'язання; не визначено педагогічні умови і не розроблено адекватні методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики з урахуванням індивідуального підходу. Серед причин можна також вказати відсутність цілеспрямованої підготовки майбутнього вчителя музики до формування власного художнього смаку.

3. В дослідженні визначено педагогічні умови, що уможлиблює розвиток та формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки, а саме:

- розвитку у майбутнього вчителя музики здатності до художньо-оцінювальної діяльності з метою реалізації контекстного підходу до професійної освіти;
- реалізації об'єктивного контролю за рівнем музично-професійних знань студентів з метою управління процесом формування художнього смаку майбутнього вчителя музики;
- створення внутрішньої та зовнішньої установок на сприйняття художньо-значущих музичних творів та їх педагогічного використання;
- формування готовності до сприйняття художньо-музичних образів як основи розвитку художнього смаку.

Перегляд та аналіз сучасних дефініцій художнього смаку дозволили нам розробити його структуру, на основі якої було визначено керовані складові художнього смаку. Так, вважаємо необхідним спрямувати педагогічні зусилля на розвиток таких керованих компонентів художнього смаку як: емоційно-естетичне сприйняття, художній інтерес та уміння оцінювати художній твір.

Визначення структури художнього смаку і виділення чинників дозволяють створити інформаційну систему, до складу якої входить засвоєння художнього смаку та розвиток його керованих компонентів. Відповідно, спрямовуємо зміст подальшої педагогічної роботи, який складається з трьох основних етапів: початковий етап – передкомунікативний етап; основний або комунікативний етап; заключний або посткомунікативний етап.

4. Відповідно до мети і завдань дослідження розроблено методiku формування художнього смаку майбутнього вчителя музики на заняттях вокального ансамблю.

Результатом цієї частини науково-дослідної роботи стало розуміння важливості формування художнього смаку майбутнього вчителя, оскільки такий підхід дозволяє поєднати теорію з практикою, підвищити загальний рівень сформованості художнього смаку студентів, а також спрямувати художньо-творчу діяльність майбутнього вчителя музики до професійної підготовки та майбутньої педагогічної діяльності у загальноосвітній школі. Таке спрямування та професійна підготовка майбутніх вчителів у бік розвинення художнього смаку школярів є необхідної умовою поступового накопичення духовного потенціалу людства.

Було вирішено наступні завдання: перевірено ефективність формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки на основі визначених педагогічних умов; виявлено динаміку рівнів сформованості художнього смаку студентів до проведення методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики в

процесі професійної підготовки і після її впровадження; доведено статистичну значущість отриманих результатів.

Після завершення констатувального етапу нашого експерименту вихідними методологічними позиціями організації формувального етапу експериментальної роботи були визнані: діяльнісно-творчий підхід у вихованні особистості майбутнього вчителя музики; особистісно-зорієнтований підхід; контекстний підхід в професійній підготовці майбутнього вчителя; створення можливостей для реалізації власної індивідуальності кожного студента; визнання принципової можливості художнього розвитку всіх студентів.

Формувальний експеримент у природних умовах навчально-виховного процесу педагогічного університету дозволив: а) перевірити змістовне та процесуальне наповнення програм з художньо-естетичного розвитку смаків студентів; б) скоригувати необхідний і достатній мінімум художньо-естетичної інформації з метою формування художнього смаку студентів у процесі навчально-виховної роботи навчального закладу.

Було висунуто головні позиції формування художнього смаку:

1) залучення майбутніх вчителів музики до різноманітної творчої діяльності, яка сприяє розвитку їх емоційної сфери, забезпечує глибоке осмислення естетичних явищ, розвиває здібності розуміння мистецтва;

2) надання особливого значення таким проявам краси, як високе і прекрасне, завдяки чому у студентів формується художньо-естетичне ставлення до мистецтва, в основі якого покладені загальнолюдські цінності. Мета розвитку художнього смаку таким чином, полягає в тому, щоб сформувати ідейно-емоційне ставлення до музичного мистецтва, яке визначається національними і загальнолюдськими цінностями.

Для формувального експерименту з числа студентів, які брали участь у констатувальному експерименті ми виділили експериментальну групу (125 студентів). Серед них 12% студентів мали високий рівень сформованості художнього смаку, 60% – були на середньому рівні сформованості

художнього смаку, 28% – на низькому рівні. Контрольна група (125 студентів) була обрана нами з числа студентів, що мали однакові кількісні і якісні показники (12,8% студентів були на високому рівні, 60,8 % – на середньому рівні, 26,4 % – мали низький рівень сформованості художнього смаку). Наступні показники ми здобули після проведення діагностики сформованості художнього смаку студентів.

Дані, які були здобуті після оцінювання музичних фрагментів майбутніми вчителями музики, обчислювались за допомогою формул квадратичних відхилень та близькості середніх величин.

Використання розробленої нами методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки, дозволила всебічно врахувати всі суб'єктивні й об'єктивні чинники, забезпечила надійність експерименту та достовірність здобутих експериментальних результатів.

На формувальному етапі дослідження методика експериментальної роботи проходила у такій послідовності:

- проведення діагностичного та підсумкового зрізів рівня сформованості художнього смаку студентів експериментальної та контрольної груп на початку та після закінчення формувального експерименту;
- використання розробленої нами методики формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки в експериментальній групі;
- проведення порівняльного аналізу рівнів експериментальної та контрольної груп після закінчення формувального експерименту;
- порівняння початкових і кінцевих рівнів сформованості художнього смаку студентів в експериментальній і контрольній групах.

Співвіднесення результатів констатувального та формувального етапів експериментальної роботи свідчить про те, що включення студентів у творчу діяльність є важливим чинником формування художнього смаку майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки. Результати, отримані по

завершенні формувального експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики формування художнього смаку майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що впровадження запропонованої методики досягає поставленої мети – підвищує рівень художнього смаку, і, як наслідок, формує у майбутньому вчителі музики професійну готовність до художнього виховання особистості учня.